МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА імені В. Г. КОРОЛЕНКА

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 9

Харків 2023

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:001.891](082)
З-41

Збірник заснований в 1996 р.

Редакційна колегія випуску:
В. Д. Ракитянська (голова) – директор Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, заслужений працівник культури України
Л. В. Глазунова – заступник директора з наукової роботи, кандидат наук із соціальних комунікацій
І. Я. Лосієвський – завідуючий науково-дослідним відділом документознавства, колекцій рідкісних видань та рукописів, доктор філологічних наук, заслужений працівник культури України

Затверджено вченою радою
Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка
(протокол № 2 від 27.05.2021 р.)

З-41 **Збірник наукових праць**. Вип. 9 / М-во культури та інформ. політики України, Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [редкол.: В. Д. Ракитянська (голова) та ін.]. – Харків, 2023. – 134 с.

Висвітлюються результати історико-бібліотекознавчих досліджень, що здійснюються працівниками ХДНБ ім. В. Г. Короленка і можуть зацікавити бібліотекарів, істориків, краєзнавців.

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:001.891](082)

© Харківська державна наукова
бібліотека імені В. Г. Короленка, 2023

ЗМІСТ

Передмова…………………………………………………………………… 4

Лосієвський І. Я. Експертиза пам’яткових документних комплексів 6

Подошовка Н. В. Історія впровадження УДК у Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка................................. 26

Чегринець М. М. Відділ наукової систематизації, предметизації та організації систематичних каталогів в умовах запровадження інновацій 44

Туркот Г. О., Шашкова А. І. Електронні сервіси для задоволення інформаційних потреб користувачів (з досвіду роботи відділу МБА та ЕДД у 2000–2019 рр.)... 74

Дмитрієва О. М. Українська комісія Харківської громадської бібліотеки (1906–1918 рр.)... 82

Прохорова В. Г., Кравченко Л. І. Внесок керівників відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів у розвиток Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка............ 90

Ковальчук Г. Д. Методична діяльність як особливий вид бібліотечної роботи 128

ПЕРЕДМОВА

У дев'ятому випуску збірника наукових праць вміщено статті працівників Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (ХДНБ) з бібліотекознавства та книгознавства, в яких викладені результати та підсумки науково-дослідної та науково-методичної роботи. Фахівці бібліотеки ретельно досліджують історію свого закладу, цьому питанню присвячена більшість статей.

Книгознавчий напрямок роботи ХДНБ представлений статтею І. Я. Лосієвського, в якій йдеться про експертизу документарних пам'яток, що є об'єктами культурного надбання і зберігаються в бібліотеках та приватних зібраннях книголюбів. Автор детально розглядає питання термінології та класифікації у визначенні документарної пам'ятки, посилаючись на міжнародні і державні стандарти, а також чинні регламенти із забезпечення збереження, експертизи цінності та наукового розкриття таких документних комплексів. У статті наведено критерії експертної оцінки пам'яток, визначення категорій їх цінності.

Н. В. Подошовка представила історію впровадження Універсальної десяткової класифікації (УДК) у ХДНБ, чому передували науково-організаційні заходи з опанування цієї класифікаційної системи. Співробітники відділу наукової систематизації, предметизації та організації систематичних каталогів (ВСК) взяли активну участь у заходах, що були організовані Книжковою палатою України ім. Івана Федорова для працівників бібліотек, в яких УДК не використовувалася, а також навчали методиці індексування за УДК бібліотекарів Харкова.

Робота ВСК є темою статті М. М. Чегринець. Вона висвітлює історію діяльності цього структурного підрозділу та сучасні нововведення: створення електронного каталогу та електронної версії систематичної картотеки статей, формування електронного інформаційного ресурсу – авторитетного файла предметних рубрик. М. М. Чегринець розповідає про створені нові актуальні класифікаційні ділення та розроблену дієву систему відсилань та посилань, поповнення новими поняттями алфавітно-предметного покажчика до систематичного каталогу.

Досвід роботи відділу міжбібліотечного абонементу та електронної доставки документів за 2000–2019 рр. узагальнений у матеріалі Г. О. Туркот і А. І. Шашкової. Йдеться про те, як поступово налагоджувалася маркетингова діяльність відділу, розпочали функціонувати абонементи авторефератів дисертацій та художньої літератури, започатковано служби електронної доставки та попереднього

онлайн-замовлення документів, шляхом безкоштовного виготовлення ксерокопій відбувалося задоволення читацького попиту іногородніх абонентів. У статті наведено кількісні показники надходжень до бюджету бібліотеки. Викладені факти проілюстровані діаграмами.

Робота української комісії, що працювала у Харківській громадській бібліотеці (ХГБ) протягом 1906–1918 рр., висвітлена в статті О. М. Дмитрієвої. Виборний орган – українська комісія – був створений для керівництва структурним підрозділом – українським відділом, в якому пропонувалося зосередити літературу українською мовою та іншими мовами про Україну. У статті акцентовано увагу на роботі комісії, що зробила значний внесок у формування фонду книгозбірні, видала «Каталог книжок українською мовою Харківської громадської бібліотеки», охарактеризовано активну діяльність осіб, які очолювали цей орган у різні роки.

120-річна історія у персоналіях відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів, створеного на базі філіальних відділень ХГБ, описана в публікації В. Г. Прохорової та Л. І. Кравченко. Цей структурний підрозділ в різні історичні періоди своєю наполегливою працею будували непересічні особистості, які поповнювали фонди, залучали нових користувачів, поширювали інформацію про досягнення науки і техніки. Наведено біографічні відомості про дев’ятьох із них, відзначено їхні особисті здобутки.

У статті Г. Д. Ковальчук відображено міркування методиста-практика. Розглянуто історію виникнення бібліотечної методичної діяльності, її функції і термінологію, висловлено думку про те, що вітчизняними бібліотекознавцями не створено остаточного визначення цього явища. Завданням сучасних методистів, вважає Г. Д. Ковальчук, є методичний супровід використання бібліотекарями мультимедійних технологій, сприяння їм у винаходженні і втіленні креативних методів реагування на виклики часу.

Пристатейні списки у виданні відредаговані згідно з ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Задля кращого ідентифікування та пошуку документа назви періодичних видань у списках не скорочено. Матеріали збірника можуть зацікавити бібліотекарів, істориків, краєзнавців.

Електронний аналог доступний на сайті ХДНБ: https://korolenko.kharkov.com/vydannia-biblioteky.html.

УДК 002.1:09]:7.072]:025.7/.9

ЕКСПЕРТИЗА ПАМ'ЯТКОВИХ ДОКУМЕНТНИХ КОМПЛЕКСІВ

Лосієвський Ігор Якович,
завідувач науково-дослідного відділу
документознавства, колекцій рідкісних
видань і рукописів, доктор філологічних наук

Анотація. *Про специфіку експертизи цінності комплексних документарних пам'яток, їх типологічні та видові ознаки. Розглянуто проблемні питання теорії і практики формування колекцій та фондів документарних пам'яток.*
Ключові слова: *пам'ятковий документний комплекс, пам'яткове документне зібрання, колекція документів, архівний фонд.*

Annotation. *Specific character of appraisal of documentary heritage objects complexes taking into consideration their typological and species characteristics is discussed. Problematic issues of theory and practice of building collections and stocks of documentary heritage objects are considered.*
Keywords: *monumental documentary complex, monumental documentary collection, collection of documents, archival fund.*

Згідно із законодавством України, у фондах бібліотек, архівів та музеїв зберігаються як одиничні документарні пам'ятки, так і пам'яткові документні комплекси, або комплексні документарні пам'ятки, зокрема «унікальні», «особливо цінні, рідкісні документи та колекції», «зібрання» [45–47; 50]. Пам'яткові документні комплекси визначаються в бібліотечній, архівній та музейній справі як цілісні об'єкти культурного надбання і відповідно – як комплексні об'єкти ціннісної експертизи та інших наукових розвідок. Такі комплекси різної ґенези та різного складу можуть перебувати не лише у державній власності, але й у власності будь-якої іншої форми, передбаченій Конституцією України, і розглядаються як пам'ятки культури.

У ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» наведено терміни, що використовуються стосовно комплексів архівних документів: архівний фонд, документаційний, або документальний фонд установи; приватне архівне зібрання (і певною мірою синонімічний термін *приватний архів*); архівна колекція та ін. [9]. Зауважимо, що нами вживаються введені до наукового обігу

Ю. М. Столяровим термін *документарний* у значенні такий, що є документом, функціонує як документ (замість традиційного полісемічного терміну *документальний*), і термін *документний* у значенні такий, що складається з документів.

Згідно з п. 3.6 ДСТУ 4331:2004 «Правила описування архівних документів», одиницею описування вважається «група документів або окремий документ, що розглядається як ціле…» [10]. Так само «Порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання» регламентує відбір та описування, поряд із одиничними пам'ятками, «колекцій – книжкових пам'яток», які визначено таким чином: «зібрання одиничних книжкових пам'яток», що «в сукупності становлять цінний для держави (світу) історико-культурний об'єкт» [32]. У міжнародному стандарті «Книжкові пам'ятки. Загальні вимоги» вживаються терміни «колекція – книжкова пам'ятка» та «фонд книжкових пам'яток» [4]. Аналогічний або близький підхід до пам'яткових документних комплексів знаходимо й в інших чинних регламентах, а також у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі з питань історії, сучасних завдань формування, розширення, забезпечення збереження, експертизи цінності та наукового розкриття таких документних сукупностей (див. список бібліографічних джерел до статті).

Є цілком зрозумілим: не лише видові особливості документів, що складають комплексну документарну пам'ятку, але й комплексний характер такої пам'ятки потребують спеціалізованого підходу до рішення експертних завдань – її дослідження, атрибуції, описування, оцінки, зокрема й загальної грошової оцінки (визначення прогнозної вартості). На жаль, ця специфіка майже не враховується в діючих регламентах, методичних та навчальних посібниках [18–23].

Не всі документні комплекси стають об'єктами пам'яткознавчої експертизи, отже спочатку детальніше розглянемо термінологічні питання та питання класифікації, зокрема дискусійні. Як бачимо, нам не обійтися без визначення пам'яткознавчого й документознавчого терміну *документарна пам'ятка*: це – документ або комплекс документів, що за сукупністю всіх ознак або за однією/двома/кількома ознаками, змістовими чи/або формальними, становить особливу наукову, історико-культурну цінність і підлягає збереженню згідно з міжнародним та національним законодавством.

Виходимо з того, що *документні комплекси* – це сукупності документів різних видів і груп, одновидові та змішані, різні за походженням, причинами і принципами створення, типом та рівнем організації. *Пам’ятковий документний комплекс* є таким різновидом документного комплексу, що складають документи-пам’ятки – рукописні, друковані та створені в інший спосіб. Вживання у такому ж значенні терміну *цінний документний комплекс* є, на нашу думку, припустимим, але у тих випадках, коли вже вказано, що мова йде про документарні пам’ятки, оскільки семантичне поле цього терміну ширше: цінність документного комплексу в цілому і цінність документів, що складають цей комплекс, охоплює всю аксіологічну парадигму позитивної значущості документного комплексу для особи, держави, суспільства. І це може бути не виключно наукова, історико-культурна цінність, але й, скажімо, цінність для слідства та судового процесу, коли характеристика й оцінка документного комплексу або окремих документів – його складових – стає частиною доказової бази [53]. Для слідчих органів та суду це, безумовно, цінний документний комплекс, однак не обов’язково йдеться про визначення його наукової, історико-культурної цінності, перед судовим експертом-документознавцем часто-густо ставляться інші завдання, найчастіше – почеркознавчі.

Дискусійним залишається питання типології і класифікації пам’яткових документних комплексів. Є підстави констатувати, що з достатньою чіткістю виділяються лише два типи: пам’яткове документне зібрання та фонд документарних пам’яток – саме тому, що цим термінам притаманна семантична широта, однак з тієї ж причини у конкретних випадках наведені терміни можна вживати як синоніми.

Пам’яткове документне зібрання (далі – ПДЗ) – комплекс документарних пам’яток, що має такі основні різновиди:

1. ПДЗ, утворене у процесі життя та діяльності фізичної особи, двох/кількох фізичних осіб або у процесі функціонування юридичної особи і що відображує цей процес, досягнення вказаних осіб (йдеться про архіви та бібліотеки осіб, установ та організацій особливого історико-культурного значення).

2. ПДЗ, утворене за результатами приватного колекціонування документів (колекційний комплекс, колекція). Будучи приватною власністю, ПДЗ може з часом стати власністю держави, хоча досить часто

розпадається зі зміною власника (власників), і до державних установ-фондоутримувачів надходять лише його фрагменти.

3. ПДЗ, сформоване у процесі функціонування установи чи організації як комплектатора і фондоутримувача універсальних та спеціалізованих комплексів документарних пам’яток. Це – фонди, зібрання і колекції установ та організацій державної й інших форм власності (архівів, бібліотек, музеїв та відповідних підрозділів у наукових інституціях, товариствах тощо).

До складу фондів цих установ та організацій надходять або можуть надходити у повному обсязі чи фрагментарно ПДЗ першого та другого виду. Цей процес почасти регламентований законодавством України, зокрема обов’язкове надходження документації офіційного походження конкретних видів до державних архівних установ – документів постійного зберігання.

Колекція документів є органічною, за тим чи іншим принципом і способом організованою документною сукупністю, тобто сформованою цілком або частково документною системою, комплексом. Інколи колекція протиставляється зібранню документів, у формуванні якого немає штучного регулятора, тобто документи «самі собою» накопичуються, формуючи зібрання та фонди [34; 35]. Без сумніву, ці відмінності відображають конкретні реалії, але семантика терміну *зібрання* передбачає різні підходи до його формування і розширення, зокрема й шляхом поточного комплектування, і шляхом ретроспективного комплектування, колекціонування. Фондове зібрання, що послідовно формується згідно з профілем поточного комплектування, особливо галузевого або вузькоспеціального, самі бібліотекарі (насамперед, комплектатори та зберігачі) цілком мотивовано називають колекцією.

Фонд документарних пам’яток – ПДЗ одного з трьох видів, що сформовано або доформовано (за необхідністю – трансформовано), упорядковано й відображено в облікових документах установою-фондоутримувачем. Таке ПДЗ й облікові документи та довідково-пошуковий апарат до нього є кінцевим результатом процесів фондування в уповноваженій профільній установі; фонд складається виключно з документів особливої наукової, історико-культурної цінності (це – основна ознака його спеціалізації); відповідно спеціалізованим є його облік, що не обмежується фіксацією у загальних інвентарних системах нових надходжень. Варто відразу зауважити, що за видами, змістовими та

формальними характеристиками документарних пам'яток такий фонд може бути як універсальним, міжгалузевим, так і галузевим, вузькоспеціальним або сформованим за якоюсь іншою ознакою пам'яток. Як й інші документні фонди, цей комплекс є науково організованим, за ґенезою може бути, наприклад, ПЗД особового походження або вперше сформованим установою-фондоутримувачем за певним принципом та ознаками документів різного походження. Фонд фіксується в облікових документах – від інвентаря (основний поодиничний облік), зведеного опису (наприклад, архівного), спеціального паспорта до Державного реєстру національного культурного надбання (паспортизація і державна реєстрація передбачає загальний облік ПДЗ за основними змістовими та формальними показниками, зокрема кількісними, і поодиничний облік особливо цінних його складових [29; 32; 34]); має окремий, достатньо деталізований довідково-пошуковий апарат (у системі архівних, бібліотечних та музейних каталогів і картотек; електронний та друкований каталог тощо).

У процесах прийняття ПДЗ на державний облік, введення до системи фондів державних установ результати його експертної оцінки набувають особливого значення. На підставі цих результатів здійснюються фондування документного комплексу; за необхідністю та можливістю, при наявності дозволу власника-дарувальника, – корективи щодо структури з метою оптимізації загальної будови або фронтальна реструктуризація – у випадках, коли комплекс є непрофесійно створеною сукупністю документів, що спостерігається в аматорському колекціонуванні й архівуванні, при створенні приватних архівів та колекцій. Нарешті, ПДЗ стає фондом документарних пам'яток або окремою колекцією зі статусом такого фонду, або колекцією – складовою фонду, зокрема особового архівного фонду (в останньому випадку такий комплекс відображується в описі фонду у розділі «Колекції» чи «Колекційні матеріали»). Слід зауважити, що ПДЗ офіційного походження (наприклад, архів визначної наукової установи) за своїми структурними особливостями та змістом більшою мірою наближається до сформованого документного фонду і, як правило, є комплексом, упорядкованим за архівними вимогами.

Колекційність притаманна багатьом зібранням та фондам документарних пам'яток. *Колекція документарних пам'яток* – сукупність особливо цінних документів, утворена за кількома/двома ознаками або за однією ознакою – за видами (ознака видової спорідненості), за предметно-

тематичним та/або хронологічним принципами, за критеріями рідкісності, наукової, історико-культурної цінності. На всіх етапах формування і функціонування такої колекції статус її як комплексної пам'ятки культури може бути офіційно засвідчений і підтверджений винятково на підставі профільної експертної оцінки.

До основних видів колекційних ПДЗ належать фондова (архівна, бібліотечна, музейна) або приватна колекція архівних документів (наприклад, колекція історичних документів-оригіналів, рукописів-автографів) та колекція друкованих документів (наприклад, колекція стародруків). А от колекцію книжок – примірників різного походження з автографами видатних історичних та культурних діячів можна одночасно віднести до обох видів колекційних ПДЗ, і визначальним з точки зору оцінки такого комплексу як документарної пам'ятки є його причетність до першого виду – як колекції рукописних пам'яток, а саме книжкових автографів.

Водночас експертиза окремої (некомплексної) документарної пам'ятки передбачає, крім іншого, встановлення її *колекційної цінності*, – якщо є відомості щодо причетності пам'ятки до збереженої/або втраченої визначної колекції – комплексної пам'ятки культури.

Основними видами експертизи пам'яткових документних комплексів є державна експертиза та експертиза без статусу державної; об'єктами останньої є ПДЗ, що пропонуються установі-фондоутримувачу, та наявні у такій установі фонди та зібрання, зокрема з метою уточнення їх наукової, історико-культурної цінності, перегляду балансової вартості. Особливе значення має експертиза ПДЗ, за результатами якої приймається рішення щодо їх включення саме як комплексних документарних пам'яток до Державного реєстру національного культурного надбання. Парадоксально, але експертна оцінка, на підставі якої здійснюється такий відбір одиничних та комплексних документарних пам'яток, хоча і регламентована в Україні як офіційна процедура, досі не має статусу державної експертизи.

Відповідно до завдань експертизи і особливостей складу ПДЗ – об'єкта експертизи – це може бути вузькоспеціалізоване або, навпаки, міжгалузеве, комплексне експертне дослідження: ускладнена системність, а також неповнота об'єкта збільшує ймовірність виникнення проблемних ситуацій, подолання яких подекуди потребує зусиль фахівців з різних

галузей науки і техніки, проведення не лише документознавчого, але й спеціального матеріалознавчого дослідження тощо.

При дослідженні пам'яткових документних комплексів та формуванні експертної оцінки використовуються *хронологічний, соціально-ціннісний та кількісний критерії* – на рівні комплексу в цілому і на рівні його частин, окремих пам'яток. З цими критеріями сполучається *критерій фізичної збереженості* комплексу та його складових.

Визначимо *категорії (ступені) цінності* пам'яткових документних комплексів: цінний, особливо цінний, надзвичайно цінний, унікальний. Тут йде мова про цінність, що визначається на основі встановленої цінності всіх складових комплексної пам'ятки (зрозуміло, що наявність унікумів має особливе значення); даних про повноту/неповноту цих складових і комплексу в цілому; результатів дослідження особливостей його походження, встановлення часу та історії формування і функціонування, із урахуванням отриманих експертом даних про утворювача – засновника і першого власника цього комплексу, про наступних утворювачів і власників (якщо такі були) – фізичних осіб, установи та організації. Визначення та всебічне обґрунтування ступеня цінності документного комплексу – об'єкта експертизи – головне завдання експерта-документознавця.

Переважна більшість комплексних документарних пам'яток у широкому сенсі є унікальними за складом, оскільки мають індивідуальну структуру і наповненість, свою історію формування. Утім серед архівних, бібліотечних, музейних та приватних ПДЗ відзначають особливо, надзвичайно цінні комплекси і колекції-унікуми за історичним походженням, рідкісним складом, високим ступенем цінності складових.

Комплексний характер пам'яткових документних утворень визначає підвищену варіативність на шляхах їх будови (винятків небагато, наприклад, дублюючі один одного комплекси архівних документів). У зв'язку з цим ускладнюється завдання реконструкції комплексної пам'ятки, збереженої частково, розпиленої по різних фондах тощо.

У роботі з описування та оцінки ПДЗ особливого значення набувають кількісні показники – обсяг колекції, кількість унікумів та надзвичайно, особливо цінних документів у її складі тощо. Ускладнюється й завдання щодо встановлення історії створення комплексної пам'ятки, атрибуції окремих документів. У деяких випадках, коли йдеться про

зібрання великого обсягу, не виключаємо доцільність використання методик макроекспертизи [60].

Джерелами експертного дослідження та оцінки пам'яткових документних комплексів є:

– наявні рукописні та друковані каталоги, інвентарі, описи, карткові картотеки цих комплексів, утворені в різні часи;

– друковані та електронні каталоги й описи комплексів такої самої або близької ґенези, тієї ж видової групи пам'яток – архівних документів, рукописних книг, друків конкретного виду, періоду, регіону тощо;

– наукові видання, статті й інші публікації, а також архівні джерела, де розкрито історію та склад саме цих або близьких типологічно або за походженням комплексів; висвітлюється особистість власника комплексу – об'єкта експертизи;

– універсальні та спеціальні енциклопедії, посібники, довідники, зокрема з документознавства, архівознавства, книгознавства, музеєзнавства; довідники і методичні посібники зі спеціальних історичних та філологічних дисциплін; визначення прогнозної вартості документарних пам'яток тощо.

Друковані та електронні каталоги фондових документів з різних установ та організацій, а також приватних зібрань можуть стати джерелами цінної інформації про інші збережені складові пам'яткового документного комплексу – об'єкта експертизи.

Описування пам'яткового документного комплексу здійснюється за схемою, що передбачає розкриття особливостей походження та складу, видової специфіки пам'яток та комплексу в цілому.

Розглянемо основні види архівних документних комплексів та особливості їх описування.

Архівний документний комплекс офіційного походження – 1) комплекс архівних документів, утворювачем якого є юридична особа – державна, громадська або приватна установа, організація; 2) комплекс офіційних документів у складі особового архівного фонду, архівної колекції, приватного архіву.

Таким чином, архівний документний комплекс (далі – АДК) цього виду віддзеркалює основні напрямки діяльності конкретної установи, державної, громадської або приватної організації; для двох останніх також необхідна державна реєстрація, а їх діяльність має офіційний характер і регламентована на законодавчому рівні. На основі цих матеріалів

формуються спеціалізовані фонди та колекції в архівних установах, і є підстави визначати такі комплекси як цілісні документарні пам'ятки. Це можуть бути комплекси особливої наукової, історико-культурної цінності, якщо діяльність фондоутворювача – установи чи організації – має велике значення в історії, історії науки і техніки, історії культури.

Наведемо структуру описання АДК офіційного походження у складі експертного висновку, її основні підрозділи та елементи:

– вид архівного документного комплексу офіційного походження (архівний фонд, колекція, зібрання);

– фондоутворювач: офіційна назва державної, громадської, приватної установи, організації, час існування, місцезнаходження, соціальне значення (політичне, державне, наукове, історико-культурне тощо) – коротко;

– загальна кількісна характеристика комплексу документів;
– наявність документів-оригіналів, копій;
– покрайні дати документів;
– час створення комплексу;
– історія формування – коротко;
– повнота (комплектність): загальна характеристика;
– фізичний стан збереження: загальна характеристика;
– склад:

– загальна характеристика документів кожного виду та групи, зокрема за змістом – галузева, вузькоспеціалізована, тематична; за формою й кількісна;

– дані поодиничного описування, вибіркового – унікальних, особливо цінних документів – або фронтального згідно з державними стандартами та правилами (тут і далі: [9; 10; 36]); атрибуція документів-оригіналів, зокрема рукописів-автографів;

– фонди та колекції інших установ, організацій, що ввійшли до складу даного АДК: загальна характеристика, дані поодиничного описування, вибіркового – унікальних, особливо цінних документів – або фронтального згідно з державними стандартами та правилами; атрибуція документів-оригіналів, зокрема рукописів-автографів;

– додаткова інформація.

АДК особового походження – комплекс архівних документів, створений фізичною особою або двома/кількома фізичними особами. Види: особовий архів, приватна архівна колекція (це можуть бути складові

єдиного приватного зібрання); фондові комплекси архівів, бібліотек, музеїв, інших установ та організацій – особовий, родинний або родовий документний фонд, архівна колекція, котра може бути окремим АДК або частиною такого фонду.

За погодженням власника і з метою оптимізації експертної роботи з цим комплексом саме експертом може бути проведене первинне впорядкування особового архіву/приватної колекції згідно з діючими регламентами архівної справи [36].

Особовий архів – приватне документне зібрання, комплекс документів, що складається за життя конкретної особи, в процесі її діяльності. Зрозуміло, що основний напрямок, характер діяльності цієї особи значною мірою визначають склад такого архіву, а у випадках, коли створювач належить до видатних діячів національного і світового рівня, його особовий архів є підстави розглядати як комплексну архівну пам’ятку. Це може бути структурований утворювачем-власником, повністю або частково систематизований документний комплекс або досить хаотична, майже несистемна сукупність документів. До складу особового архіву входять документи різних видів. Найчастіше документами особливої цінності є документи основної діяльності: для архіву діяча науки і культури – творчі рукописи, а, скажімо, для архіву видатного фотографа – плівки, фотознімки. Фото-, фоно-, кінодокументи нерідко стають однією з найцінніших складових архіву політичного або громадського діяча, чия діяльність зі створення текстових документів не була такою активною і продуктивною, як у вченого чи письменника.

Документам з особових архівів, насамперед, документам неофіційного характеру, яких в архівах цього виду переважна більшість, бракує певної інформації про походження, нерідко ускладнені їх локалізація та датування; можуть бути відсутніми дані про авторство того чи іншого документа, немає підпису або документ підписаний нерозбірливо. Це може бути цілком «робочий» архів: документи накопичувалися, і власник не переймався дооформленням їх реквізитів, покладаючись на свою пам’ять. Характерними є відсутність коментарів до фотознімків – не вказано імена зображених на них, місця зйомок, немає дат; відсутні коментарі щодо історії творчих рукописів тощо.

Але навіть у невпорядкованому в цілому особовому архіві можуть бути систематизовані частини, зокрема *колекції,* створені за документно-видовим, документно-хронологічним, предметно-тематичним та іншими

принципами і способами формування (архівна колекція, книжкова колекція, колекції марок та інших видів малої графіки тощо). У багатьох випадках саме колекційні матеріали стають найціннішою частиною в особовому архіві, особливо якщо власник не належить до видатних особистостей, що залишили яскравий слід в історії. Надзвичайну цінність мають унікальні колекційні документи – манускрипти-автографи та інші автографи видатних діячів науки і культури, політичних, державних, церковних та громадських діячів; оригінали рідкісних історичних фотознімків тощо.

Одначе слід зауважити, що й у випадках, коли йдеться про приватну колекцію як окремий АДК особового походження, невід’ємною частиною такої комплексної пам’ятки можуть бути біобібліографічні та інші документальні матеріали про створювача колекції, історію її формування (в архівній установі частина таких матеріалів також потрапляє до «справи» особового фонду).

Родинний, родовий архів складається з матеріалів, що фіксують і віддзеркалюють життя та діяльність представників двох/кількох поколінь, тут можна знайти і родовід у різних його формах і завжди – цінні джерела для такого родоводу. Цілком природно, що хоча б фрагменти родинного/родового архіву потрапляють в особовий архів. Досить характерною є трансформація родинного архіву в особовий – архів одного з пізніх власників родинних та родових реліквій, зокрема останнього власника. Власники таких архівів інколи стають «архівістами»-аматорами, котрі системно займаються історією свого роду, родинними документами, структурують свій архівний комплекс і, не обмежуючись кількома пам’ятними, пояснювальними записами, навіть складають анотації, описи, картотеки, покажчики.

Особовий архівний фонд – пам’ятковий документний комплекс особового походження на державному обліку, створений архівними працівниками на основі відповідного особового архіву конкретної особи, котра вважається і визначається фондоутворювачем; структурований й описаний згідно з діючими регламентами з архівної справи, наділений інформаційно-довідковим апаратом (зведеним описом/системою описів, що є одночасно головними обліковими документами; картотекою; описаний у друкованих джерелах – путівниках, каталогах, довідках, інших публікаціях, зокрема електронних). Якщо за складом особовий архів є *архівною колекцією* або комплексом таких колекцій, фондоутворювачем

найчастіше вважається саме колекціонер, а не нащадок, останній власник архіву (у випадках, коли він не брав участі в формуванні цієї колекції і не має заперечень щодо такого рішення архівної установи).

Зауважимо, що в останні десятиріччя в Україні значною мірою побільшало громадських та приватних організацій-фондоутримувачів, зокрема музеїв та фондів, які формують особові фонди та архівні колекції, приймаючи на постійне зберігання рідкісні та цінні документи, цінні документні комплекси, зокрема такі, що за експертною оцінкою згідно із законодавством підлягають державному обліку на рівні Державного реєстру національного культурного надбання.

Сформовані особові фонди можуть бути визначені у згаданій вище ціннісній парадигмі:

– унікальні, надзвичайно цінні (фонди великих політичних, державних, церковних, громадських діячів, класиків науки та культури; інші фонди, що містять документарні пам'ятки національного та світового значення);

– особливо цінні (фонди видатних діячів; фонди, які містять колекційні документи, що становлять особливу наукову, історико-культурну цінність);

– цінні (фонди відомих регіональних та місцевих діячів; фонди, чиї складові становлять наукову, історико-культурну цінність).

Структура описання АДК особового походження у складі експертного висновку містить такі основні підрозділи та елементи:

– вид архівного документного комплексу (приватний архів – особовий, родинний, родовий документний комплекс, колекція; архівний фонд, архівна колекція, створені з матеріалів особового походження у державній установі; громадській, приватній організації);

– назва (за іменем фондоутворювача, видовою ознакою документів, що складають АДК, тощо);

– дані про фондоутворювача: прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, відомості про характер діяльності, особисті досягнення тощо – коротко;

– загальна кількісна характеристика комплексу документів;

– наявність документів-оригіналів, копій;

– покрайні дати документів;

– місце та час створення комплексу;

– історія формування – коротко;

– повнота (комплектність): загальна характеристика;

– фізичний стан збереження: загальна характеристика;

– склад (загальна характеристика документів кожного виду та групи, за змістом, формою й кількісна; дані поодиничного описування, вибіркового – унікальних, особливо цінних документів – або фронтального згідно з державними стандартами):

– біографічні документи різних видів, укладені за життя фондоутворювача, оригінали та копії;

– документи-оригінали, зокрема рукописи-автографи (з атрибуцією) та копії, які містять його твори (наукові, літературно-художні, музикальні тощо): рукописи, гранки, видання та публікації (у т. ч. з авторськими доповненнями, правкою), документи, створені з використанням механічних та технотронних засобів (фоно-, фото-, кіно-, відеодокументи, електронні документи);

– матеріали службової та громадської діяльності;

– листування;

– господарчо-майнові та побутові матеріали;

– фоно-, фото-, кіно-, відеодокументи, електронні документи, пов'язані з життям та діяльністю фондоутворювача (крім тих, що є його творами і вказані вище);

– живописні та акварельні мініатюри, гравюри, інші зображувальні матеріали (портрети утворювача, членів його родини, предків, нащадків; зображення місць, пов'язаних із життям та діяльністю фондоутворювача тощо);

– книги, брошури, відбитки статей, газетні та журнальні вирізки з особової бібліотеки фондоутворювача, зокрема колекція друкованих документів із автографами видатних діячів науки та культури, політичних, державних, церковних та громадських діячів;

– інші колекції, сформовані ним або за його участю;

– меморіальні матеріали про фондоутворювача;

– матеріали інших осіб (крім колекційних та меморіальних матеріалів, що вказано вище);

– додаткова інформація.

Колекції рукописних книг – книжкових пам'яток зберігаються в державних бібліотеках, архівах і музеях як історичні та історико-літературні ПДЗ, комплексні книжкові пам'ятки, експертна оцінка яких

здійснюється на основі загального та поодиничного кодикологічного опису [13].

Експертиза цінності *комплексу друкованих пам'яток* (КДП) – це експертне дослідження й оцінка приватної (особової, родинної, родової) бібліотеки або її фрагментів, колекції книжкових та інших друкованих пам'яток (наприклад, колекцій афіш, плакатів, буклетів, поштових марок, листівок і конвертів, концертних і театральних програмок, екслібрисів), що є приватною власністю; КДП усіх видів у державній установі, громадській, приватній організації, зокрема таких, що в цілому створені приватними особами, або таких, що повністю сформовані установою чи організацією-фондоутворювачем.

Статус КДП як комплексної документарної (зокрема книжкової і бібліотечної) пам'ятки визначається його особливим походженням, «обсягом і складом колекції (наявністю примірників, що мають ознаки одиничних книжкових пам'яток); додатковою ціннісною ознакою може стати і час формування колекції» [38, с. 325].

На наш погляд, за сукупністю конституціональних ознак є підстави визначати не три, як вважає І. А. Руденко [38, с. 325–331], а чотири основні види КДП:

− зібрання та колекції, сформовані вже неіснуючими установами й організаціями, чия діяльність має велике значення в історії, історії науки і техніки, історії культури тощо;

− універсальні зібрання, видові та тематичні колекції, створені сучасними бібліотеками, музеями, архівами, іншими установами й організаціями, які продовжують свою діяльність;

− зібрання та колекції, створені особами – видатними політичними, державними, церковними та громадськими діячами, визначними діячами науки і культури;

− колекції, зокрема бібліофільські, створені особами, чия діяльність має особливе історико-культурне значення саме в аспекті колекціонування документарних, зокрема книжкових пам'яток.

У міжнародному стандарті «Книжкові пам'ятки. Загальні вимоги» (п. 3.3) знаходимо узагальнене визначення «колекції – книжкової пам'ятки»: «організоване зібрання одиничних книжкових пам'яток і (або) книжок, що тільки у сукупності мають властивості цінного історико-культурного об'єкта» [4]. Необхідність визначення сукупної – колекційної цінності не викликає сумнівів. Наприклад, це стосується великого за

обсягом книжкового зібрання видатного поета другої половини XX ст. Бориса Чичибабіна, що є типовим як бібліотека читача-інтелектуала, бібліофіла, але не колекціонера книжкових раритетів; нині – у складі особового фонду поета у ХДНБ). Але друга частина наведеної дефініції, на нашу думку, є надмірно категоричною і спрощує реальну картину: друки, що складають КДП, дійсно, мають особливу цінність у сукупності, як комплексна культурна пам'ятка, але й у чичибабинському зібранні кожен з них є окремою пам'яткою з ознакою колекційної належності (екслібрис-штамп), деякі книжки – з маргіналіями власника, дарчими написами авторів, серед яких – видатні письменники І. Г. Еренбург та С. Я. Маршак. Кожен примірник має певну цінність в історико-культурному плані як джерело щодо досліджень творчості і кола читання поета й як частка пам'яткового цілого – особової бібліотеки. До речі, від багатьох відомих приватних зібрань збереглося лише кілька або навіть один примірник. Не тільки давнина, але й нещодавнє XX століття, що було багатим на природні і глобальні соціальні катастрофи, надає чимало таких прикладів.

Звернемо ще раз увагу на те, що індивідуальні ознаки примірників із КДП (наявність автографів, малюнків, екслібрисів видатних діячів науки та культури тощо) зумовлює підвищення їх цінності як одиничних культурних пам'яток і підвищення цінності зібрання в цілому.

Закономірно, що у найбільшому видовому діапазоні КДП репрезентовані у великих наукових бібліотеках. Це – фонди та колекції рідкісних і цінних видань, що формуються і розширюються за рахунок надходжень до бібліотечних фондів, зокрема з приватних зібрань. Основою цієї роботи є експертиза цінності наявних книжкових та інших друкованих документів, ціннісна експертиза окремих друків та колекцій, що пропонуються бібліотеці, та нових надходжень, а основним змістом експертного дослідження стає історико-книгознавче обстеження пам'яток із використанням широкого кола бібліографічних та інших джерел.

Серед приватних колекцій, що надходять до державних установ-фондоутримувачів, чимало таких, що сформовано з порушеннями вказаних вище критеріїв і принципів, помітними є наслідки непрофесійності, аматорського колекціонування, і вже первинний огляд комплексу експертом дозволяє виявити непрофільні друки, факсимільні копії документів, котрі власник уважав оригіналами, копії, фальсифікати пам'яток.

Варто зауважити, що КДП особового формування за своєю ґенезою можуть бути колекційними, бібліофільськими зібраннями або «робочими» бібліотеками власників, наприклад, ученого, письменника. А подекуди маємо справу з мішаним за ґенезою комплексом – особовою бібліотекою, що має «робочу», відповідну до фаху і основних напрямків діяльності власника, і колекційну складові. Але з часом, коли вже сформована оцінка утворювача «робочої» бібліотеки як видатної особистості, і таке зібрання інколи ще й за життя власника набуває статусу колекції, музейної, бібліотечної або архівної комплексної пам'ятки (в останньому випадку – якщо бібліотека чи її фрагменти стають частиною особового архівного фонду), а після завершення життєвого шляху власника оцінюється й як меморіальна колекція.

Структура описання КДП у складі експертного висновку містить такі підрозділи та елементи:

- вид комплексу друкованих пам'яток (приватна – особова, родинна, родова бібліотека або її фрагменти, колекція; фонд, зібрання, колекція пам'яток друку у державній, громадській, приватній установі, організації);
- назва (за іменем утворювача – ім'ям фізичної особи, назвою установи, організації, для діючих – за офіційною назвою; за видовою ознакою документів, що складають КДП, тощо);
- утворювач/утворювачі: прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, відомості про характер діяльності, особисті досягнення тощо або назва установи, організації (для діючих – офіційна назва) – коротко;
- загальна кількісна характеристика комплексу;
- покрайні дати друків;
- місце та час створення комплексу;
- історія формування – коротко;
- фізичний стан збереження: загальна характеристика;
- склад:
  - загальна характеристика;
  - дані поодиничного описування, вибіркового – унікальних, особливо цінних видань, примірників видань з унікальними індивідуальними ознаками – або фронтального згідно з державними стандартами [7; 8; 11; 12], методичними рекомендаціями [37]; результати ідентифікації, зокрема примірників видань без вихідних даних або з

неповними чи недостовірними вихідними даними; атрибуція книжкових автографів, інших провенієнцій;

− додаткова інформація.

У заключних формулюваннях експертного висновку необхідно коротко схарактеризувати особу власника, зокрема діяча науки та культури, політичного, державного, церковного чи громадського діяча; специфіку КДП – об'єкта експертизи; вказати на його значення як джерела наукових досліджень життя і діяльності цієї видатної людини. Особливу увагу слід приділити колекційним матеріалам – унікумам, надзвичайно рідкісним і цінним друкам, зокрема з бібліофільського зібрання.

Серед приватних колекцій можуть бути унікальні комплекси друкованих пам'яток різних видів і груп – від велетенських фоліантів-стародруків до мініатюрних видань, одноаркушевих друків.

Для підвищення наукової кваліфікації експерта-документознавця – співробітника архіву, бібліотеки, музею – має значення його ознайомлення з досвідом роботи провідних установ-фондоутримувачів, вітчизняних та зарубіжних (приклади експертиз ДПЗ, здійснених у ХДНБ, див. [14, с. 185–194, 247–259]).

Список бібліографічних посилань

1. Антоненко І. Є. Нові підходи до проведення експертизи цінності документів (зарубіжний досвід) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. [Київ, 2007]. Вип. 9. С. 27–38.

2. Афанасьева Л. И. Проблема экспертизы ценности Интернет-ресурсов на примере сайтов // Вестник архивиста. 2005. № 4. С. 163–175.

3. Володин Б. Ф. Всемирная история библиотек. 2-е изд., доп. Санкт-Петербург, 2004. 432 с.

4. ГОСТ 7.87-2003 Межгосударственный стандарт. Книжные памятники. Общие требования. Введ. 2005–01–01 // Библиотека и закон. Москва, 2006. [Вып.] 20. С. 377–382. Чин. в Україні від 2008–01–01: ДСТУ ГОСТ Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Книжкові пам'ятки. Загальні вимоги.

5. Документальные памятники: выявление, учет, использование : учеб. пособие / И. А. Альтман [и др.] ; под ред. С. О. Шмидта. Москва, 1988. 253 с.

6. Доманцевич Н. І., Коваль М. Н., Закусілов А. П. Основи експертизи культурних цінностей : навч. посіб. Львів, 2011. 240 с.

7. ДСТУ 3017-95 Видання. Основні види. Терміни та визначення. [Чин. від 1996–01–01]. Київ, 1995. 47 с.

8. ДСТУ 3018-95 Видання. Поліграфічне виконання видань. Терміни та визначення. [Чин. від 1995–02–23]. Київ, 1995. 24 с.

9. ДСТУ 2732:2004 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. [Чин. від 2005–07–01]. Київ, 2005. IV, 32 с.

10. ДСТУ 4331:2004 Правила описування архівних документів. [Чин. від 2004–08–17]. Київ, 2005.16 с.

11. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання. [Чин. від 2007–07–01]. Київ, 2007. III, III, 47 с.

12. ДСТУ 8344:2015. Видання. Основні елементи. Терміни та визначення. [Чин. від 2016–07–01]. Київ, 2016. IV, 38 с.

13. Дубровіна Л. А., Гальченко О. М., Іванова О. А. Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису / АН України, Центр. наук. б-ка ім. В. І. Вернадського, Ін-т укр. археографії. Київ, 1992. 154 с.

14. Експертиза цінності документних пам'яток : програма та навч.-метод. матеріали до курсу для студентів з напряму «Книгознавство, бібліотекознавство і бібліогр.» / Харків. держ. акад. культури, Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [авт.-уклад. І. Я. Лосієвський]. Харків, 2013. 312 с.

15. Жукова М. П. Экспертиза ценности документов и комплектование архивов (вчера, сегодня, завтра) // Отечественные архивы. 2004. № 4. С. 37–44.

16. Жумер В. Важнейшие аспекты экспертизы ценности документов: анализ международного опыта (1950–1990-е гг.) // Отечественные архивы. 2000. № 4. С. 3–17.

17. Журавльова А. Є. Особисті бібліотеки в бібліотекознавчих дослідженнях // Документознавство, бібліотекознавство, інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики. Київ, 2009. С. 125–126.

18. Індутний В. В. Оцінка культурних цінностей : підручник / Київ. нац. торг.-екон. ун-т. Київ, 2016. 879 с.

19. Кабінет Міністрів України. Постанова від 26 серпня 2003 р. № 1343 Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-%D0%BF.

20. Кабінет Міністрів України. Постанова від 13 грудня 2004 р. № 1649 Про затвердження Порядку проведення грошової оцінки документів Національного архівного фонду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1649-2004-%D0%BF.

21. Кабінет Міністрів України. Постанова від 8 серпня 2007 р. № 1004 Про проведення експертизи цінності документів ; Порядок утворення та діяльності комісій з проведення експертизи цінності документів ; Порядок віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, їх обліку та зберігання // Офіційний вісник України. 2007. № 59. Ст. 2346. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1004-2007-%D0%BF.

22. Калашникова О. Л. Ідентифікація та вартісна оцінка культурних цінностей : навч. посіб. Київ, 2006. 287 с.

23. Калашникова О. Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей : підручник. Київ, 2006. 479 с., 48 с.

24. Ковальчук Г. І. Книжкові пам’ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. Київ, 2004. 644 с.

25. Левченко Л. Л. Архіви і архівна справа Сполучених Штатів Америки: історія та організація. Миколаїв, 2013. 1203 с.

26. Лисенко І. М. Словник українських приватних бібліотек. Київ, 2009. 215 с.

27. Лосієвський І. Я. Державна експертиза культурних цінностей: актуальні проблеми регламентування та практики // Вісник Харківської державної академії культури. Харків, 2009. Вип. 25. С. 26–31.

28. Лосієвський І. Я. Документні пам’ятки в бібліотечних зібраннях: теоретико-методологічні аспекти та сучасна практика // Вісник Харківської державної академії культури. Харків, 2013. Вип. 41. С. 124–134.

29. Лосієвський І. Я. Паспортизація бібліотечних колекцій та зібрань у системі обліково-охоронних заходів // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2010. Вип. 28. С. 249–265.

30. Матяш І. Б. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку. Київ, 2012. 515 с.

31. Методичні рекомендації з питань організації роботи з колекціями, особовими бібліотеками та книжковими зібраннями у бібліотеках науково-дослідних установ НАН України // Організація роботи бібліотеки науково-дослідної установи НАНУ : зб. док. і матеріалів. Київ, 2000. Вип. 3. С. 54–64.

32. Міністерство культури України. Наказ № 437 від 14.06.2016 р. Про затвердження Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання. URL: https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1027-01.

33. Міщук С. М. Збирання та наукове описування рукописно-книжкової спадщини України (друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.). Київ, 2009. 380 с.

34. Муха Л. В. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання: паспортизація фондів (для Державного реєстру національного культурного надбання України) // Бібліотечний вісник. 1997. № 3. С. 3–7.

35. Муха Л. В. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання: походження, історія, реконструкція / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 1997. 52 с.

36. Правила роботи архівних установ України / М-во юстиції України, Держ. архів. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства ; упоряд. Л. А. Кисельова. Київ, 2013. 243 с.

37. Правила составления библиографического описания старопечатных зданий / Рос. гос. б-ка ; сост. И. М. Полонская, Н. П. Черкашина. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2003. 400 с.

38. Руденко И. А. Книжные памятники-коллекции: типология объектов регистрации и принципы описания // Сохранение книжных памятников : учеб.-метод. сб. Вып. 1. Методика выявления, организация работы, описание и учёт / сост. Т. Я. Кузнецова. Москва : Межрегион. центр библ. сотрудничества, 2013. С. 323–332.

39. Руденко И. А. Экспертиза историко-культурной ценности коллекций, обладающих признаками книжных памятников, и их описание в Общероссийском

своде // Книжные собрания Русского Севера : сб. материалов. Архангельск, 2010. Вып. 5. С. 25–31.

40. Сельченкова С. В., Селіверстова К. Т. Експертиза цінності управлінських документів: історія, теорія, методика : наук.-метод. посіб. / Держ. арх. служба України, Укр. НДІ арх. справи та документознавства, Спілка архівістів України. Київ ; Рівне, 2011. 169 с.

41. Скобець І. Є., Новікова Г. М. Наукова експертиза фізичного стану бібліотечних фондів та її значення для програм збереження // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2001. Вип. 7. С. 63–77.

42. Собрания книжных памятников (редких и ценных изданий) в библиотеках, музеях и архивах Российской Федерации : указ. кат. и описаний / сост.: О. А. Грачева, Н. Г. Ромашева, Рос. гос. б-ка. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 2008. 328 с.

43. Столяров Ю. Н., Кушнаренко Н. Н., Соляник А. А. Эволюция библиотечного фондоведения. Москва, 2007. 688 с.

44. Теория и практика экспертизы ценности документов и комплектования государственных архивов СССР / Всесоюз. науч.-исслед. ин-т документоведения и арх. дела // Труды ВНИИДАД. Москва, 1974. Т. 4, ч. 1–2. 556 с.

45. Україна. Закони. Про бібліотеки і бібліотечну справу : закон [прийнятий у новій ред. 16 берез. 2000 р.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/32/95-%D0%B2%D1%80.

46. Україна. Закони. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : закон [прийнятий 21 верес. 1999 р.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1068-14.

47. Україна. Закони. Про музеї та музейну справу : закон [прийнятий 29 черв. 1995 р.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/249/95-%D0%B2%D1%80.

48. Україна. Закони. Про наукову і науково-технічну діяльність : закон [прийнятий 26 листоп. 2015 р.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19.

49. Україна. Закони. Про наукову і науково-технічну експертизу : закон [прийнятий 10 лют. 1995 р.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/51/95-%D0%B2%D1%80.

50. Україна. Закони. Про Національний архівний фонд і архівні установи : закон [прийнятий у новій ред. 13 груд. 2001 р.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12.

51. Україна. Закони. Про охорону культурної спадщини : закон [прийнятий 8 черв. 2000 р.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1805-14.

52. Україна. Закони. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : закон [прийнятий 12 лип. 2001 р.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14.

53. Україна. Закони. Про судову експертизу : закон [прийнятий 25 лют. 1994 р.]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4038-12.

54. Хенсен С. Архіви, особові фонди та рукописні зібрання : до правил уніфік. каталогізації арх. та рукоп. док. // Нац. арх. інформ. система «Арх. та рукоп. україніка» і комп’ютеризація арх. справи в Україні. Київ, 1996. Вип. 1. С. 225–259.

55. Шавыркина Н. А. Личная библиотека. Культурно-исторический анализ : монография. Москва : Союз, 2000. 199 с.

56. Экспертиза и научно-техническая обработка личных архивных фондов : метод. рек. / Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина ; сост.: Н. В. Зейфман, В. И. Лосев, А. Н. Шаханов. Москва, 1990. 107, [2] с.

57. Добрусина С. А., Саноцкий В. И., Чернина Е. С. Экспертиза состояния и паспортизация библиотечных фондов : учеб. пособие. Санкт-Петербург, 2005. 32 с.

58. Яцунок Е. И. Фонд книжных памятников: формирование, сохранение, использование // Менеджмент сохранения библиотечных фондов. Москва, 2008. С. 82–86.

59. Boles F., Marks J. young. Archival Appraisal. New York; London, 1991. 118 p.

60. Cook T. Macroappraisal in Theory and Practice: Origins, Characteristics, and Implementation in Canada, 1950–2000 // Archival Science. 2005. Vol. 5, № 2–4. P. 101–161.

61. Craig B. L. Archival appraisal: theory and practice. Münich, 2004. 224 p.

62. Ham F. G. Selecting and Appraising Archives and Manuscripts. Chicago, 1993. 106 p.

63. Harisson H. P. The Archival Appraisal of Sound Recording and Related Materials. Paris, 1987. 86 p.

64. Heywood Heather. Appraising Legal Value in Records. [Vancouver, B. C.], 1991. 166 p.

65. Lin S.-K. The Development of Archival Appraisal Theory in America // Journal of Educational Media & Library Sciences. 2007. Vol. 44, № 4. P. 435–454.

66. Stapleton R. The ideas of T. R. Schellenberg on the Appraisal, Arrangement, and Description of Archives. Ottawa, 1986. 80 p.

67. Žumer V. Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo. Ljubljana, 1995. 241 s.

УДК 025.45.05
УДК:005.963.1]:027.021(477.54-25)ХДНБ](091)

Подошовка Ніна Василівна,
завідуюча відділом наукової
систематизації, предметизації
та організації систематичних каталогів

ІСТОРІЯ ВПРОВАДЖЕННЯ УДК У ХАРКІВСЬКІЙ ДЕРЖАВНІЙ НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ імені В. Г. КОРОЛЕНКА

Анотація. *Розкрито перебіг подій та тематику проведених у Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка науково-організаційних заходів із впровадження Універсальної десяткової класифікації, до участі в яких були залучені*

викладачі Харківської державної академії культури та фахівці бібліотек Харкова, що мають досвід опрацювання документів за УДК. Науково-методичний та координаційний центр – Державна наукова установа «Книжкова палата України ім. Івана Федорова».

***Ключові слова**: УДК, інформаційно-пошукові мови, індексування документів, організація знань, актуалізація лінгвістичних засобів, інтеграція інформаційно-бібліотечних ресурсів, міжвідомчі науково-практичні семінари, Книжкова палата України ім. Івана Федорова.*

***Annotation.** The article reveals the course of events and the topics of scientific and practical seminars devoted to the introduction of Universal Decimal Classification in the Kharkiv State Scientific Library named after V. G. Korolenko, the involvement of teachers from Kharkiv State Academy of Culture and specialists from Kharkiv libraries who have experience in documents processing on UDC. Scientific-methodical and coordination center – State Scientific Institution «Book Chamber of Ukraine named after Ivan Felorov».*

***Keywords:** Universal Decimal Classification, information retrieval languages, indexing of documents, organization of knowledge, updating of linguistic means, integration of information and library resources, interdepartmental scientific and practical seminars, Book Chamber of Ukraine.*

Сучасна хроніка найважливіших подій в індексуванні інформаційних ресурсів у бібліотеках України відображає початок реалізації Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 р. «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 219-р.

В Україні найбільше розповсюдження мають систематичні документні класифікації [26]. Великою проблемою для працівників документної сфери протягом усього періоду існування України як незалежної держави була невизначеність з ними за відсутністю таких, які б задовольняли потреби українських систематизаторів-практиків у локальних інформаційно-пошукових системах (ІПС) і давали змогу вийти за межі цих систем у всесвітній інформаційний простір [27]. Універсальна десяткова класифікація – найпоширеніша інформаційно-пошукова мова, яка сприяє міжнародному обміну інформаційними ресурсами. У наш час УДК широко застосовується також у автоматизованих ІПС, створює пошуковий образ документа (ПОД) у світовій інформаційній інфраструктурі, забезпечуючи релевантний запит та взаємодію з іншими інформаційно-пошуковими мовами в індексуванні знань. Тому опанування УДК на сьогодні стало важливим чинником професійних компетенцій в

галузі аналітико-синтетичного опрацювання документів та необхідним для індексування.

Засвоєння та обмін знаннями, взаємозв'язок між галузями науки сприяє новим відкриттям, створенню освітнього суспільства, у чому бібліотеці як відкритій соціально-інформаційній інституції відводиться одна з провідних ролей. Еволюція знань вимагає їх структуризації, системними інструментами для цього є класифікаційні системи. Саме УДК є логічною, інтегральною, пов'язаною ієрархічними та тематичними зв'язками системою, що повністю відповідає міжнародним стандартам організації знань [8].

2015 р. Державна установа «Книжкова палата України ім. Івана Федорова» (далі – Книжкова палата України) виступила з ініціативою відмовитися від використання Бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК) в Україні і поступово перевести бібліотеки, що її застосовували, на Універсальну десяткову класифікацію (УДК). Для розроблення методики переходу бібліотек з ББК на УДК у Книжковій палаті України згідно з рішенням вченої ради засновано Міжвідомчу комісію з питань її впровадження в Україні (протокол № 12 від 18.12.2015 р.).

Історія використання УДК в Україні налічує понад сто років. Перше видання скорочених таблиць десяткової класифікації українською мовою здійснено Головною Книжковою Палатою ще 1919 р. Їх автор – засновник і перший директор установи, славетний український бібліограф і бібліографознавець Ю. Іванов-Меженко [10]. УДК використовується в Україні в незмінному вигляді з 1962 р., коли були створені органи науково-технічної інформації (НТІ). У науково-технічних видавництвах, органах НТІ, технічних бібліотеках УДК була запроваджена як обов'язкова для систематизації документів із природничих та прикладних наук [12].

Міжнародний характер, стабільність та високий науковий рівень надали УДК великого поширення в Україні. Більш ефективному впровадженню цієї системи класифікації сприяла публікація українською мовою еталона класифікації, здійснена Книжковою палатою України. Створенню і впровадженню україномовних таблиць УДК були присвячені публікації М. І. Сенченка [14 ; 29], Т. І. Вилегжаніної [4; 5], Г. О. Гуцол [6; 7], Л. В. Мухітдінової [17], Н. О. Петренко [19], О. О. Сербіна [25], В. К. Удалової [27] та інших.

У передмові до двотомної УДК директор Книжкової палати України, доктор технічних наук, професор М. І. Сенченко наголосив: *«Здійснилася*

мрія видатного українського вченого і бібліографа, першого директора Книжкової палати України Юрія Іванова-Меженка про україномовне видання таблиць Універсальної десяткової класифікації» [9].

У 1991 р. створено Консорціум УДК (УДКК) – громадську організацію, штаб-квартира якої міститься в Гаазі (Нідерланди). УДКК є власником УДК, і будь-які дії, що стосуються цієї класифікаційної системи, мають бути погоджені з ним. У 1996 р. у Книжковій палаті України розроблено проєкт «Класифікаційна система України», у рамках якого укладено ексклюзивну ліцензійну угоду з УДКК. Відтоді Книжкова палата України постійно поновлює ліцензії і підтримує національний еталон в актуальному стані [7]. З 1 липня 2009 р. в Україні набув чинності та діє національний стандарт ДСТУ 6096:2009 «Універсальна десяткова класифікація. Структура, правила ведення та індексування». Стандарт встановив правила ведення таблиць УДК та їх використання для індексування документів [1].

У 2016 р. у Книжковій палаті України було розроблено проєкт Комплексної програми реформування у галузі створення та використання державних бібліографічних ресурсів і реорганізації бібліотечного фонду України. Серед головних складових концепції реформ визначена відмова від використання ББК, упровадження УДК та реорганізація фондів видавничої продукції відповідно до цієї класифікаційної системи [6].

УДК – міжнародна класифікаційна система, яку застосовують у понад 130 країнах світу. Вона побудована за принципом поділу на галузі знання і є «живою» класифікаційною системою, в якій відображаються всі зміни, що відбуваються у світовій науці. Класифікаційна схема УДК використовується у карткових і електронних каталогах, базах даних та інформаційно-пошукових програмних пакетах. Це єдина офіційна україномовна класифікаційна система, нотаційна складова якої відповідає міжнародним стандартам, практиці та реаліям опрацювання інформаційних ресурсів в Україні. Серед властивостей цієї класифікаційної системи – універсальність, багатоаспектність, можливість відображення нових понять без порушення структури. Класифікація структурована таким чином, що можна легко інтегрувати нові розробки та галузі знання [7; 23].

У сучасних умовах зростання інформаційних потоків особливо важливим є використання якісних лінгвістичних засобів ефективного розкриття їх змісту [2]. Класифікаційні схеми у структурі лінгвістичного

забезпечення традиційних та електронних каталогів відіграють головну роль для входження бібліотек у світовий інформаційний простір [20]. Тому співробітники ХДНБ активно долучилися до реалізації поставлених завдань, що забезпечувалися завдяки підтримці Харківського обласного відділення (філії) ВГО «Українська бібліотечна асоціація» (УБА), яке на той час очолювала директор ХДНБ, заслужений працівник культури України В. Д. Ракитянська, та участі у роботі Міжвідомчої комісії з питань упровадження УДК в Україні заступника директора з наукової роботи ХДНБ, старшого викладача кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи ХДАК, кандидата наук із соціальних комунікацій Л. В. Глазунової.

У березні 2017 р. Н. В. Подошовка взяла участь у роботі VII Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна бібліотечно-інформаційна безперервна освіта: європейські орієнтири», яка відбулася у смт Славське Львівської області. Програма заходу охоплювала важливі питання подальшого розвитку бібліотечно-інформаційної справи. Долучаючись до організації конференції, Міністерство культури України запросило бібліотечних працівників до участі у вирішенні завдань, що розглядала секція «Упровадження УДК у практику роботи наукових та публічних бібліотек». У підсумку було опрацьоване питання підготовки бібліотекарів та обговорено проблеми, успішне подолання яких має наблизити вітчизняні заклади до європейської практики. Члени секції під керівництвом директора Наукової бібліотеки ім. М. О. Максимовича Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, доктора наук із соціальних комунікацій О. О. Сербіна взяли участь у роботі круглого столу «Проблеми упровадження УДК: кадрове та організаційно-технологічне забезпечення», під час якого було розроблено та обговорено рекомендації робочої групи з упровадження УДК в Україні.

28 березня 2017 р. у ХДНБ було проведено загальноміський день фахівця «Новини бібліотечної справи», організований працівниками відділу науково-методичної роботи за підтримки ХОВ УБА. Учасники заходу, 130 бібліотекарів Харкова, обговорили найбільш значні події, що відбулися у бібліотечній галузі України. Серед інших була представлена доповідь Н. В. Подошовки про творчу діяльність учасників конференції та висновки секції з впровадження УДК у роботу бібліотек України.

Наступного дня набула чинності Постанова Кабінету Міністрів України № 177 «Про припинення використання Бібліотечно-

бібліографічної класифікації та впровадження Універсальної десяткової класифікації». Відповідальною за методичне забезпечення впровадження УДК було визначено Державну наукову установу «Книжкова палата України ім. Івана Федорова». Для запровадження УДК у бібліотеках, які її не використовували, ця установа взяла на себе видання різноманітних таблиць УДК, методичних матеріалів та організацію навчання методиці індексування за УДК для усіх інформаційно-бібліотечних закладів з урахуванням їхньої специфіки.

15–19 травня того ж року Н. В. Подошовка та завідуюча сектором лінгвістичного забезпечення електронного каталогу і формування авторитетного файла предметних рубрик ВСК Л. П. Козоріз навчалися в Інституті публічного управління та кадрової політики Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (НАКККіМ) на курсах підвищення кваліфікації бібліотекарів, що проводилися з метою формування спеціальних знань з УДК та скерованих на підготовку тренерів з упровадження УДК для проведення навчальної роботи у регіонах. Було прослухано цикл наукових доповідей завідуючої відділом класифікаційних систем Книжкової палати України В. М. Муравйової.

На розширеному засіданні вченої ради ХДНБ 7 червня 2017 р. Н. В. Подошовка виступила з повідомленням про впровадження УДК. Вона зосередила увагу на завданнях та організаційних моментах роботи за цим напрямком. Доповідач приділила особливу увагу питанням діяльності Книжкової палати України з упровадження національного еталону УДК, підтримання україномовної класифікації в актуальному стані, видання галузевих, скорочених та повних таблиць УДК; наголосила на необхідності співпраці з фахівцями Книжкової палати України як з методичним та координаційним центром. Також висвітлила зміст тренінгів з підвищення кваліфікації бібліотекарів, які працювали на базі Інституту публічного управління та кадрової політики НАКККіМ, і зазначила, що їх учасники відмітили чітку організацію роботи, із вдячністю згадали директора цього закладу, голову президії УБА І. О. Шевченко і подякували В. М. Муравйовій за актуальні, цікаві, змістовні матеріали, що подавались у креативній та доступній формі, і надану можливість здобути необхідні знання з УДК.

Н. В. Подошовка зробила акцент на питаннях першочергового вирішення, а саме: організаційно-технологічному забезпеченні; придбанні повних і галузевих таблиць УДК, методичних матеріалів і технічного

обладнання; необхідності підтримки цієї діяльності Міністерством культури України; здійсненні поступового переходу з ББК за УДК тільки після фахового навчання систематизаторів. Запропонувала програму підвищення кваліфікації з УДК для співробітників ХДНБ, бібліотек різних систем і відомств Харкова, що включала проведення різноманітних науково-практичних заходів.

Заняття з опанування основних правил та методики індексування за УДК на основі розробок, рекомендацій, тренінгів Книжкової палати України проводилися протягом 15–16, 21–22 червня, 9 жовтня 2017 р. у читальній залі відділу літератури іноземними мовами та міжнародних зв'язків ХДНБ. Фахівці, які розробляють таблиці та займаються індексуванням за УДК, намагаються розробити уніфіковані записи, що мають об'єднати інформаційні потоки. Класифікаційний індекс не залежить від мови та країни. Навчитися єдиному підходу до формування класифікаційних індексів було головною метою усіх занять з опанування УДК, що проводилися у бібліотеці.

Учасники цих та інших заходів з упровадження УДК вивчали наукові праці фахівців Книжкової палати України – директора М. І. Сенченка [14; 22; 29], заступника директора з наукової роботи Г. О. Гуцол [6; 7], методичні матеріали, розроблені В. М. Муравйовою [15; 16], М. Й. Ахвердовою [3; 28], Ю. О. Набхан [18] та іншими співробітниками. Також працівники ХДНБ та публічних бібліотек Харкова знайомилися з науковими дослідженнями О. О. Сербіна [23; 24].

Щороку в бібліотеці проводяться міжвідомчі науково-практичні семінари «Актуальні питання каталогізації у сучасних умовах» [2] для співробітників бібліотек – головних методичних центрів Харкова, на яких вирішуються питання аналітико-синтетичного опрацювання інформаційних ресурсів, ведення бібліотечних каталогів та здійснюється обмін досвідом з інноваційних напрацювань. Для впровадження УДК у бібліотеках, які не використовували цю схему, необхідно було забезпечити організацію навчання методиці індексування за УДК для різних бібліотек з урахуванням їх специфіки.

На семінарі, що відбувся 23 червня в ХДНБ, із презентацією «Упровадження УДК у практику роботи публічних бібліотек, які її не використовували» виступили Н. В. Подошовка та Л. П. Козоріз. Доповідь «Системи ББК та УДК: порівняльний аналіз» представив доцент кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи ХДАК, кандидат

педагогічних наук В. В. Сєдих [26]. Захід відвідали 86 представників бібліотек Харкова (книгозбірні ЗВО ІІІ–ІV рівня акредитації, ЦБС та ін.) та навіть тих, у яких класифікація документних потоків і раніше здійснювалася за УДК [21].

З метою упровадження УДК у бібліотеках Харкова систематизаторами ХДНБ були організовані лекції для учасників методичного об'єднання бібліотек ЗВО І–ІІ рівня акредитації і фахівців шкільних бібліотек про структуру таблиць класифікації, індексування за УДК, формування пошукового образу документа з урахуванням специфіки книгозбірень, найсуттєвіших відмінностей класифікацій та необхідних змін у веденні каталогів і організації фондів.

Проводилися заняття для слухачів курсів підвищення кваліфікації ХДАК щодо особливостей упровадження УДК у роботу бібліотек України з напрацювання практичних умінь і навичок, адже основна мета індексування – забезпечення засобів навігації для оперативного пошуку інформації про документи за заданою темою. Одним із засобів є складання класифікаційного індексу таким чином, щоб пошуковий образ документа був релевантним пошуковому образу запиту користувача в світовому інформаційному просторі.

Відповідно до наказу Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка від 20.12.2017 № 109/01 «Про впровадження Універсальної десяткової класифікації в практику роботи бібліотеки» необхідно було:

1. З 01.01.2018 запровадити для систематизації документів у ХДНБ Універсальну десяткову класифікацію як міжнародну класифікаційну систему.

2. З 29.12.2017 припинити використання Бібліотечно-бібліографічної класифікації. Систематичні каталоги, побудовані за таблицями ББК, законсервувати.

3. Відділу наукової систематизації, предметизації та організації систематичних каталогів (ВСК) надавати кураторську допомогу в опануванні методичних рекомендацій Книжкової палати України з упровадження УДК.

4. Здійснити адаптацію системи організації знань у підсобних фондах структурних підрозділів до УДК.

5. Забезпечити якісне аналітико-синтетичне опрацювання документів за таблицями УДК, організацію традиційних карткових каталогів, внесення

індексів УДК до бібліографічних записів електронного каталогу та оперативність інформаційного обслуговування користувачів.

6. Завідуючим відділами забезпечити дотримання вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 22.03.2017 № 177 «Про припинення використання Бібліотечно-бібліографічної класифікації та впровадження Універсальної десяткової класифікації».

На підготовчому етапі, що передував цьому наказу, було розроблено план впровадження УДК у ХДНБ, який включав:

1. Навчання систематизаторів методиці індексування документів за таблицями УДК.

2. Вивчення методичних рекомендацій Книжкової палати України та опанування основних правил і особливостей визначення індексів УДК для наукових документів.

3. Аналіз та використання таблиць відповідності скорочених варіантів УДК і ББК, зіставлення індексів ББК і УДК.

4. Розробку та адаптування робочих схем класифікації за УДК для систематизації документів з окремих галузей знання.

5. Складання макету карткового каталогу за таблицями УДК у традиційних систематичних каталогах.

Структурним підрозділам, що мають підсобні фонди, потрібно було визначитися щодо їх реорганізації й так побудувати роботу, щоб на період переходу з ББК на УДК не затримувати обслуговування користувачів, які будуть подавати замовлення, послуговуючись каталогами як за таблицями ББК для видань до 2017 р., так і за таблицями УДК для нових надходжень, розпочинаючи з 2018 р.

З 2017 р. після закінчення навчання фахівці бібліотеки розпочали систематизацію документів паралельно за індексами ББК та УДК, щоб на практиці закріпити знання та зрозуміти, чим структурно та методологічно відрізняються ці дві класифікаційні системи з метою якісного та ефективного опрацювання документних потоків. З 2018 р. усі видання, що надходять до бібліотеки, систематизуються тільки за УДК.

Вивчення специфіки УДК продовжувалося наступного року. 17 січня 2018 р. на семінарі «Трансформація діяльності сучасних бібліотек» Науково-методичного центру професійно-технічної освіти у Харківській області, що проводився на базі ХДНБ з метою підвищення кваліфікації працівників бібліотек закладів професійно-технічної освіти та набуття ними інноваційного досвіду, практичне заняття з опанування методики

систематизації документів за УДК провели Н. В. Подошовка та Л. П. Козоріз. 1 лютого 2018 р. Н. В. Подошовка виступила на засіданні ради завідуючих при директорі з повідомленням «Упровадження УДК в практику роботи Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка». Обговорювалися особливості роботи з УДК у структурних підрозділах. Оскільки реорганізації потребували не тільки систематичні каталоги та картотеки, а й фонди структурних підрозділів питання ефективного переходу вирішувалися на методичних нарадах відділів. Для забезпечення повноти інформаційного пошуку за УДК у ВСК були підготовлені методичні вказівки для співробітників відділу обслуговування користувачів (сектору інформаційно-консультаційної допомоги), якими можуть послуговуватися консультанти і користувачі інформації.

До впровадження УДК були залучені майже всі відділи бібліотеки. Що стосується центрів компетенцій, вони були організовані у тісній співпраці ХОВ УБА, ВСК, відділу літератури іноземними мовами та міжнародних зв'язків, відділу обслуговування користувачів (ВОК), кабінету бібліотекознавства імені Л. Б. Хавкіної, науково-методичного відділу, відділу впровадження бібліотечно-інформаційних систем і технологій та підтримки баз даних.

Працівники соціокультурного центру підготувалися до організації виставок нових надходжень інформаційних ресурсів з індексами УДК. Зорієнтуватися у системі УДК для організації інформаційних ресурсів допомогли Таблиці зіставлення індексів ББК і УДК, адаптовані спеціалістами ВСК до галузевих робочих таблиць. Це значно прискорило і полегшило роботу з індексування документів та рекласифікації фондів. Таблиці допомагають користувачам обирати індекси, потрібні для точного відображення предмета як в УДК, так і в ББК, місце теми або поняття в обох класифікаціях і систематичних каталогах.

З метою оперативного інформаційного пошуку за УДК для співробітників сектору інформаційно-консультативної допомоги користувачам ВОК підготовлені наочні постери основних класів таблиць УДК і ББК і відповідності індексів ББК та УДК. Ними можуть послуговуватися як бібліотечні працівники залу систематичних каталогів, так і користувачі інформації.

Таким чином, працівники більшості відділів, пройшовши курс ґрунтовних занять з методики індексування наукових документів, у т. ч.

прийняття класифікаційних рішень зі складних випадків УДК, мали можливість працювати в нових умовах, отримуючи методичну допомогу від кураторів ВСК. 3 квітня того ж року співробітниками відділу було організовано науковий семінар за темою «Практичне індексування та використання УДК для організації систематичних каталогів». Захід розпочався з повідомлення Л. В. Глазунової, яка ознайомила присутніх із актуальними матеріалами, що розглядалися на засіданнях Міжвідомчої комісії з питань упровадження УДК в Україні, членом якої вона є. Промовець розповіла про підсумки впровадження УДК в Україні у 2017 р. та визначені перспективи, а також зупинилася на планах діяльності Міжвідомчої робочої групи з лінгвістичного забезпечення бібліотечних інформаційно-пошукових систем (ІПС), під керівництвом завідувача відділу Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого, кандидата історичних наук О. Г. Кириленка [11], до якої увійшли фахівці бібліотек України з метою реалізації завдань, визначених Стратегією розвитку бібліотечної справи на період до 2025 р. Л. В. Глазунова наголосила, що робота групи, членами якої є вона та інші співробітники ХДНБ, спрямована на взаємодію бібліотек у вирішенні завдань удосконалення ІПС, обміну досвідом з уніфікації лінгвістичних засобів, розвитку електронних каталогів, створення зручного інтерфейсу користувача для ефективного пошуку, що є важливим у справі розкриття змісту бібліотечних фондів та надання оперативного доступу до необхідної інформації.

Про шляхи та проблеми впровадження УДК поінформувала колег Н. В. Подошовка. У своїй доповіді вона нагадала, що УДК – це міжнародна система організації знань та індексування документів, і слід пам’ятати, що юридично таблиці УДК є інтелектуальною власністю Міжнародного консорціуму УДК та його уповноважених представників. Довільна зміна рубрик, а також внесення змін і доповнень до таблиць без узгодження з Консорціумом заборонені. Книжкова палата України – методичний центр з питань впровадження УДК в Україні, який володіє ексклюзивною ліцензією Консорціуму УДК на переклад і видання таблиць УДК в Україні. Вона зупинилась на тому, що ефективність і повнота багатоаспектного тематичного пошуку в сучасних традиційних та автоматизованих інформаційно-пошукових системах залежить від якісного рівня лінгвістичного забезпечення, точності індексування, кваліфікації фахівців, які його здійснюють.

Відповідно до плану впровадження УДК у ХДНБ, обговореного і затвердженого на засіданні вченої ради, проводилися практичні заняття з індексування документів за таблицями УДК, опанування основних правил, особливостей визначення індексів УДК для наукових документів тощо. Були отримані та вивчалися методичні рекомендації Книжкової палати України, зокрема Таблиця зіставлення індексів ББК і УДК, «Школа систематизатора» та Методичні рекомендації щодо визначення класифікаційних індексів УДК, що публікувалися у «Віснику Книжкової палати» та ін. Розроблено єдину технологію переходу з ББК на УДК для того, щоб усі структурні підрозділи мали можливість працювати з фондами, а також вирішені питання організації традиційних карткових систематичних каталогів та картотек за УДК. Систематизатори вивчали порядок, правила і методи складання робочих таблиць за УДК. Адже це – максимально повний перелік індексів (простих, складних, складених), готові класифікаційні рішення, призначені для використання при систематизації документів і організації ІПС за певною темою в окремій бібліотеці.

Н. В. Подошовка звернула увагу також на те, що галузеві робочі таблиці складаються тільки на підставі повних еталонних таблиць УДК. Для відображення понять, яких бракує в цих таблицях, приймаються методичні рішення із застосуванням правил загальної методики індексування за УДК. Важливо дотримуватися єдиного підходу до використання та формування класифікаційних індексів, а отже, фахівці відділу вивчали самі та рекомендували колегам ознайомитися з окремими питаннями укладання сучасних робочих таблиць з досвіду провідних бібліотек. Розглянувши важливі моменти практичного індексування за УДК, доповідач зробила акцент на тому, що мета наукового опрацювання документів – упорядкування інформації, збереження, а головне – забезпечення зручної навігації для релевантного пошуку. УДК охоплює усі галузі науки та практики, що дозволяє повно й точно розкрити тематичний зміст інформаційних ресурсів повними класифікаційними індексами за допомогою комбінування індексів, використовуючи фасетну класифікацію або регулюючи їх для потрібної певній бібліотеці глибини. Володіння цією методикою є необхідною умовою використання УДК. Здійснення якісного переходу з ББК на УДК можливе лише за умови набуття систематизаторами необхідних навичок роботи з таблицями.

Вона також розповіла про те, що співробітники ВСК відвідали відділи наукової обробки документів та організації каталогів бібліотек Харківського національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «ХАІ» (ХНАУ «ХАІ»), Харківського національного університету радіоелектроніки (ХНУРЕ), Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця для ознайомлення з їх багаторічною роботою за УДК. Висловила вдячність колегам за співпрацю і слушні поради, адже у такій важливій справі для усіх бібліотек необхідно об’єднуватися й ділитися напрацюваннями, та надала слово їх представникам.

У змістовному виступі «Про адаптування індексів розділу "004 Комп’ютерна наука і технологія. Застосування комп’ютера. Оброблення даних" УДК у практиці роботи Наукової бібліотеки ХНУРЕ» досвідом поділилися завідуюча відділом наукової обробки та організації каталогів Т. Є. Шевченко і завідуюча сектором О. В. Омельченко. Учасники семінару зацікавлено сприйняли доповідь «УДК – лінгвістичний засіб забезпечення комфортності пошуку в ІПС бібліотеки», яку представили досвідчені фахівці з індексування за УДК, заступник директора з наукової роботи Л. А. Смислова та завідуюча відділом наукової обробки документів і організації каталогів Науково-технічної бібліотеки ХНАУ «ХАІ» О. М. Грабарь.

Проблемних питань з упровадження УДК виникло багато. З метою їх вирішення спеціалісти ХДНБ постійно спілкуються з викладачами ХДАК. Протягом багатьох років плідно співпрацює з ВСК та надає значну допомогу висококваліфікований спеціаліст, знавець УДК В. В. Сєдих. На практичному семінарі він детально і ґрунтовно доповів про використання УДК при систематизації документів соціогуманітарного циклу.

Співробітниками кабінету бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної (КБ) була підготовлена виставка «Практичні рекомендації з індексування документів за таблицями УДК», огляд якої зробила головний бібліотекар О. В. Непочатова. Учасники науково-практичного семінару (98 осіб) мали можливість ознайомитися з методичними матеріалами, поставити запитання доповідачам і бібліотекарям, які мають досвід такої роботи, зокрема Л. М. Луханіній (ХДАК) – активному члену групи УДК у соціальній мережі Фейсбук. Під час спілкування була розглянута низка нагальних питань. Семінар проводився в атмосфері гострої зацікавленості та згуртованості представників бібліотек різного відомчого

підпорядкування. Презентації таких виставок були представлені КБ на кожному науково-практичному заході, що стосувався впровадження УДК.

У 2002 р. фахівцями Книжкової палати України були започатковані щорічні виїзні науково-практичні семінари, які проводяться і нині. 2–4 квітня 2019 р. у ХДНБ відбувся традиційний науково-практичний семінар «Актуальні питання каталогізації у сучасних умовах». Родзинкою цього заходу стала унікальна можливість для членів УБА поспілкуватися з «гуру» УДК, завідувачкою відділу класифікаційних систем Книжкової палати України Валентиною Михайлівною Муравйовою.

Семінар відбувся з ініціативи та з безпосередньою участю голови президії ХОВ УБА, заступника директора з наукової роботи ХДНБ Л. В. Глазунової. Його відвідали 77 делегатів з Харкова та Полтави: викладачі факультету соціальних комунікацій ХДАК, бібліотекарі державних, обласних, публічних книгозбірень, бібліотек ЗВО, а також представники видавництва «Ранок» та Харківського історичного музею. Учасники тренінгу отримали сертифікати. В. М. Муравйова провела заняття за темою «Складні випадки індексування ресурсів за УДК». Навела багато прикладів складених індексів УДК для наукових документів, розповіла про основні правила й особливості їх визначення.

Під час майстер-класу (3 квітня) бібліотекарі активно залучалися до роботи. Учасники науково-практичного семінару отримали ексклюзивні консультації від Валентини Михайлівни з організації каталогів за УДК, складання робочих таблиць, прийняття методичних рішень для понять, на які в таблицях УДК відсутні прямі індекси. Слухачі були в захваті від потоку інформації, яку вони можуть застосовувати на практиці.

4 квітня 2019 р. тривала робота семінару, організованого та підготовленого співробітниками ВСК для працівників інформаційно-бібліотечної сфери Харкова. Л. П. Козоріз провела презентацію «УДК як міжнародна система організації знань та індексування документів», що являла собою продовження вивчення методичних матеріалів Книжкової палати України щодо використання УДК. Доповідач нагадала, що два роки тому набула чинності Постанова Кабінету Міністрів України «Про припинення використання Бібліотечно-бібліографічної класифікації та впровадження Універсальної десяткової класифікації», яка є засобом інтелектуалізації інформаційно-пошукових систем України. Розкрила зміст методичних посібників Книжкової палати України, що використовують

фахівці бібліотек для систематизації документів за УДК. Також були наведені приклади з досвіду визначення індексів та прийняття методичних рішень класифікування документів для понять, що не відображені в алфавітно-предметному покажчику таблиць УДК. Акцентувала увагу на особливостях УДК та розширених аналітико-синтетичних функціях, що уможливлюють вільне об'єднання елементів класифікації на кількох рівнях, тому що УДК має великий набір знаків (символів). Їх основне призначення – фіксувати відношення між поняттями, відображеними в документах, і утворювати правильний пошуковий образ, що забезпечує повноту і точність пошуку інформації.

16 травня в соціокультурному центрі ХДНБ пройшов семінар фахівців міського методичного об'єднання шкільних бібліотек м. Люботин, на якому Л. П. Козоріз виступила з доповіддю «Впровадження УДК в бібліотеках України» і розповіла про роль Книжкової палати України як методичного центру з упровадження УДК, висвітлила напрацювання ВСК з індексування документів за таблицями УДК.

На семінарі обласного методичного об'єднання бібліотечних працівників коледжів Харкова та Харківської області 19 грудня 2019 р. Л. П. Козоріз провела заняття «Практичне індексування та використання УДК для організації систематичних каталогів у бібліотеках коледжів», поділилася досвідом роботи ВСК та розкрила зміст методичних посібників, розроблених для уніфікації визначених систематизаторами індексів УДК, а також для прискорення процесів індексування інформаційних ресурсів. З доповіддю «Сучасний стан індексування інформаційних ресурсів та організації знань за УДК» вона виступила 6 лютого на семінарі шкільних бібліотекарів Новобаварського та Немишлянського районів «Підвищення професійної компетентності шкільного бібліотекаря в сучасних умовах». Серед інших питань слухачі були ознайомлені з актуальними змінами в географічному районуванні за УДК, методичними рішеннями для понять з відсутніми прямими індексами, прикладами з робочих таблиць для шкільних бібліотек, розроблених Книжковою палатою України спільно з Державною науково-педагогічною бібліотекою України ім. В. О. Сухомлинського [13].

Головний бібліотекар кабінету бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної О. В. Непочатова супроводжувала проведення усіх семінарів та занять

виставками «Таблиці УДК та методичні матеріали Книжкової палати України на допомогу з упровадження УДК», «Досвід бібліотек з індексування документів за УДК» та ін. Були представлені офіційні, нормативні, методичні матеріали та публікації з досвіду роботи бібліотек з впровадження УДК в Україні, що зберігаються у фонді кабінету бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної та користуються великим попитом серед фахівців-класифікаторів.

Впровадження національного еталону УДК, введення змін і доповнень, наповнення таблиць тематикою, яка відображає особливості культури, літератури, історії України, та повне наукове, організаційне, ліцензійне, нормативно-методичне забезпечення її використання є величезним досягненням колективу Книжкової палати України, що гарантує розвиток інформаційної діяльності країни.

Історія інноваційних трансформацій опрацювання документних потоків у бібліотеках продовжується. Сучасні вимоги до оперативного забезпечення різноманітних запитів науковців та інших користувачів бібліотек потребують від фахівців, які здійснюють наукову обробку документів, упровадження новітніх технологій, уніфікації ІПМ, створення умов для інтелектуального тематичного пошуку. Інтеграція розподілених інформаційних ресурсів можлива тільки при використанні міжнародних стандартів бібліотечної класифікації, корпоративній каталогізації, актуалізації лінгвістичних засобів та застосування єдиної методики формування пошукових образів документів, що можливо тільки за умови взаємодії бібліотек України та приєднання до світового комунікаційного середовища.

Список бібліографічних посилань

1. Універсальна десяткова класифікація. Структура, правила ведення та індексування : (ГОСТ 7.90–2007, MOD) : ДСТУ 6096:2009 [Чинний від 2009–07–01]. Київ : Держспоживстандарт України, 2009. ІІІ, ІІІ, 21, [1] с. (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи).

2. Актуальні питання каталогізації в умовах впровадження нових інформаційних технологій : матеріали наук.-практ. семінарів / Держ. закл. «Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка» ; уклад. : Н. В. Подошовка, М. М. Чегринець. Харків, 2011. 84 с.

3. Ахвердова М. Фасети та розділові знаки, які використовуються в Універсальній десятковій класифікації // Вісник Книжкової палати. 2018. № 1. С. 43–45.

4. Вилегжаніна Т. І. Публічні бібліотеки України на зламі століть : вибр. ст. / Нац. парлам. б-ка України. Київ, 2015. 272 с.

5. Вилегжаніна Т. Роздуми про сучасний стан і майбутнє класифікаційних систем в Україні // Вісник Книжкової палати. 1996. № 4. С. 8–9.

6. Гуцол Г. Концепція реформ у галузі створення та використання державних бібліографічних ресурсів і реорганізації бібліотечного фонду України // Вісник Книжкової палати. 2016. № 4. С. 31–37.

7. Гуцол Г. Універсальна десяткова класифікація в Україні : історія, досвід, проблеми // Бібліотечна планета. 2018. № 2. С. 8–11.

8. Зарванська І. Універсальна десяткова класифікація як система організації знань авторських оригіналів // Вісник Книжкової палати. 2013. № 5. С. 21–25.

9. Зніщенко М., Соляник Л., Острікова Н. Українська версія УДК : від постанови уряду до перспективи її впровадження в бібліотеках України // Бібліотечний форум : історія, теорія і практика. 2018. № 1. С. 33–38.

10. Іванов-Меженко Ю. Міжнародна децимальна бібліографічна класифікація : скороч. табл. з абетк. покажч. і поясн. текст. Київ, 1919. 91 с.

11. Кириленко О. Г. Інтеграція бібліотечних інформаційно-пошукових систем в аспекті уніфікації засобів лінгвістичного забезпечення // Інформація, комунікація, суспільство 2018 : матеріали 7-ї Міжнар. наук. конф. ICS-2018. Львів, 2018. С. 109–110.

12. Кушнаренко Н. М., Удалова В. К. Наукова обробка документів : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. Київ, 2006. 334 с.

13. Лобановська І. Г. Систематизація документів та організація каталогів і картотек освітянських бібліотек за таблицями Універсальної десяткової класифікації : практ. посіб. / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. Київ, 2019. 105 с. (Серія «На допомогу професійній самоосвіті працівників освітянських бібліотек»; вип. 20).

14. Микола Іванович Сенченко : біобібліогр. покажч. / уклад.: О. М. Устіннікова, П. М. Сенько; Книжк. палата України. Київ, 2020. 124 с.

15. Муравйова В. Методичне забезпечення діяльності публічних бібліотек з упровадження Універсальної десяткової класифікації (до 100-річчя Книжкової палати України імені Івана Федорова) // Бібліотечна планета. 2018. № 3. С. 19–22.

16. Муравйова В. М., Набхан Ю. О. Фасетна класифікація за УДК як основа інформаційного пошуку // VIII міжнародна науково-практична конференція «Сучасна інформаційно-бібліотечна освіта : стратегічні орієнтири» : зб. матеріалів. 2018. С. 64–67.

17. Мухітдінова Л. Видання Універсальної десяткової класифікації українською мовою // Вісник Книжкової палати. 1996. № 1–2. С. 8.

18. Набхан Ю. О. Особливості визначення класифікаційних індексів для видань // Сучасні видавництва вищих навчальних закладів : матеріали Першої Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23–26 верес. 2014 р.) / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Держ. наук. установа «Книжкова палата України ім. Івана Федорова». Одеса, 2014. С. 208–219.

19. Петренко Н. Вивчаємо україномовні таблиці УДК // Вісник Книжкової палати. 2003. № 5. С. 14–15.

20. Подошовка Н. Значення лінгвістичного забезпечення автоматизованих інформаційно-бібліотечних систем та проблеми уніфікації інформаційно-пошукових мов для розвитку корпоративної каталогізації // Бібліотечний форум України. 2011. № 3. С. 16–19.

21. Подошовка Н. Науково-організаційні заходи з упровадження УДК у бібліотеках Харкова // Вісник Книжкової палати. 2019. № 3. С. 26–30.

22. Сенченко М. І. Передмова головного редактора до 1-го видання // Універсальна десяткова класифікація (УДК). Основна таблиця. 0/3 Загальний відділ. Філософія. Психологія. Релігія. Суспільні науки / Держ. наук. установа «Книжкова палата України ім. І. Федорова». Київ, 2008. С. 5–6.

23. Сербін О. О. Індексування ресурсів в Україні на шляху до інтеграції в міжнародний інформаційний простір // Сучасна інформаційно-бібліотечна освіта: європейські орієнтири : зб. матеріалів. VII Міжнар. наук.-практ. конф. / Укр. бібл. асоц. Київ, 2017. С. 61–64.

24. Сербін О. О. Бібліотечна систематизація наукової інформації: теоретико-методологічні засади розвитку : автореф. дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій: 27.00.03 / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2016. 19 с.

25. Сербін О. УДК українською мовою : історичні аспекти створення та аналітичний огляд структури // Бібліотечний вісник. 2008. № 5. С. 10–16.

26. Сєдих В. В. Документні класифікаційні системи : конспект лекцій / Харків. держ. акад. культури. Харків, 2005. 65 с.

27. Удалова В. До публікації україномовних таблиць Універсальної десяткової класифікації // Вісник Книжкової палати. 1999. № 11. С. 13–14.

28. Універсальна десяткова класифікація (УДК) : методичні рішення для понять з відсутніми прямими індексами / [уклад. : М. Й. Ахвердова та ін.] ; Держ. наук. установа «Книжкова палата України ім. Івана Федорова». Київ, 2012. 20 с.

29. Універсальна десяткова класифікація : у 2 кн. / голов. ред. М. І. Сенченко ; пер. з англ. Б. С. Волох ; Держ. наук. установа «Книжкова палата України ім. Івана Федорова». Київ, 2000–2001.

УДК 025.4:023.5:027.02(477.54-25)ХДНБ

Чегринець Марія Миколаївна,
головний бібліотекар відділу наукової
систематизації, предметизації
та організації систематичних каталогів

ВІДДІЛ НАУКОВОЇ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ, ПРЕДМЕТИЗАЦІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМАТИЧНИХ КАТАЛОГІВ В УМОВАХ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ

Анотація. *Висвітлюються досягнення відділу наукової систематизації, предметизації та організації систематичних каталогів від організації до сьогодення, пошуки, проблеми; простежується розвиток після кожних нововведень, застосування набутого досвіду у практичній діяльності.*

Ключові слова: *систематизація, предметизація, галузі знання, систематичний каталог, електронний каталог, фахівці-галузевики, авторитетний файл предметних рубрик, бібліотечно-бібліографічна класифікація, універсальна десяткова класифікація.*

Annotation. *The achievements, searches and problems of the department of scientific systematization, subject headings and organization of systematic catalogs from the beginning to the present are covered. The development after each innovation and application of the gained experience in practical activity are traced.*

Keywords: *systematization, subject cataloguing, branches of knowledge, systematic catalog, electronic catalog, subject-matter specialists, authority file of subject headings, library bibliographic classification, universal decimal classification.*

Історія відділу наукової систематизації, предметизації та організації систематичних каталогів (ВСК) як тема наукового дослідження розроблялася у статті М. М. Чегринець «У круговороті наукових знань: з минулого до сьогодення (З історії відділу наукової систематизації, предметизації та організації систематичних каталогів)» [29]. Колекція документів, що були покладені в основу цієї роботи, збиралася протягом багатьох років. Проте останнім часом виникла потреба продовжити наукову розробку цієї теми, оскільки в бібліотечній сфері впроваджується багато нововведень. Праця систематизаторів була і є невичерпним джерелом знань та інноваційних ідей. Співробітники ВСК завжди, з моменту заснування відділу, перебували у плідному пошуку. Особливістю в усі часи було те, що у цьому відділі формувалося вміння усвідомлювати,

осмислювати та розвивати принципи аналітико-синтетичної обробки документів – найінтелектуальнішої і тому найскладнішої ділянки бібліотечної справи [29]. Від часу організації систематичного каталогу (СК), створеного у 1935 р., і до сьогодення його веденням займаються фахівці-галузевики [18]. У 1940 р. працівники, які відповідали за організацію СК, домоглися того, що каталог налічував 1 млн 200 тис. карток та був розміщений у 100 каталожних ящиках [8]. Але у 1943 р. майже весь каталог був вивезений фашистами та втрачений безповоротно. Певну частину фонду та каталогів вдалося зберегти завдяки самовідданості співробітників.

У повоєнний час у ХДНБ відбувалося активне відновлення каталогів, у т. ч. і систематичного. Неоціненний внесок у формування інтелектуального потенціалу бібліотеки у повоєнний час відбудови зробила династія бібліотекарів Яновських, адже вони проторували шлях багатьом до подальшого розвитку ВСК [22]. Систематизацією літератури і паралельно відновленням каталогів займалися каталогізатори, які удосконалювали свої знання з використання відповідної лексики, насамперед, галузевої, визначення класифікаційних індексів, шліфували вміння здійснювати якомога глибше семантичний аналіз інформації з метою кваліфікованого розкриття змісту фонду за галузями знання та за тематикою [29]. Саме це і було початком суттєвих нововведень, що здійснювалися у відділі. У 1950 р. на базі низки тематичних картотек, організованих у довоєнні роки, був створений тематичний каталог [17].

У 1963 р. на посаду завідуючого відділом обробки та каталогів був призначений Марк Рафаїлович Зайчик, який пізніше став першим завідуючим уже відокремленого самостійного відділу систематизації та організації систематичного та тематичного каталогів. Тоді, в шістдесятих, під час його керівництва, розпочався новий етап – етап інновацій. М. Р. Зайчик заявив про себе, насамперед тим, що був досить кваліфікованим знавцем Бібліотечно-бібліографічної класифікації (ББК), яку одним з перших в Україні у 1964 р. розпочав активно запроваджувати [3]. Досвіду такої роботи не було в жодній бібліотеці, тому ХДНБ стала першовідкривачем у цій справі. Переведення на нову, в ті часи більш прогресивну систему класифікації літератури – ББК, на великий період перетворилося на сенс життя М. Р. Зайчика [26].

У 1970 р., коли відділ систематизації був лише сектором відділу обробки та каталогів, його працівники вивчали таблиці ББК і спеціальні

документи з метою якісної перебудови галузевих розділів та підготовки до кардинальних нововведень, пов'язаних із перебудовою каталогів [15]. Подальшою ініціативою Марка Рафаїловича була організація систематичного каталогу авторефератів дисертацій. До цього нововведення готувалися не менш відповідально. Харків – місто науки, в якому знаходиться величезна кількість наукових центрів, дослідних інститутів, інших закладів із науковим напрямом роботи, тому здійснення такої ініціативи було дуже важливим для бібліотеки і сприяло залученню більшої кількості читачів [29].

У 1975 р. сектор систематизації став самостійним структурним підрозділом ХДНБ і Марк Рафаїлович очолив відділ систематизації та організації систематичного та тематичного каталогів. М. Р. Зайчик розробив «Правила пользования каталогами». З його ініціативи був створений читацький актив, до складу якого залучалися науковці, фахівці з різних галузей народного господарства, викладачі вищих навчальних закладів тощо [16]. Марк Рафаїлович зробив вагомий інноваційний внесок у становлення відділу систематизації та організації систематичного та тематичного каталогів. За його редакцією видавалися актуальні за змістом посібники та статті з питань бібліотекознавства і бібліографії, в яких розглядалися важливі на той час проблеми та нововведення. З метою наукового поглиблення семантичного аналізу змісту інформації, що стало дуже важливим для бібліотеки такого рівня, після відокремлення відділ був організований за новою структурою, яка включала формування необхідних секторів, до складу яких входили спеціалісти з відповідною галузевою освітою. Працівники ВСК надавали допомогу структурним підрозділам у перебудові каталогів за схемою ББК. Слід зауважити, що ця класифікація створювалася одночасно з переведенням каталогів, тому було дуже важливо, щоб кардинальні зміни не позначилися на якості каталогів та картотек. Працівники ВСК виїздили до Москви та Ленінграда для консультацій і ознайомлення з новітніми технологіями. Систематизатори і до цього досить тісно співпрацювали з Державною бібліотекою СРСР ім. В. І. Леніна (зараз Російська державна бібліотека, РДБ), та з переведенням усіх каталогів і картотек ХДНБ на нову систему класифікації співпраця стала особливо тісною.

Так, наприклад, каталогізаторами було узагальнено досвід роботи з переведення розділів систематичного каталогу на таблиці ББК і відіслано до Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна. Систематизатор, який

відповідав за розділ «Науки о Земле», був запрошений співавтором до складання та написання доповнень і змін у таблицях ББК. Низка його рекомендацій увійшла до видання. Співробітники ВСК надавали допомогу бібліотекам регіону з питань таких важливих нововведень: організації СК за новими таблицями, його редагування, ведення алфавітно-предметного покажчика (АПП) до СК, розстановки карток до систематичного та тематичного каталогів [4].

З 1 липня 1975 р. завідуючою відділом була призначена Євгенія Омелянівна Гламазда. У наступні роки під її керівництвом відбувалося подальше підвищення якості СК шляхом удосконалення організації та ведення галузевих розділів, що значно поліпшило пошук літератури та полегшило роботу з каталогами як читачам, так і бібліотечним працівникам, і таким чином сприяло залученню великої кількості користувачів [29].

Зростаючий з року в рік обсяг СК ускладнював його ведення та використання і потребував нагальних заходів із раціональної організації. У 1980 р. з ініціативи Є. О. Гламазди було прийнято рішення описи на застарілу літературу вилучати з каталогів та переносити до окремої частини. Так була організовано службову частину систематичного каталогу, до якої вносилися усі вилучені документи. СК після вилучення карток на застарілу літературу став набагато досконалішим, хоча і потребував більших вимог до редагування всіх галузевих розділів, з якими під керівництвом Є. О. Гламазди працювали фахівці-галузевики.

У 1977 р. достроково було закінчено роботу з переведення СК на таблиці ББК. Євгенія Омелянівна брала участь у наукових семінарах, конференціях з професійних питань, залучалася до роботи в комісіях, а саме: комісії Міжвідомчої ради при Харківському обласному управлінні культури з упровадження ББК в роботу бібліотек Харківської зони. У 1977–1979 рр. вона досліджувала питання переведення систематичного каталогу на таблиці ББК та досвід обслуговування читачів. Є. О. Гламазда ініціювала дослідження наукової теми «Роль каталогів наукової бібліотеки в інформаційному обслуговуванні науковців та спеціалістів народного господарства». Була ініціатором і організатором картотеки з відображення літератури про захист навколишнього середовища, яку сформували у 1979 р., а також картотеки методичних рішень, що стала незамінним помічником систематизаторів. Вона взяла під свій контроль забезпечення систематичної передачі фахівцям народного господарства і підприємствам

відомостей про науково-технічні досягнення та передовий досвід у галузях техніки, технології, організації виробництва й управління [4]. Вивчаючи та впроваджуючи новації інших бібліотек, Є. О. Гламазда була одним з ініціаторів розширення приміщень бібліотеки, людиною, яка допомогла втілити в життя ідею будівництва багатоповерхової будівлі книгосховища ХДНБ. У 1970 р. будівництво нового книгосховища та адміністративно-виробничого й читацького корпусів було розпочато. Участь Євгенії Омелянівни у проєкті продовжувалася до 1980 р., коли було прийнято в експлуатацію дванадцятиповерхове книгосховище, п'ятиповерховий адміністративно-виробничий та двоповерховий читацький корпуси.

Особливістю ХДНБ як наукової установи завжди була і залишається галузева багатопрофільність. Це спонукало співробітників ВСК до підвищення фахової компетентності, оволодіння знаннями з широкого кола наук. З кожним роком зростали вимоги до фахівців-каталогізаторів [29]. Підвищення кваліфікації у відділі мало системний характер: форми і методи цього процесу перебували у таких співвідношеннях, які фіксували заздалегідь визначені результати. До системи підвищення кваліфікації залучалися усі співробітники ВСК, незалежно від стажу та посади. Протягом наступних років відповідно до зміни напрямів роботи змінювалася й назва відділу. Так, у 1979 р. після впровадження нової бібліотечної класифікації структурний підрозділ став відділом класифікації та організації систематичних і тематичних каталогів.

У 1981 р. завідуючою відділом була призначена Жанна Петрівна Корнєва, активна новаторська позиція якої, відданість справі та ініціативність стали запорукою впровадження в роботу нового та прогресивного [10]. Вивчення досвіду провідних бібліотек спонукало Ж. П. Корнєву до впровадження нововведень – створення нової регламентуючої документації, нових форм обліку бібліотечних процесів тощо. Як нестандартно мислячий організатор вона багато зробила для вдосконалення усіх напрямів роботи. Вагомим є внесок Ж. П. Корнєвої у реорганізацію систематичних каталогів (відокремлення карток на книги від описів статей у каталозі, виділення бібліографії в галузевих розділах, реорганізація авторефератів дисертацій, розстановка карток у зворотно-хронологічному порядку, виділення літератури іноземними мовами наприкінці розділів) [19].

У 1982 р. під її керівництвом було завершене складання центрального алфавітно-предметного покажчика (АПП) до СК, який був

представлений користувачам цього ж року. Його розмістили у залі каталогів. Заслугою Жанни Петрівни є створення галузевих АПП до СК, естетичне оформлення каталогів і картотек тощо. Копітку і дуже важку роботу з АПП, що потребувала великих знань, широкої ерудиції, вміння орієнтуватися не тільки в ББК, але і в різноманітних питаннях науки, техніки, політики тощо, довірили Тамарі Борисівні Берцук. Вона розпочинала цю трудомістку, нову для усіх справу, і вона ж її і завершила. Бібліографи з усіх бібліотек міста, які теж почали створювати АПП до своїх каталогів, зверталися за консультаціями до Т. Б. Берцук [26].

З метою підвищення наукового рівня систематичних каталогів у 1982 р. працівники відділу почали здійснювати централізовану класифікацію літератури. У 1983 р. у відділі експериментально був виділений комплекс «Ч50 Рекреація» (з досвіду Бібліотеки Академії наук СРСР), який дозволив відображати літературу про відновлення духовних і фізичних сил після трудового процесу та відпочинок, що не було передбачено таблицями ББК. Новий комплекс розмістили перед розділом «Ч51 Физическая культура и спорт», де він почав швидко наповнюватися інформацією з цього питання. [29]. Рік за роком працівники ВСК не просто продовжували щоденну копітку роботу, а долучалися до впровадження новацій. У відділі активно працювали сектор суспільно-політичної літератури, сектор технічної літератури, сектор сільськогосподарської літератури, сектор диспетчеризації.

З 1984 р. відділ став називатися відділом систематизації і організації систематичних і тематичних каталогів, але наступного року назва була відкоригована на відділ систематизації і організації систематичного каталогу. Тематичний каталог був реорганізований у тематичну картотеку, внаслідок чого з назви зникло це визначення. У 1984 р. завершилося складання систематичної контрольної картотеки статей, упорядковані галузеві АПП.

Співробітники ВСК продовжували працювати, застосовуючи творчий підхід до роботи, брали активну участь у бібліотечних заходах. Наукова стаття Н. С. Рудометової та Т. Я. Яновської «К истории реальных каталогов ХГНБК» [8] у конкурсі на кращу наукову роботу, присвячену 100-річчю бібліотеки, зайняла друге місце. Також було продовжено роботу з організації каталогу авторефератів дисертацій за номенклатурою спеціальностей наукових працівників. Для систематизаторів цей рік був особливо напруженим, бо додалася робота з поділу СК на каталог книг та

картотеку статей, що завершилася у 1985 р. Відокремлення картотеки статей від каталогу книг сприяло упорядкуванню структури СК, забезпеченню оперативною інформацією читачів про нові статті з періодичних та продовжуваних видань, збірників праць наукових закладів тощо. Запроваджена зворотно-хронологічна розстановка карток була спрямована на підвищення ефективності використання СК [4]. Цього року вирішувалося питання диференційованого підвищення кваліфікації. Молоді працівники навчалися за спеціальною комплексною програмою. Навчання головних бібліотекарів, завідуючих секторами було спрямоване на вивчення питань управління, планування, роботи з кадрами. На республіканському семінарі-практикумі у 1986 р. головним бібліотекарем Н. П. Агарковою була прочитана лекція про методику систематизації літератури з технічних наук, яка викликала велику зацікавленість колег. ВСК як відділ-куратор проводив роботу з уніфікації діючої системи каталогів та картотек, їх паспортизації. Була подана пропозиція ламінування етикеток задля покращення зовнішнього вигляду каталогів та картотек.

У 1987 р. була опублікована колективна праця «Каталоги і картотеки ХДНБК» [5], де зафіксовані та описані всі каталоги і картотеки, що доповнили структуру довідково-пошукового апарату. За участю Жанни Петрівни була написана стаття «З історії каталогів Харківської наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка», у якій висвітлювалися питання, що раніше не розглядалися [8].

У 1990-х роках Ж. П. Корнєва запровадила міжвідомчі наради-семінари з представниками бібліотек Харкова, що стало значним на той час нововведенням. На науково-практичних семінарах для бібліотек усіх систем і відомств піднімалися питання щодо організації бібліотечних каталогів, здійснювався обмін досвідом з наукового каталогізування (правила індексування, систематизація документів за новою термінологією тощо). Розглядалися також питання про АПП як частину сучасних інформаційно-пошукових систем бібліотеки, особливості організації та ведення традиційних систематичних каталогів і картотек. Тематика міжвідомчих семінарів також була пов’язана з засіданнями ради з каталогів, які організовувалися під керівництвом Корнєвої. Порушувалися питання вдосконалення довідково-бібліографічного апарату бібліотеки, оптимізації роботи з ним, стан і шляхи розвитку системи каталогів та картотек, удосконалення структури систематичного каталогу

авторефератів дисертацій, відображення документів іноземними мовами у СК і багато інших [19].

Фахівці-галузевики намагалися зробити все для того, щоб каталоги та картотеки були на належному науковому рівні як за змістом, так і за зовнішнім виглядом. Крім того, відділ систематизації координував та забезпечував дотримання всіх тогочасних вимог до організації і ведення каталогів структурних підрозділів. Працівникам підрозділів надавалися конкретні рекомендації з реорганізації розстановки карткового репертуару у зворотно-хронологічному порядку. Це питання було важливим і актуальним на той час [29]. Співробітництво, практична інноваційна спрямованість, сучасні технології, ідеї та натхненність думок, що спонукали до конкретних дій, дозволяли впевнено йти в ногу з часом, займатися науково-дослідною роботою з каталогізації, впроваджувати нововведення. У 1990 р. працівниками відділу було розпочато відображення в СК творів вітчизняної та зарубіжної художньої літератури. Реорганізація розстановки карток у зворотно-хронологічному порядку в службовій частині СК і виділення у структурі всіх галузевих ділень СК типового ділення «я1 Бібліографічні видання» були завершені у 1991 р. Застосування бригадного підряду допомагало оперативно розподіляти завдання, активізувати взаємозаміну, більш раціонально використовувати робочий час, посилювати самоконтроль. У 1992 р. спільно з відділом літератури іноземними мовами розпочато роботу з відображення актуальних статей іноземними мовами в розділах «Економіка» та «Педагогіка» систематичної картотеки статей (СКС). У 1993 р. у відділі активно проводилися роботи зі зміни географічних назв у СК та СКС, що було зумовлено розпадом СРСР та відновленням колишніх географічних назв міст, регіонів, адміністративних районів та областей, а також уточнення деяких нових назв [4].

У жовтні 1994 р. керівником відділу стала Раїса Василівна Онищенко, яка чималу увагу приділяла науково-дослідній та науково-методичній роботі, брала активну участь у проведенні міжвідомчих семінарів, курсів підвищення кваліфікації, виступала з доповідями і лекціями з актуальних питань наукової обробки та каталогізації [20]. Залучалася до локальних досліджень (наприклад, «Використання читачами картотеки авторефератів дисертацій»), була учасником семінару, організованому Інститутом підвищення кваліфікації інформаційних працівників спільно з РДБ (м. Москва), де вивчала досвід цієї книгозбірні з

питань організації систематичних каталогів та змін у суспільно-політичних розділах СК [4].

Як завідуюча відділом Раїса Василівна організовувала дні якості і взаємоперевірки, спрямовані на підвищення продуктивності праці та якості роботи, усунення і запобігання браку в розділах суспільних та інших наук. У зв'язку з тим, що в СК були відсутні картки на книги, видані наприкінці XIX та на початку XX ст., з ініціативи Раїси Василівни була проведена робота з відображення цих документів у галузевих діленнях СК. Реорганізація розділу СК «Щ9 Музыкальные произведения (нотные издания)», який був переданий до відділу систематизації у 1993 р., теж потребувала певних зусиль, адже являла собою комплекс процесів, пов'язаних із попереднім глибоким ознайомленням зі спеціальною музичною літературою, систематизацією та розставленням карток.

Назва структурного підрозділу знову була відкоригована: з 1995 р. – відділ систематизації і організації систематичних каталогів. Саме тоді розпочалася напружена і копітка робота з електронним каталогом (ЕК). Становлення принципово нового інформаційного середовища позначилося на розвитку ВСК, адже паралельно з традиційними каталогами формувався ЕК. Функції відділу постійно змінювалися залежно від стрімкого розвитку інформаційних технологій. Інтенсивний розвиток автоматизованих технологій, комп'ютеризація процесів опрацювання документів дозволили змінити підходи до процесів систематизації та індексування. Використовувалися різні форми та методи навчання і підвищення кваліфікації працівників відділу, зокрема обмін досвідом, відвідування наукових бібліотек, огляди спеціальних часописів, огляди літератури з окремих галузей знання тощо.

У 2001 р. у ВСК був встановлений комп'ютер, підключений до локальної бібліотечної мережі. Це дозволило вносити індекси ББК нових надходжень, занесених до ЕК відділом алфавітних каталогів (ВАК). Цього ж року фахівці відділу взяли активну участь у дослідженні «Користувачі ХДНБ ім. В. Г. Короленка». Усі працівники ВСК відвідували комп'ютерні курси, які проводив обчислювальний центр Національного технічного університету «ХПІ».

2002 рік ознаменувався освоєнням системи «ІРБІС». Змінилися функції відділу й ускладнилися технологічні процеси. Саме каталоги є базою для структурно-функціональної трансформації наукової бібліотеки в період освоєння інформаційних технологій [25]. Систематизатори вивчали

літературу про створення предметних рубрик та ключових слів. Була розпочата предметизація всіх нових документів для автоматизованої інформаційно-пошукової системи. У першій частині ЕК, яка формувалася з 1995 р., не було предметних рубрик, і тільки у 2003 р., коли обидві частини об'єднали, здійснили її конвертування до програми «ІРБІС», внаслідок чого він зміг стати важливим інформаційним ресурсом [1]. Продовжуючи вести традиційні карткові каталоги, систематизатори-галузевики вчилися формувати ЕК із найповнішим набором лінгвістичних засобів, що забезпечували його пошукові можливості [13]. Із запровадженням ЕК пошук інформації значно прискорився і став набагато різноманітнішим. Саме з цього часу розпочалося поступове формування великого електронного інформаційного ресурсу – авторитетного файлу предметних рубрик (АФ ПР) [31]. Складність його створення полягала в тому, що не було досвіду предметизації документів [30]. Формуючи АФ ПР, звертаючись до різних галузевих довідників, словників, енциклопедій, консультацій спеціалістів відповідних галузей знання, каталогізатори-практики робили і продовжують робити усе можливе для досягнення точності, науковості предметних рубрик та підрубрик [32].

Щоб задовольняти різноманітні потреби користувачів універсальної наукової бібліотеки, працівники ВСК шукають оперативні шляхи поповнення необхідної інформації. Це складний багатоплановий процес, що вимагає не тільки розвитку професійних здібностей, поповнення знань, але і формування мотивів, творення власних смислів професійної діяльності, які забезпечують спрямування фахової активності, досягнення каталогізаторами майстерності. Саме тому фахівці великої уваги надають створенню масиву аналітичної інформації в СКС. Плідна робота сповнює усіх співробітників відділу оптимізмом.

Формуючи електронну версію СКС у системі «ІРБІС», у відділі розпочали вибірково відображати актуальні статті зі збірників наукових праць та продовжуваних видань наукових закладів. Статті з журналів, збірників, вісників заповнюють прогалини, що мають місце в розділах СК [29]. Нововведення самі по собі не виникають, вони є результатом передового досвіду окремих фахівців і цілих колективів. У ВСК інновації завжди намагалися адаптувати саме для відділу, що є досить трудомістким процесом.

У жовтні 2002 р. завідуючою ВСК була призначена Ніна Василівна Подошовка. Вона спрямувала діяльність на досягнення високого рівня

наукового опрацювання документів, розробку нових підходів, технологій, ведення каталогів та якісне виконання завдань систематизаторами-галузевиками, мотивуючи колектив до креативного мислення. Н. В. Подошовка розпочала активну діяльність із формування АФ ПР. Під цілеспрямованим керівництвом Ніни Василівни працівники ВСК докладають певних зусиль, щоб інформаційно-пошуковий апарат був раціонально організованим і становив єдину інформаційно-пошукову систему. Фахівці-галузевики прагнуть, щоб каталоги і картотеки розкривали склад і зміст бібліотечного фонду в різних аспектах. Особливу увагу каталогізатори приділяють СКС, яка налічує понад три мільйони карток [1]. Систематизатори оперативно поповнюють її інформацією з усіх галузей знань, але найбільшу зацікавленість у користувачів викликають питання економічних, педагогічних, юридичних та інших наук. Співробітники відділу взяли участь у науково-практичній конференції «Короленківські читання 2005», до якої головним бібліотекарем М. М. Чегринець була підготовлена наукова доповідь «Систематичний каталог наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка в умовах впровадження нових інформаційних технологій» [2]. М. М. Чегринець була задіяна у розробці рекламного проєкту «Системі каталогів та картотек ХДНБ – сучасний рівень реклами», що був представлений на розгляд секції вченої ради з питань традиційного та машиночитаного каталогізування. Головним бібліотекарем були підготовлені також матеріали з історії ВСК, що увійшли до меморіального фонду бібліотеки, та повідомлення про життя і творчість поетеси – колишньої співробітниці відділу О. Т. Бондаренко, з яким згодом М. М. Чегринець виступила на презентації посмертно виданої збірки поезій.

У 2006 р. працівники відділу взяли участь у науково-практичній конференції ХДНБ «Короленківські читання 2006», до яких Н. В. Подошовкою була представлена наукова доповідь «Лінгвістичне забезпечення автоматизованих інформаційно-бібліотечних систем та проблеми уніфікації ІПМ при створенні корпоративного електронного каталогу». Доповідь лягла в основу статті, опублікованої пізніше [6]. Цього ж року відбувся міжвідомчий науково-практичний семінар фахівців бібліотек – головних методичних центрів Харкова «Актуальні питання каталогізації в умовах впровадження нових інформаційних технологій», на якому з повідомленням «Досвід створення предметного рубрикатора як тематичного навігатора електронного каталогу» виступила

М. М. Чегринець. Згодом доповідь була опублікована у матеріалах круглого столу бібліотеки Української інженерно-педагогічної академії [14].

Наступного року М. М. Чегринець виступила на конференції «Короленківські читання 2007» з доповіддю «Відділ систематизації і організації систематичних каталогів ХДНБ ім. В. Г. Короленка та його роль у задоволенні інформаційних потреб користувачів» [13]. У цьому році відбулося засідання секції вченої ради з питань традиційного та машиночитаного каталогізування, на якому Н. В. Подошовкою і заступником директора з автоматизації Н. М. Кучерявою були висвітлені проблеми лінгвістичного забезпечення автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи і редагування ЕК.

На сьогодні ВСК, який отримав у 2009 р. нову назву – відділ наукової систематизації, предметизації та організації систематичних каталогів, відповідає за змістовне розкриття інформаційних ресурсів та паралельне функціонування електронного і карткових каталогів, що дає можливість користуватися ними як окремими ключами до фондів бібліотеки. Структура СК, створеного інтелектуальною працею висококваліфікованих фахівців із дотриманням вимог державних стандартів, дає можливість інформувати користувачів про розвиток і досягнення кожної науки та оперативно і повно задовольняти запити при доборі потрібних документів [25]. Щоб підвищити інформаційно-пошукові можливості СК, фахівці не тільки відкривають нові актуальні класифікаційні ділення, але й розробляють дієву систему відсилань та посилань, активно поповнюють новими поняттями АПП.

У 2009 р. у відділі було створено новий підрозділ – сектор лінгвістичного забезпечення електронного каталогу і формування авторитетного файла предметних рубрик, завданням якого є лінгвістичне забезпечення автоматизованої інформаційно-пошукової системи бібліотеки та оптимізація інформаційного наповнення ЕК [1]. Співробітники відділу продовжують оволодівати новими інформаційними технологіями, впевнено використовуючи їх у роботі. Довідково-бібліографічний апарат поповнюється електронними джерелами, модернізується під впливом зміни інформаційних потреб користувачів. У бібліотеці паралельно з традиційними систематичними каталогами, СКС, тематичними картотеками вже впевнено функціонують БД та ЕК [2]. Активне поповнення словника предметних заголовків АФ ПР ЕК здійснюється

шляхом опрацювання енциклопедій, довідників, термінологічних словників з різних галузей знання тощо. Фахівці-галузевики намагаються максимально розкривати зміст та формування пошукових образів документів на основі аналітико-синтетичного перетворення інформації для забезпечення оперативності, релевантності, повноти та якості задоволення інформаційних потреб користувачів [4]. Н. В. Подошовка та В. Ю. Гаркавець взяли участь у науково-практичному семінарі в рамках Секції науково-методичної бібліотечної комісії Міністерства освіти і науки України (НМБК МОНУ) з обробки документів та ведення довідкового апарату. В. Ю. Гаркавець презентувала досвід роботи відділу з упровадження нових інформаційних технологій «Авторитетний/нормативний файл предметних рубрик як основний засіб тематичного пошуку в електронному каталозі ХДНБ ім. В. Г. Короленка».

23 березня 2010 р. завідуючою сектором З. В. Сітало і методистом І категорії Р. В. Онищенко було проведене заняття зі співробітниками відділу обслуговування читачів – консультантами зали каталогів за темою «Структурні зміни та оновлення наукової термінології в розділах соціальних (суспільних) і гуманітарних наук». У квітні 2010 р. Н. В. Подошовка, М. М. Чегринець, В. Ю. Гаркавець взяли активну участь у роботі круглого столу «Лінгвістичне забезпечення електронного каталогу в автоматизованій бібліотечно-інформаційній системі (АБІС ІРБІС)» бібліотеки Української інженерно-педагогічної академії. Відділом наукової систематизації, предметизації та організації систематичних каталогів були представлені наукові матеріали фахівців М. М. Чегринець «Досвід створення предметного рубрикатора як тематичного навігатора електронного каталогу ХДНБ ім. В. Г. Короленка» [14]. і В. Ю. Гаркавець «Авторитетный/нормативный файл предметных рубрик как основное средство тематического поиска в электронном каталоге ХГНБ им. В. Г. Короленко». Наукова доповідь В. Ю. Гаркавець була опублікована у збірнику методичних матеріалів ВСК [1].

Фахівців відділу залучили до підготовки та проведення занять адаптаційних курсів для нових працівників «ХДНБ ім. В. Г. Короленка як інформаційний культурний та освітній заклад всеукраїнського значення». М. М. Чегринець представила в мультимедійній презентації практичний досвід роботи ВСК та його роль у задоволенні інформаційних потреб користувачів. У грудні 2010 р. на науково-практичному семінарі для фахівців методичних центрів бібліотек Харкова «Актуальні питання

наукової каталогізації та класифікації» були розглянуті теоретичні матеріали та представлена мультимедійна презентація бібліотекаря І категорії В. О. Полякової і провідного бібліотекаря Н. В. Щетініної «Організація та ведення допоміжних покажчиків до систематичного каталогу».

У 2011 р. опубліковано статтю Н. В. Подошовки «Значення лінгвістичного забезпечення автоматизованих інформаційно-бібліотечних систем та проблеми уніфікації інформаційно-пошукових мов для розвитку корпоративної каталогізації» [6]. Фахівцями відділу було проведене практичне заняття з метою більш детального опрацювання матеріалів, що розглядалися в статті, створюючи мотивацію до інноваційних змін. Науково-методичне заняття для співробітників Харківської міської спеціалізованої музично-театральної бібліотеки ім. К. С. Станіславського з питань доповнень і виправлень до таблиць ББК, зокрема із суспільних дисциплін – розділу «Мистецтво. Мистецтвознавство» – та внесення змін до СК систематизатори ВСК провели з виконанням практичних вправ на основі узагальненого досвіду фахівців-галузевиків.

Цього року відбувся конкурс наукових робіт з бібліотекознавства, бібліографознавства, історії бібліотечної справи серед співробітників бібліотеки, обумовлений впровадженням новітніх інформаційних технологій та в межах дослідження історії ХДНБ ім. В. Г. Короленка: до 125-річчя з дня заснування. У номінації «Впровадження креативних технологій у бібліотечну практику» переможцями конкурсу були оголошені та нагороджені дипломами Н. В. Подошовка за статтю «Значення лінгвістичного забезпечення автоматизованих інформаційно-бібліотечних систем та проблеми уніфікації інформаційно-пошукових мов для розвитку корпоративної каталогізації» [6] та М. М. Чегринець за статтю «Формування авторитетного файла предметних рубрик як тематичного навігатора електронного каталогу ХДНБ ім. В. Г. Короленка» [32]. 19 вересня 2011 р. опублікований науковий збірник «Актуальні питання каталогізації в умовах впровадження нових інформаційних технологій : матеріали науково-практичних семінарів» [1]. У науково-методичних матеріалах висвітлені основні тенденції наукової каталогізації, напрацювання відділу, обґрунтовані проблеми використання новітніх інформаційних технологій і представлені напрями роботи з теоретичними та практичними результатами. 14 грудня 2011 р. пройшов науково-практичний семінар «Актуальні питання наукової каталогізації у сучасних

умовах» для бібліотек усіх систем і відомств Харкова, на якому відбулася презентація вказаного збірника. На семінарі М. М. Чегринець була представлена мультимедійна презентація «З історії каталогів ХДНБ ім. В. Г. Короленка (до 125-річного ювілею)». За результатами досліджень та вивчення матеріалів з історії створення каталогів головним бібліотекарем була написана наукова стаття «Каталоги ХГНБ им. В. Г. Короленко со дня их образования (1886–1946 гг.)», де висвітлена історія каталогів з моменту відкриття Харківської громадської бібліотеки [18].

У межах рекламно-іміджевих заходів М. М. Чегринець, працюючи у складі робочої групи з наукового вивчення матеріалів локального дослідження «Формування інформаційної культури користувачів ім. В. Г. Короленка», 21 березня 2012 р. представила рекламний проєкт «Системі каталогів та картотек ХДНБ ім. В. Г. Короленка – сучасний рівень реклами» і пропозиції щодо перспектив його впровадження. У лютому 2013 р. відбулися заняття Школи предметизатора, організованої працівниками відділу. До занять були залучені 65 слухачів з інших структурних підрозділів бібліотеки. Першу частину занять провів доцент Харківської державної академії культури (ХДАК) В. В. Сєдих, кандидат педагогічних наук. У березні заняття Школи предметизатора продовжила М. М. Чегринець, яка на конкретних прикладах продемонструвала досвід створення предметного рубрикатора як тематичного навігатора до електронного каталогу в зв’язку з переходом від традиційних каталогів до електронного [4]. Розглянуто важливі питання про можливості автоматизованої аналітико-синтетичної обробки документів та їх інтелектуальний тематичний/предметний аналіз.

У ВСК було проведене дослідження «Удосконалення технології аналітико-синтетичної обробки документних ресурсів та інформаційного пошуку». У довідці про результати зазначено, що перед ХДНБ стоять завдання ефективного використання вербальних інформаційно-пошукових мов індексування для формування пошукового образу документа (ПОД) у розкритті інформаційних ресурсів. Співробітники ВСК В. Ю. Гаркавець, Н. В. Щетініна, С. В. Хільченко взяли участь у науково-практичному семінарі «Еволюція бібліотек у контексті динаміки розвитку інформаційних технологій», організованому Науково-технічною бібліотекою Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ ХПІ), секцією зі впровадження

інноваційних технологій НМБК МОНУ, асоціацією «ІРБІС Україна», громадською організацією «Електронна бібліотека України»).

21 травня – 6 червня того ж року Н. В. Подошовка, бібліотекар І категорії Л. П. Козоріз прослухали курс Школи бібліотечного журналіста ХДНБ, де за активну участь та успішне виконання завдань були нагороджені дипломом ІІ ступеня. У жовтні В. Ю. Гаркавець, Н. В. Щетініна, прослухавши курс Школи бібліотечного журналіста, отримали сертифікати її учасників.

12 березня 2014 р. М. М. Чегринець та Н. І. Борисенко провели заняття «Завдання та напрямки роботи відділу наукової систематизації, предметизації та організації систематичних каталогів» за програмою адаптаційних курсів для нових працівників бібліотеки. 17 березня 2014 р. М. М. Чегринець провела заняття з підвищення кваліфікації для співробітників відділу «Розвиток пізнавальних здібностей користувача у процесі пошуку інформації: традиційні та електронні каталоги». Оптимізація автоматизованої технології лінгвістичної обробки (систематизації, предметизації, координатного індексування видань) та інтелектуалізація процесів каталогізації, які мають бути необхідною умовою функціонування доступу до документних ресурсів, є важливими проблемами для ХДНБ як наукової установи зі статусом інформаційного центру. Саме тому працівники ВСК повинні не тільки орієнтуватися в різних сферах, спираючись на сучасні досягнення науки, техніки і практичної діяльності, володіти засобами і правилами індексування та мати постійні контакти з науковцями – фахівцями відповідних галузей знань, але й бути готовими до постійних нововведень [29]. Фахівці-галузевики відділу перебувають у безперервному процесі навчання та професійного розвитку, що потребує глибоких теоретичних, загальногалузевих та спеціальних бібліотечних знань, а також постійного закріплення теорії практичними навичками.

21–23 жовтня 2014 р. відбулася міжнародна наукова конференція «Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору», організована Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського. На секції «Каталогізація бібліотечно-інформаційних ресурсів на сучасному етапі» представлена презентація доповіді М. М. Чегринець «Формування авторитетного файла предметних рубрик у ХДНБ ім. В. Г. Короленка», яка була опублікована в матеріалах цієї конференції [30]. У доповіді висвітлені актуальні проблеми предметизації,

створення АФ ПР і формування ЕК, що дозволяє максимально розкрити зміст документів для задоволення різноманітних інформаційних запитів користувачів у бібліотеці та віддалених – в інтернеті. Наприкінці 2014 р. опублікована стаття М. М. Чегринець, де висвітлюється життєвий і творчий шлях завідувача відділу обробки та каталогів М. Р. Зайчика, який здійснив багато нововведень, зробивши неоціненний внесок у розвиток відділу та ХДНБ [16].

Саме завдяки інноваціям збільшується діапазон напрямів, за якими систематизатори-галузевики підвищують свій професійний рівень. Наукове аналітико-синтетичне опрацювання нових надходжень у сучасних умовах швидкого розвитку та кардинальних економічних і соціальних змін, що відбуваються у суспільстві, ускладнене багатьма нагальними проблемами. До цього додаються інформатизація всіх галузей діяльності та розширення наукової термінології. Водночас користувачі бібліотеки пред’являють серйозні вимоги до повноти та глибини інформації. Тому перед відділом стоять завдання не тільки її аналізу і перетворення, але й удосконалення пошуку. У 2015 р. на засіданні технологічної групи при раді з питань технологічного забезпечення бібліотечних процесів М. М. Чегринець, Н. І. Борисенко, Н. В. Щетініна, Л. П. Козоріз виступили з повідомленнями та презентаціями методик індексування на основі інформаційно-пошукових мов, які використовуються у науковій аналітико-синтетичній обробці документів ХДНБ: «Систематизація в АРМ "Каталогізатор"»; «Створення авторитетного файла предметних заголовків»; «Теорії та методики анотування та формування ключових слів»; «Редагування ЕК».

На базі відділу було проведено практичні заняття та надано методичні консультації для колег з науково-технічної бібліотеки Національного технічного університету «ХПІ». Розглядалися питання організації авторитетного файла «Предметні заголовки» в системі автоматизації бібліотек «ІРБІС-64» (САБ ІРБІС-64), методики та правил формулювання предметних рубрик і підрубрик, проблем формування та редагування ЕК. Працюючи в умовах формування суспільства знань і єдиного інформаційного простору, враховуючи, що у сфері інформації діє закон прискорення розвитку науки, спеціалісти-галузевики стикаються з великими труднощами в роботі зі своїми розділами. Важливо не просто зберегти інформацію, але й надати її користувачу вчасно і в необхідному обсязі. Незважаючи на неповну укомплектованість бібліотеки сучасними

книгами з деяких галузей знань, особливо з технічних та інших наук, враховуючи, що основний документно-інформаційний потік припадає на гуманітарний цикл, співробітники намагаються не допускати прогалин, втрати інформації або її старіння [1]. Тому у відділі значна увага приділяється створенню масиву аналітичної інформації в СКС. Центральна систематична картотека статей дозволяє представити у найбільш концентрованому вигляді аналітичну актуальну та оперативну інформацію, що синтезує дані, опубліковані в розрізнених джерелах. СКС є найбільш оперативним джерелом сучасної інформації.

У 2015 р. опублікована стаття М. М. Чегринець з нагоди 75-річного ювілею Р. В. Онищенко, де представлено життєвий і творчий шлях завідуючої відділом систематизації і організації систематичних каталогів (1994–2002 рр.), ветерана праці, яка 44 роки присвятила роботі у відділі, пройшовши шлях від бібліотекаря до завідувачки [20]. Р. В. Онищенко активно запроваджувала інновації ще у минулому сторіччі, але їй також довелося працювати з нововведеннями ХХІ сторіччя, які повністю змінили процеси роботи ВСК.

Щороку М. М. Чегринець проводить заняття для студентів Харківського училища культури (нині Харківський вищий коледж мистецтв), який готує фахівців за денною та заочною формою навчання. Під час цих занять-стажувань Марія Миколаївна ознайомлює їх з методикою систематизації та предметизації, відзначає провідну роль ВСК у розкритті змісту інформаційних ресурсів, розкриває пошукові можливості традиційних карткових систематичних каталогів і картотек, їх взаємодію з електронним каталогом, значення лінгвістичного забезпечення ЕК та АФ ПР, наголошує на важливості багатоаспектного тематичного інформаційного пошуку в ЕК. Заняття є практикоорієнтованими і сприяють розвитку аналітичних здібностей у слухачів, спрямованого на оволодіння методикою систематизації, предметизації та координатного індексування.

2015 рік був насиченим, значна увага приділялася не тільки виробничій, а й науково-дослідній та видавничій діяльності. Опубліковано статтю, в якій порушуються актуальні питання предметизації та створення АФ ПР, розглядаються приклади тематичних, географічних, хронологічних та формальних підрубрик, що є дуже важливим для каталогізаторів [31]. Співробітниками відділу проводиться паралельне редагування СК, СКС та АПП, що підвищує їх якість та сприяє удосконаленню. Під час

редагування розділів, особливо циклу суспільних наук, здійснюються трудомісткі процеси ресистематизації карток, добір їх за новими індексами та повторна розстановка у відповідні розділи. Значна робота здійснюється з тематичною картотекою художньої літератури, де відображаються нові твори, редагується структура та зміст. Фахівці-галузевики ВСК проводять заняття для працівників сектору використання каталогів відділу обслуговування користувачів – консультантів зали каталогів, де знайомлять їх зі змінами в науковому змісті таблиць, що визначають сучасний стан соціальних (суспільних), гуманітарних, технічних, природничих, сільськогосподарських та медичних наук, з оновленням термінології та актуальністю її використання, відкриттям актуальних ділень, які відтворюють соціально-політичні та економічні процеси в українському суспільстві, з відображенням нових розділів у СК, зі внесенням нових тем і напрямків, визначенням зв'язків та розмежувань з іншими науками. Також і постійна співпраця з відділом літератури іноземними мовами допомагає підвищувати науковість СК та СКС і сприяє взаємному підвищенню професійності працівників обох відділів. З боку ВСК – це кваліфікована допомога із систематизації документів з усіх галузей знань, редагування систематизації та предметизації.

Для успішного запровадження інновацій важливим є надання фахівцями відділу методичних консультацій бібліотекам Харкова різних відомств та підпорядкувань з питань каталогізування: систематизації документів за новою термінологією, організації та ведення традиційних СК, СКС, предметизації для ЕК, опанування сучасних інформаційно-пошукових мов та ін.; видавництвам та науковцям різних галузей – у визначенні індексів УДК на нові видання. Складні процеси роботи з ЕК, формування АФ ПР, перекладу термінів різними мовами потребують колосальних витрат часу, але спеціалісти-галузевики справляються з цим і продовжують активно, напружено та відповідально працювати. Водночас з індексуванням документів та вводом даних нових надходжень фахівці редагують інформаційно-пошукові мови ЕК, щоб вони адекватно відображали зміст документів, нову наукову термінологію та були релевантні до запитів користувачів. Систематизатори, переглядаючи зміст збірників наукових праць та продовжуваних видань установ і організацій, відбирають найбільш актуальні статті для відображення в ЕК, на статті, які розкривають декілька тем, складають списки ключових слів [24].

Щоб співробітники ВСК завжди були на високому рівні, йшли в ногу з часом, їм доводиться постійно навчатися, поповнюючи багаж своїх знань. Цьому сприяють систематичні огляди спеціальної літератури з окремих питань бібліотекознавства, заняття у відділі, де вивчаються питання систематизації та організації СК у наукових бібліотеках, організації ЕК у книгозбірнях України та світовий досвід з цих питань. Індексатори удосконалюють свої знання з електронної предметизації, організації технологічних процесів наукової каталогізації, координатного індексування, інформаційно-лінгвістичного забезпечення АІБС, тематичного пошуку в ЕК, методики індексування, використання СКС у системі інформаційних ресурсів наукової бібліотеки та ін.

Важлива мета відділу – оптимізація та актуалізація інформаційного наповнення ЕК. Зважаючи на те, що пріоритетним завданням трансформації діяльності наукових бібліотек є впровадження інновацій, практика ВСК показує, що активність інноваційних перетворень у відділі залежить безпосередньо від змін, які відбуваються у бібліотеці, від появи нових носіїв інформації, комп’ютерних технологій і, нарешті, від сплесків та спадів наукової активності фахівців. Адже саме це передбачає вдосконалення бібліотечно-інформаційного сервісу. Оперативність і повнота пошуку інформації залежать також від якості формування пошукового образу документа, адекватного відображення його змісту в інформаційно-пошуковій системі, за що і несуть відповідальність фахівці відділу. Якість змістовної аналітико-синтетичної обробки документів забезпечує релевантність пошуку інформації, що завжди було і залишається першочерговою метою систематизаторів.

Протягом усієї історії існування відділу в ньому проводиться робота з удосконалення повноти та оперативності використання СК книг та СКС шляхом приведення їх наукового змісту, структури і термінології у відповідність до сучасного рівня науки, адже саме каталоги завжди були, є і будуть інформаційним ядром бібліотеки. Систематизатори-галузевики, удосконалюючи їх структуру, оперативно вносять актуальні рубрики, наповнюють новою лексикою для відображення сучасної спеціальної термінології, найновіших розробок у всіх галузях науки. Упровадження інформаційних технологій у процес каталогізації документів значно розширило можливості всіх видів пошуку. Інформація на сьогодні є основним об’єктом, що сприяє інноваційним зрушенням у суспільстві.

Каталогізатори це розуміють і сприймають усі нововведення як найнеобхіднішу на сьогодні діяльність.

5 січня 2016 р. у рамках участі працівників ВСК у ювілейних заходах з нагоди 130-річчя ХДНБ опублікована книга головного бібліотекаря М. М. Чегринець «Сквозь откровение воспоминаний» [26], що є другим, доповненим, виданням спогадів про людей, які працювали у відділі, творили історію бібліотеки та займалися новаціями. Портретні нариси розкривають життя яскравих особистостей, які нині не працюють, але своєю багаторічною доблесною працею зробили величезний внесок в історичне минуле і розвиток майбутнього бібліотеки. 22 березня 2016 р. М. М. Чегринець виступила з методичною лекцією «Формування авторитетного файла предметних рубрик» у межах дистанційного курсу «Електронна бібліографія» для бібліотекарів-бібліографів, музеєзнавців та всіх бажаючих підвищити свій професійний рівень. Методична лекція відбулася у формі онлайн-вебінару для бібліотек України різних відомств. Вебінар проходив на базі Дистанційної академії ВГ «Основа». М. М. Чегринець розповіла про основні функції та завдання АФ ПР, детально розглянула види підрубрик, порушила проблемні питання їх формування, наголосила на необхідності створення національних АФ. Онлайн-презентація була організована за допомогою вебтехнологій у режимі прямої трансляції.

До восьмого випуску Збірника наукових праць ХДНБ увійшла стаття, в якій на фактичному матеріалі архівних документів, публікацій у періодичних виданнях, довідкових і бібліографічних джерел, спогадів очевидців представлені відомості про становлення, здобутки та колектив працівників ВСК [29]. В іншій статті М. М. Чегринець має місце висвітлення організації перших каталогів у ХДНБ, досвід і принципи їх формування, історія, розвиток та використання [17]. Також опублікований портретний нарис про династію бібліотекарів Яновських, які створювали інновації, присвятивши своє життя історії, розвитку та формуванню іміджу книгозбірні [22].

Протягом 2017–2018 рр. були опубліковані статті М. М. Чегринець, присвячені співробітникам Г. О. Туркот [9; 27; 28], Ж. П. Корнєвій [10; 19], які багато років своєї трудової діяльності присвятили нашій книгозбірні. Ж. П. Корнєва багатогранною і креативною діяльністю зробила вагомий внесок у розвиток не тільки відділу, а й бібліотеки в цілому. Життєвий і професійний шлях співробітників 1950–90-х років – завідувача сектору

ВСК, ветерана війни та праці В. О. Шибанова та однієї з найавторитетніших фахівчинь бібліотеки, бібліотекознавця, завідувачки відділу комплектування фондів, ветерана праці Г. М. Шибанової – також знайшли своє відображення у статтях М. М. Чегринець [23; 33].

2017 рік вніс кардинальні зміни в роботу систематизаторів-галузевиків. Це пов'язано з Постановою Кабінету Міністрів України № 177 від 22.03.17 «Про припинення використання Бібліотечно-бібліографічної класифікації та впровадження Універсальної десяткової класифікації». Підготовка до впровадження УДК розпочалася стрімко, активно, але виважено. 1–4 березня 2017 р. Н. В. Подошовка взяла участь у роботі VII Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасна бібліотечно-інформаційна безперервна освіта: європейські орієнтири», яка відбулася у смт Славське Львівської області і була організована Міністерством культури України, Українською бібліотечною асоціацією та Національною академією керівних кадрів культури і мистецтв (Головний тренінговий центр для бібліотекарів). Були опрацьовані питання підготовки бібліотекарів до впровадження УДК, що наближає бібліотеки України до європейської бібліотечної практики. Перед співробітниками ВСК постало завдання введення нової Міжнародної класифікації УДК, яка постійно оновлюється, доповнюється, надає можливість більш детально класифікувати наукові документи. 24 березня 2017 р. було проведено розширену нараду відділу, на якій обговорено названу постанову, завдання і проблеми впровадження УДК та реорганізації фондів і каталогів в Україні згідно з цією класифікаційною системою. Фахівці-галузевики розпочали детально вивчати таблиці УДК, методику індексування, Таблиці зіставлення індексів УДК і ББК, Таблиці відповідності скорочених варіантів УДК і ББК та матеріали спеціального розділу «Бібліотекарю: УДК» на сайті Книжкової палати України ім. Івана Федорова. Робота була досить напруженою, копіткою, потребувала певних зусиль і знань. Систематизатори зіткнулися з тим, що деякі розділи ББК та УДК збігалися за індексами, але означали зовсім різні поняття. До того ж це були поодинокі випадки, а загалом за системою ББК та УДК розділи не збігаються. Каталогізаторам потрібно було вивчати порядок, правила і методи складання робочих таблиць за УДК. Готуючись до переходу на іншу класифікацію, фахівці продовжували брати активну участь у повсякденних справах та заходах, що відбувалися у бібліотеці.

10 квітня 2017 р. у межах програми адаптаційних курсів для нових працівників за темою «Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка як інформаційний, культурний та освітній заклад загальнодержавного значення» М. М. Чегринець ознайомила слухачів із напрямами роботи ВСК, з його структурою та змінами, що відбулися. Зокрема, детально зупинилася на науковому аналітико-синтетичному опрацюванні документних потоків, лінгвістичному забезпеченні ЕК та формуванні АФ ПР, а також довела до відома про впровадження УДК у практику роботи наукових та публічних бібліотек, що розпочалося у 2017 р., відзначила проблеми його організаційно-технологічного забезпечення та наголосила на важливості формування спеціальних фахових знань у каталогізаторів бібліотек України. Інновації вимагають відповідного навчання, без якого неможливі будь-які нововведення.

У травні цього року Н. В. Подошовка та Л. П. Козоріз здійснили відрядження до Києва, де пройшли навчання в Інституті публічного управління та кадрової політики Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв на курсах підвищення кваліфікації бібліотекарів та вивчали досвід Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича, Науково-технічної бібліотеки ім. Г. І. Денисенка, бібліотеки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», Державної наукової установи «Книжкова палата України ім. Івана Федорова».

7 червня відбулося розширене засідання вченої ради при директорі ХДНБ, на якому розглядалося питання впровадження УДК у практику наукових та публічних бібліотек України. На засіданні Н. В. Подошовка наголосила на першочергових проблемах: організаційно-технологічному забезпеченні, придбанні повних і галузевих таблиць УДК, методичних та нормативних матеріалів, технічного обладнання, потребі підтримки цієї діяльності Міністерством культури України, здійсненні поступового переходу з ББК на УДК тільки після фахового навчання каталогізаторів [7].

У рамках реалізації Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 р. «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України», проєкту «Комплексна програма реформування у галузі створення та використання державних бібліографічних ресурсів і реорганізація бібліотечного фонду України» та Постанови Кабінету Міністрів України «Про припинення використання Бібліотечно-

бібліографічної класифікації та впровадження Універсальної десяткової класифікації» обговорювалася програма підвищення кваліфікації, пов'язана з підготовкою індексаторів ХДНБ та бібліотечних фахівців різних систем і відомств Харкова – членів ХОВ УБА до вивчення методики індексування документів за таблицями УДК. 9 жовтня 2017 р. Н. В. Подошовка та Л. П. Козоріз у читальному залі відділу літератури іноземними мовами та міжнародних зв'язків провели практичні заняття для фахівців ХДНБ з методики індексування документів за таблицями УДК циклу «Впровадження Універсальної десяткової класифікації (УДК) в практику роботи наукових та публічних бібліотек». Було наголошено, що в Україні індекси УДК визначаються за виданнями україномовних таблиць «Універсальної десяткової класифікації», розроблення та актуалізацію яких здійснює Книжкова палата України відповідно до ексклюзивної ліцензії, наданої власником міжнародної версії УДК – Консорціумом УДК (УДКК).

2 листопада 2017 р. М. М. Чегринець і Л. П. Козоріз провели заняття для слухачів курсів підвищення кваліфікації ХДАК щодо особливостей впровадження УДК у роботу бібліотек України, у т. ч. у ХДНБ. Підкресливши, що таблиці УДК призначені для систематизації документів з усіх галузей знань у бібліотеках, видавництвах, інформаційних центрах тощо, було зауважено, що індекси УДК дають змогу максимально точно відобразити зміст документа і забезпечити в подальшому його швидкий багатоаспектний пошук не лише в Україні, а й у всьому світі, незалежно від того, якою мовою документ написано.

Н. В. Подошовка та Л. П. Козоріз, як найбільш обізнані в упровадженні нової класифікації, підійшли дуже відповідально до організації навчання фахівців роботі з УДК. Вони роз'яснювали незрозумілі каталогізаторам випадки, зважаючи на те, що саме ці нововведення виявилися складними, тому що безпосередньо пов'язані з впровадженням чогось абсолютно нового. За їх безпосередньою участю протягом 2017–2018 рр. проводилися заняття з методики індексування за таблицями УДК та формування практичних умінь для фахівців шкільних бібліотек Новобаварського району Харкова з курсу підвищення кваліфікації щодо впровадження УДК у роботу бібліотек України, семінар методичного об'єднання бібліотек закладів вищої освіти (ЗВО) I–II рівнів акредитації, науково-навчальний семінар «Трансформація діяльності сучасних бібліотек», організований фахівцями кабінету бібліотекознавства

ім. Л. Б. Хавкіної, де слухачів було ознайомлено з особливостями впровадження УДК з урахуванням специфіки діяльності бібліотек закладів професійної (професійно-технічної) освіти тощо. Вони як тренери спрямували свої зусилля на опанування фахівцями-індексаторами розробок і рекомендацій Книжкової палати України та основних правил визначення класифікаційних індексів для наукових документів за цією класифікацією.

Співробітники ВСК відвідали відділи наукової обробки документів та організації каталогів бібліотек Харківського національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», Харківського національного університету радіоелектроніки, Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця для ознайомлення з їх багаторічною роботою за УДК [7]. Від колег названих ЗВО каталогізатори отримали багато корисних методичних і практичних консультацій. Складність систематизації за новою класифікацією полягає в тому, що не було досвіду з цієї роботи, усе для систематизаторів-галузевиків було принципово новим. Співробітники ВСК активно, сумлінно й наполегливо оволодівають як теоретичними, так і практичними інноваційними навичками. У ХДНБ діяльність зі впровадження УДК упродовж останніх двох років було визнано пріоритетною [7].

Паралельно з напруженою роботою з нововведеннями, пов’язаними з УДК, відзначаючи Всеукраїнський день бібліотек, співробітники ВСК підготували інсталяцію, презентацію книги в соціальних мережах з метою популяризації читання, підтримки іміджу своєї книгозбірні в інформаційному просторі, фотоколаж та відеоролик за участю актора Харківського академічного театру музичної комедії Олексія Андренка, який виконав роль Г. Ф. Квітки-Основ’яненка в інтер’єрі сучасної бібліотеки.

Опубліковані статті, в яких представлено життєвий і професійний шлях директора Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, заслуженого працівника культури України, Почесного громадянина Харківської області, кавалера ордена княгині Ольги ІІІ ступеня, голови Харківського обласного відділення (філії) ВГО «Українська бібліотечна асоціація», ветерана праці Валентини Дмитрівни Ракитянської [11; 12]. 22 листопада на дні дослідника в кабінеті бібліотекознавства імені Л. Б. Хавкіної М. М. Чегринець представила презентацію цих статей.

Колеги з Науково-технічної бібліотеки Національного технічного університету «ХПІ» для обміну досвідом роботи відвідали ВСК з метою ознайомлення з функціями відділу та поставили запитання, що стосуються його компетентності. Обмін досвідом для співробітників ВСК завжди є дуже важливою формою здобуття знань і практичних навичок, що суттєво допомагає в роботі. 4 квітня 2019 р. в актовій залі відбувся науково-практичний семінар «Актуальні питання каталогізації у сучасних умовах» для фахівців бібліотек Харкова, який проводили працівники ВСК. Перед початком заходу була зроблена світлина, де зображені систематизатори у повному складі із сертифікатами від Книжкової палати України та ХОВ УБА, отриманими після закінчення майстер-класу завідувачки відділу класифікаційних систем Книжкової палати України В. М. Муравйової «Складні випадки індексування ресурсів за УДК», що проходив на базі ХДНБ.

15 квітня опублікована книга М. Чегринець «Нам виден свет сияющего завтра» (спогади про поета Ольгу Бондаренко) [21]. Видання є дослідженням життєвого та творчого шляху поета – співробітниці ВСК Ольги Тимофіївни Бондаренко (1922–1991), спогадами про її непросте та багатостраждальне життя, творчість і забуття. У книзі використані документи особистих архівів, публікації в пресі, унікальні фотографії і вірші, які оцінила сама Анна Ахматова. 21 травня під егідою Харківського обласного відділення ВГО (філії) Всеукраїнська бібліотечна асоціація в межах творчої зустрічі поетичної спільноти Харківщини в актовій залі бібліотеки відбулася презентація цієї книги. Учасники заходу – представники провідних бібліотек, закладів вищої освіти Харківщини, науковці, колеги, друзі та шанувальники творчості О. Т. Бондаренко, а серед спеціальних гостей – донька поетеси А. В. Акулова і перші укладачі збірок віршів О. Т. Бондаренко поети С. Шелковий та Л. Пятак. На учасників чекало знайомство з життєвим та професійним шляхом автора – М. М. Чегринець, ідейним задумом та історією написання книги, спілкування з автором у форматі «живого мікрофона», автограф-сесія. Праця члена ХОВ УБА М. Чегринець була представлена на виставці нових надходжень Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого.

У 2020 р. у ВСК після здобуття більш ніж дворічного досвіду з упровадження УДК впевнено продовжується вирішення проблем систематизації за цією класифікацією. 6 лютого Л. П. Козоріз на семінарі шкільних бібліотекарів Новобаварського та Немишлянського районів

«Підвищення професійної компетентності шкільного бібліотекаря в сучасних умовах» презентувала доповідь «Сучасний стан індексування інформаційних ресурсів та організації знань за УДК». Слухачі були ознайомлені з актуальними змінами в географічному районуванні за УДК, методичними рішеннями для понять з відсутніми прямими індексами, прикладами із робочих таблиць для шкільних бібліотек, розроблених Книжковою палатою України ім. Івана Федорова спільно з Державною науково-педагогічною бібліотекою України ім. В. О. Сухомлинського.

У відділі, фахівці якого вдосконалюють фахову майстерність, проводяться заняття, що включають уроки та поради з методики систематизації документів за УДК. Під час занять розглядаються основні питання рекомендацій від Книжкової палати України ім. Івана Федорова, складні випадки, принципи багатоаспектності тощо. Усе це сприяє вдосконаленню навичок володіння прийомами індексування. Напрацювання та досягнення систематизаторів-галузевиків були б неможливі без цих рекомендацій та плідної співпраці з фахівцями Книжкової палати. Співробітники цієї установи надають консультації з будь-якого спірного питання. Робота триває, у ВСК має місце спільне узгодження проблемних питань, особливо, коли виникає потреба прийняти методичне рішення щодо конкретного індексування.

Креативність, невтомність, вболівання за розвиток бібліотеки надихають усіх каталогізаторів на пошук і втілення інноваційних ідей. Це є стимулом для постійного навчання та розвитку. Сьогодення неможливо уявити без новітніх технологій, які в умовах інформатизації суспільства стають одним із найважливіших інструментів формування потреб, поглядів, ціннісних установок тощо. Відділ продовжує працювати напружено і відповідально, співробітники проявляють себе у різних сферах, зокрема в науково-дослідній діяльності. Велика робота проводиться з відтворення історії відділу, пошуку та виявлення невідомих фактів. Протягом останніх років було підготовлено п’ять статей, що увійшли до Бібліотечної енциклопедії Харківщини, про бібліотекарів ХДНБ, які зробили вагомий внесок у формування і розвиток бібліотечної справи регіону, зміцнювали її імідж як провідного закладу культурно-освітньої сфери [15; 19; 28; 33; 34].

21 лютого 2020 р. М. М. Чегринець взяла участь у Всеукраїнському бібліотечному конкурсі «Біографічний рейтинг – 2019», який виявляє та популяризує доробок у галузі біографістики та біографіки вчених,

краєзнавців і бібліологів України. На конкурс було представлено згадувану працю «Нам виден свет сияющего завтра» (спогади про поета Ольгу Бондаренко).

Створенням потрібної атмосфери для повсякденної копіткої праці у відділі слід завдячувати колективу – високопрофесійному, дружному, толерантному. Систематизатори, розуміючи, що професія каталогізатора в сучасному інформаційному світі залишається дуже важливою і необхідною, докладають певних зусиль для здійснення невеликих, зате таких суттєвих результатів, які неодмінно надходять як винагорода за працю. Для них є досить важливою не тільки повнота фонду ХДНБ, а, насамперед, якість цього фонду та можливість найефективнішого використання. Якість змістовної аналітико-синтетичної обробки документів забезпечує релевантність пошуку інформації, що завжди була і залишається першочерговою метою систематизаторів-галузевиків.

До бібліотеки приходить нове покоління користувачів, обізнаних у комп'ютерних та інтернет-технологіях, тому сучасний фахівець-каталогізатор має не тільки володіти методикою систематизації і предметизації з усім арсеналом довідкових посібників, а також вільно орієнтуватися в інтернет-мережі, постійно відстежувати появу нових інформаційних продуктів і застосовувати їх. Фахівці відділу розуміють, що базових знань уже недостатньо, що вони повинні мати знання з багатьох галузей, тому що професійно пов'язані з інноваціями. ВСК є провідником нових технологій, надаючи максимально повну інформаційну підтримку користувачам [29]. Пріоритетне завдання відділу – кваліфіковане розкриття змісту багатомільйонного фонду ХДНБ за галузями знання і за тематикою. Саме тому у відділі працюють спеціалісти з вищою галузевою освітою. Інноваційна місія відділу полягає у якісному наповненні аналітико-інформаційного ресурсу, спрямованого на задоволення потреб усіх категорій користувачів.

Список бібліографічних посилань

1. Актуальні питання каталогізації в умовах впровадження нових інформаційних технологій : матеріали наук.-практ. семінарів / Держ. закл. «Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка» ; уклад.: Н. В. Подошовка, М. М. Чегринець. Харків, 2011. 84 с.

2. Багрянцева Л. М., Чегринець М. М. Систематичний каталог ХДНБ ім. В. Г. Короленка в умовах впровадження нових інформаційних технологій //

Короленківські читання 2005 : матеріали наук.-практ. конф. ХДНБ, 7 жовт. 2005 р. / Харків. держ. наук.б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2005. С. 88–92.

3. Зайчик М. Р. Опыт внедрения новой схемы библиотечно-библиографической классификации в Харьковской государственной научной библиотеке им. В. Г. Короленко // Библиотеки СССР. Москва, 1965. Вып. 29. С. 76–85.

4. Звіти, протоколи, доповіді, методичні матеріали відділу наукової систематизації, предметизації та організації систематичних каталогів Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка.

5. Каталоги и картотеки ХГНБК / Ж. П. Корнева и др. Харьков, 1985. 41 с.

6. Подошовка Н. Значення лінгвістичного забезпечення автоматизованих інформаційно-бібліотечних систем та проблеми уніфікації інформаційно-пошукових мов для розвитку корпоративної каталогізації // Бібліотечний форум України. 2011. № 3. С. 16–19. Бібліогр. в кінці ст.

7. Подошовка Н. В. Науково-організаційні заходи з упровадження УДК у бібліотеках Харкова // Вісник Книжкової палати. 2019. № 3. С. 26–30. Бібліогр. наприкінці ст.

8. Рудометова Н. С., Яновська Т. Я. З історії каталогів Харківської наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка // Бібліотекознавство і бібліографія. Харків, 1985. Вип. 25. С. 112–119.

9. Чегринець М. М. Активна первинка – сильна профспілка: [про Галину Олександрівну Туркот] // Солидарность. 2017. 18 квіт. С. 3.

10. Чегринець М. М. Багатогранний талант бібліотекаря-керівника : до 80-річ. ювілею Ж. П. Корнєвої // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2017. № 4. С. 57–60.

11. Чегринець М. М. В авангарді бібліотечних інновацій (до 70-річчя В. Д. Ракитянської) // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2018. № 3. С. 55–61.

12. Чегринець М. М. В авангарді бібліотечних інновацій // Валентина Дмитрівна Ракитянська: (до 70-річчя від дня народження) : біобібліогр. покажч. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2018. С. 12–21.

13. Чегринець М. М. Відділ систематизації та організації систематичних каталогів ХДНБ ім. В. Г. Короленка та його роль у задоволенні інформаційних потреб користувачів // Короленківські читання 2007 : матеріали наук.-практ. конф. ХДНБ, 8 жовт. 2007 р. / Харків. держ. наук.б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2007. С. 82–85.

14. Чегринець М. М. Досвід створення предметного рубрикатора як тематичного навігатора електронного каталогу ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Лінгвістичне забезпечення електронного каталогу в АБІС ІРБІС : матеріали круглого столу, м. Харків, 13 квіт. 2010 р. / Бібліотека Укр. інж.-пед. акад., уклад.: Н. М. Ніколаєнко, І. М. Пяткова. Харків, 2010. С. 50–58.

15. Чегринець М. М. Зайчик Марк Рафаїлович // Бібліотечна енциклопедія Харківщини : регіон. корпорат. проєкт / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2017. URL: http://libenc.korolenko.kharkov.com/bibliotechna-enciklopediya/personalii/22.html.

16. Чегринець М. Із лабіринтів пам'яті. Яскрава сторінка з історії Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка. До 100-річного ювілею Марка Рафаїловича Зайчика (1915–1996) // Бібліотечний форум України. 2014. № 4. С. 58–60.

17. Чегринець М. Історичні віхи створення та розвитку перших каталогів ХДНБ ім. В. Г. Короленка // Вісник Книжкової палати. 2016. № 6. С. 29–32.

18. Чегринец М. Н. Каталоги Харьковской государственной научной библиотеки им. В. Г. Короленко со дня их образования (1886–1946 гг.) // Зб. наук. пр. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2012. Вип. 7. С. 117–129.

19. Чегринець М. М. Корнєва Жанна Петрівна // Бібліотечна енциклопедія Харківщини : регіон. корпорат. проєкт / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Електрон. дані. Харків, 2018. Бібліогр. наприкінці ст. URL: http://libenc.korolenko.kharkov.com/bibliotechna-enciklopediya/personalii/97.html.

20. Чегринець М. Людина благородних поривів. До 75-річного ювілею Раїси Василівни Онищенко // Бібліотечний форум України. 2015. № 3. С. 61–62.

21. Чегринец М. «Нам виден свет сияющего завтра» (воспоминания о поэте Ольге Бондаренко) / М-во культуры Украины, Харьк. гос. науч. б-ка им. В. Г. Короленко. Харьков, 2019. 224 [1] с.

22. Чегринець М. Невичерпна пам'ять поколінь : династія Яновських // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2016. № 4. С. 55–58.

23. Чегринець М. М. Подружжя бібліотекарів. З великим шануванням та доброю згадкою про Володимира Олексійовича та Ганну Максимівну Шибанових // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2018. № 2. С. 60–63: фото. Бібліогр. наприкінці ст.

24. Чегринець М. М. Роль змістовного розкриття документних ресурсів у задоволенні інформаційних потреб користувачів // Актуальні питання каталогізації в умовах впровадження нових інформаційних технологій. Харків, 2011. С. 8–11.

25. Чегринець М. М. Систематичний каталог наукової бібліотеки в умовах впровадження нових інформаційних технологій // Актуальні питання каталогізації в умовах впровадження нових інформаційних технологій. Харків, 2011. С. 11–13.

26. Чегринец М. Н. Сквозь откровение воспоминаний : к 130-летию Харьк. гос. науч. б-ки им. В. Г. Короленко : [изд. 2-е, перераб. и доп.]. Харьков, 2016. 96 с.: ил. Список работ авт.: с. 87–89.

27. Чегринець М. М. Служіння улюбленій справі : до 70-річ. ювілею Галини Олександрівни Туркот // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2017. № 2. С. 58–60;

28. Чегринець М. М. Туркот Галина Олександрівна // Бібліотечна енциклопедія Харківщини : регіон. корпорат. проєкт / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Електрон. дані. Харків, 2017. Бібліогр. наприкінці ст. URL: http://libenc.korolenko.kharkov.com/bibliotechna-enciklopediya/personalii/75.html.

29. Чегринець М. М. У круговороті наукових знань : з минулого до сьогодення (З історії відділу наукової систематизації, предметизації та організації систематичних каталогів) // Зб. наук. пр. / М-во культури України ; Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2016. Вип. 8. С. 108–143.

30. Чегринець М. М. Формування авторитетного файла предметних рубрик у ХДНБ ім. В. Г. Короленка // Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 21–23 жовт. 2014 р.) / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. С. 342–344.

31. Чегринець М. М. Формування авторитетного файла предметних рубрик у ХДНБ ім. В. Г. Короленка // Бібліотечний вісник. 2015. № 1. С. 8–11.

32. Чегринець М. М. Формування авторитетного файла предметних рубрик як тематичного навігатора електронного каталогу ХДНБ ім. В. Г. Короленка // Актуальні питання каталогізації в умовах впровадження нових інформаційних технологій. Харків, 2011. С. 29–36.

33. Чегринець М. М. Шибанова Ганна Максимівна // Бібліотечна енциклопедія Харківщини : регіон. корпорат. проєкт / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Електрон. дані. Харків, 2019. Бібліогр. наприкінці ст. URL: http://libenc.korolenko.kharkov.com/personalii/shybanova-hanna-maksymivna.html.

34. Чегринець М. М. Яновські // Бібліотечна енциклопедія Харківщини : регіон. корпорат. проєкт / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Електрон. дані. Харків, 2017. URL: https://libenc.korolenko.kharkov.com/personalii/page/4.

УДК 024.6-028.27+027.082-028.27]:027.021(477.54-25)ХДНБ“2000/2019”

Туркот Галина Олександрівна,
завідуюча відділом міжбібліотечного
абонементу та електронної доставки документів,
заслужений працівник культури України;
Шашкова Алла Іванівна,
завідуюча сектором відділу міжбібліотечного
абонементу та електронної доставки документів

ЕЛЕКТРОННІ СЕРВІСИ ДЛЯ ЗАДОВОЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТРЕБ КОРИСТУВАЧІВ (з досвіду роботи відділу МБА та ЕДД у 2000–2019 рр.)

Анотація. *Йдеться про модернізацію процесів роботи відділу міжбібліотечного абонементу, впровадження платних послуг, виготовлення ксерокопій, надання інтернет-послуг, чільне місце серед яких посідає електронна доставка документів (ЕДД).*

Ключові слова: *міжбібліотечний абонемент, віддалені користувачі, виготовлення ксерокопій, надання інтернет-послуг, електронні замовлення.*

Annotation. *It is a question of modernization of processes of work of department of the interlibrary loan, introduction of paid services, production of photocopies, provision of the Internet services, the leading place among which is occupied by electronic delivery of documents (EDD).*

Keywords: *interlibrary loan, remote users, making photocopies, providing Internet services, electronic orders.*

Найбільш популярною формою обслуговування користувачів є та залишається абонемент. З перебігом часу вдосконалюються традиційні форми його роботи та виникають нові. Абонемент реагує на зміни в суспільстві і це дозволяє йому не здавати свої позиції і у вік інтернетизації.

Робота з обслуговування абонентів і користувачів у 2000 роки перебуває під впливом факторів, пов'язаних із соціально-економічними перетвореннями в суспільстві, зокрема зменшення обсягів нових надходжень і збільшення у складі фондів видань, що надійшли в єдиному примірнику; активізація попиту користувачів на видання з питань новітніх технологій, виробництва, історії України, економіки вплинули на зміст і організацію роботи за цим напрямком. До того ж поступове закриття великої кількості сільських бібліотек-філій у регіоні, скасування відділів МБА спричинило скорочення загальної кількості абонентів, змінився їх склад. Нестача коштів на поштові відправлення скоротила кількість віддалених колективних абонентів. Реорганізація та ліквідація державних підприємств, науково-дослідних установ також зменшила кількість як персональних абонентів-науковців, так і кількість замовлень за всіма групами абонентів.

Продовжував ускладнюватися стан забезпечення запитів користувачів на документи з фондів інших бібліотек України, куди направлялися замовлення за відсутності видань у книгосховищах ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Так, у 2002 р. отримано 50 документів, у 2003 р. – 31 документ, хоча щороку направлялося понад 300 замовлень.

Бурхливий розвиток підприємництва, створення акціонерних та спільних товариств сприяло формуванню нових економічних відносин. Серед користувачів МБА з'явилася нова категорія абонентів – працівники комерційних банківських структур, юристи, управлінці. В їхніх запитах превалюють документи з питань соціального забезпечення, правової допомоги, організації управління, страхування, митної та банківської справи, міжнародних зв'язків тощо. Бібліотека, маючи унікальний фонд, спроможна була задовольнити ці запити.

Втілюючи нові економічні відносини з користувачами із широким використанням бюджетних джерел, у ХДНБ ім. В. Г. Короленка у 2002 р. запроваджено платні послуги. Комерційні структури обслуговувалися за оплачуваними договорами. Маркетингова діяльність відділу набрала системності, склався перелік структур, які з року в рік співпрацювали з бібліотекою – Відкрите акціонерне товариство «РОСС», Відкрите акціонерне товариство «Турбогаз», Науково-виробниче підприємство «Хартрон-АРКОС» ЛТД, Публічне акціонерне товариство «Укргідропроект», Відкрите акціонерне товариство Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря» та ін. Кількість договорів у 2002–2008 рр. становила від 9 до 23 на рік.

З 2001 р. почали функціонувати ще два абонементи – бібліотека відкрила свої фонди для аспірантів та бажаючих отримати художню літературу, яка за правилами МБА для роботи вдома майже не видавалася. Видача авторефератів дисертацій аспірантам, ад'юнктам на два–три дні цілком задовольняла їхні запити. До бюджету бібліотеки від цієї діяльності відділу щороку надходило 11–14 тис. грн.

Нестача видань для задоволення читацького попиту іногородніх абонентів компенсувалася безкоштовно за рахунок виготовлення ксерокопій (рис. 1).

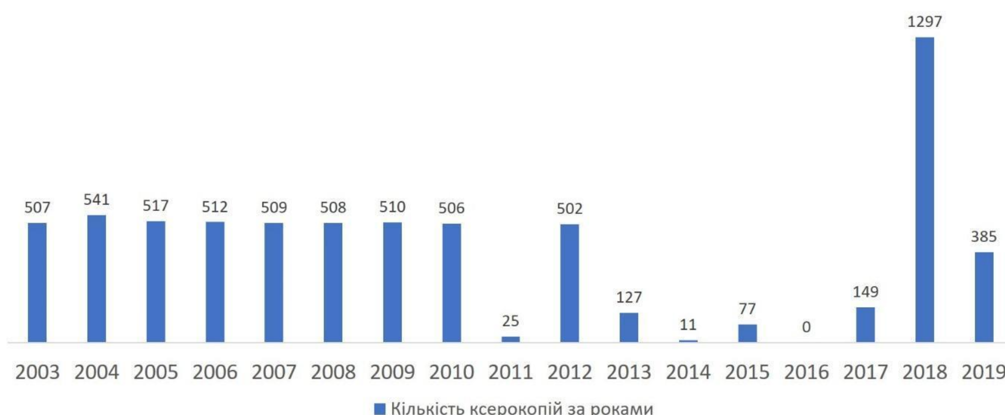

Рис. 1. Кількість ксерокопій за роками

За наявності в бібліотеці потужної технічної бази цей показник міг бути значно вищим. Та робота МБА в цей час уже не відповідала вимогам часу. Функції відділу стали набагато ширшими. В умовах зростання попиту на оперативну інформацію традиційні способи її доставляння стали недостатніми. Невідповідність між доступністю інформації і тривалим очікуванням на її одержання гальмували процеси обслуговування. Настав час модернізації МБА.

Розвиток інтернет-технологій створив нові можливості для обслуговуванні користувачів, адже сучасне бібліотечне обслуговування неможливе без надання інтернет-послуг, чільне місце серед яких посідає електронна доставка документів (ЕДД).

ХДНБ ім. В. Г. Короленка – одна з перших бібліотек регіону, що почала надавати послуги з ЕДД. Перші експерименти з ЕДД започатковані відділом автоматизації у 2002 році. Головною метою було створення умов для ефективного використання документів бібліотеки віддаленими користувачами, збереження унікальних фондів, скорочення кількості відмовлень. Поштовхом для активізації цієї послуги стало у 2005 р. засідання круглого столу «Сучасні технології при обслуговуванні користувачів: МБА та електронна доставка документів», проведеного фахівцями відділів МБА, автоматизації та науково-методичного. Інформацію про захід опубліковано [5]. Для системної організації цієї роботи в 2009 р. були складені дві технологічні інструкції «Надання інформаційної послуги ЕДД» та «Про порядок виконання замовлень віддалених користувачів по ЕДД», в яких зафіксоване неодмінне дотримання авторських прав. Використання послуги віртуальними користувачами було обґрунтоване й досліджене завідувачкою сектору віддалених користувачів А. І. Шашковою у статті «ЕДД: нові сервісні можливості доступу до інформаційних ресурсів» [7].

Аналіз виконаної роботи за 2004–2019 рр. свідчить про зростання і кількості абонентів, і надходження замовлень, і відправлення відсканованих сторінок (рис. 2–3).

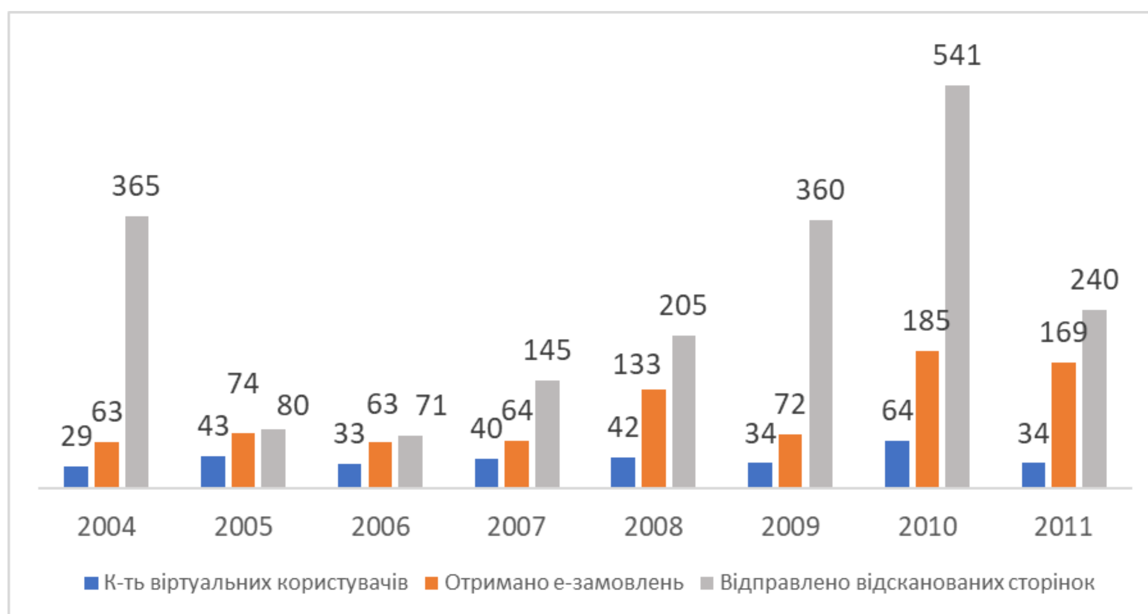

Рис. 2. Кількість абонентів, надходження замовлень та відправлення відсканованих сторінок у 2004–2011 рр.

Рис. 3. Кількість віртуальних користувачів, електронних замовлень та відправлених відсканованих сторінок у 2012–2019 рр.

Усього протягом 2000–2019 рр. відправлено 23151 електронну копію, відскановано 1950 газет великого формату, хоча раніше такі замовлення не виконувалися. Тематика електронних замовлень є різноплановою, а

географія надходжень – широкою: Україна, Республіка Білорусь, Німеччина, США, Греція, Італія, Австрія, Ізраїль, Російська Федерація.

Використання цифрових технологій для скорочення відмовлень віддаленим користувачам розглядалося на засіданні дорадчих органів як бібліотеки, так і відділу. У 2013–2018 рр. завідувачкою відділу Г. О. Туркот підготовлено п’ять повідомлень на секцію з питань інформатизації та на раду з обслуговування користувачів, серед яких: «Використання нових інформаційних технологій та електронних ресурсів у роботі відділу МБА і ЕДД» (2013 р.); «Відділ МБА та ЕДД: нові технології, нові пріоритети в обслуговуванні користувачів і абонентів» (2016 р.); «Оцінка ефективності діяльності відділу МБА та ЕДД у забезпеченні оперативності та якості отримання інформації» (2017 р.); «Доставка документів» (2018 р.).

Для повноти виконання замовлень та зменшення відмовлень велике значення має встановлення партнерських зв’язків. Нашими активними партнерами протягом багатьох років лишаються Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Науково-технічна бібліотека Національного технічного університету «ХПІ», Чугуївська бібліотека-філія Харківського району Харківської області, Науково-технічна бібліотека Національного університету «Львівська політехніка».

У березні 2018 р. розроблено формат електронного замовлення, який передано до ВА для технічного впровадження та розробки електронної статистики. З 2019 р. віртуальні користувачі мають змогу зареєструватися та заповнити електронний бланк замовлення. Складовою частиною ЕДД є електронна пошта, робота з якою займає багато часу. Фахівці відділу надсилають повідомлення, уточнюють електронні адреси віддалених користувачів, перейменування назв міст, вулиць, консультують, здійснюють бібліографічне доопрацювання замовлень. Багато теплих слів подяки від користувачів служби ЕДД отримують фахівці відділу: провідний бібліотекар О. В. Хлєбнікова та бібліотекар І категорії Н. М. Соколенко.

Аналізуючи систему обслуговування з ЕДД у книгозбірні, можна зробити такі позитивні висновки: розширився репертуар видань, що надаються за рахунок сканування первинних документів, і, відповідно, зменшилася кількість відмовлень віддаленим користувачам, виготовлення

копій здійснюється швидко і в повному обсязі, зміцнилася дисципліна своєчасної оплати послуги. Отже, електронна доставка документів у бібліотеці стрімко розвивається.

З червня 2012 р. міські абоненти Харкова отримали ще одну електронну послугу – почала працювати служба попереднього замовлення (онлайн), яка завдяки постійному технічному вдосконаленню з року в рік стає комфортнішою для використання. Абоненти МБА мають змогу протягом доби в онлайновому режимі надсилати замовлення та відслідковувати їх виконання в особистому кабінеті. Для дотримання технологічного процесу розроблено відповідну інструкцію. Досліджуючи використання цієї послуги абонентами у 2014–2019 рр., слід зауважити, що кількість замовлень становила від 4958 у 2014 р. до 3201 – у 2017 р., 2953 – у 2018 р., 2944 – у 2019 р. Активно користуються послугою Наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Науково-технічна бібліотека Національного технічного університету «ХПІ», бібліотека Інституту монокристалів, персональні абоненти. Кількість абонентів щороку коливається від 47 до 93. Серйозна увага приділяється повноті, якості та термінам виконання вимог. Абоненти оцінили комфортність цієї послуги, про що свідчать їхні відгуки на адресу виконавців – завідувачки сектору І. Є. Горян, бібліотекарів Т. Т. Крюкової та О. М. Мироненко. Робота з електронними ресурсами потребує опанування нових умінь та навичок. Розуміючи це, фахівці відділу підвищують свою інформаційну культуру відвідуючи цикли занять з професійного розвитку, а саме: «Новини бібліотечної справи», дистанційні курси «Електронна бібліографія», тренінги «Креативне мислення», «Нетикет у представництвах бібліотек», вебінари, засідання з питань запровадження змістовного проєкту «Майстерня ідей», метою якого є залучення користувачів до бібліотеки. Фахівці відділу самі створюють електронні продукти, серед яких – презентація «Формування інформаційної культури користувача і абонента», подкаст «МБА – улюбленим абонентам та користувачам», відеоролик «Харків поетичний», які були відзначені на професійних конкурсах, дипломами, подяками та грамотами.

За останні 15 років система МБА та ЕДД зазнала значних змін. Комплексна система обслуговування користувачів на базі міжбібліотечного абонементу міцно зайняла свою нішу в інформаційному обслуговуванні й органічно вписалася в електронне середовище. Зараз

чітко видно, що настає час стабільного розвитку МБА. Функція обслуговування віддалених користувачів була і залишається однією з основних функцій бібліотек в усьому світі.

Список бібліографічних посилань

1. Богданов Г. О. Міжбібліотечний абонемент як форма співробітництва бібліотек Німеччини та його сучасні форми // Бібліотеки і суспільство : рух у часі та просторі : матеріали III наук.-практ. інтернет-конф. (Харків, 22–29 жовт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 18–23.
2. Бондаренко В. Новітні технології як фактор розвитку інтернет-обслуговування користувачів бібліотеки // Бібліотечне інтернет-обслуговування : стан та перспективи : [монографія]. Київ, 2016. С. 166–193.
3. Сокур О. Л. МБА : розвиток взаємодії в електронному середовищі // Бібліотека, наука, комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.). Київ, 2017. С. 93–96.
4. Туркот Г. О. З історії відділу МБА // Історія ХДНБ ім. В. Г. Короленка: пошуки, дослідження, відкриття : зб. наук. ст. Харків, 1996. Вип. 1. С. 67–73.
5. Туркот Г. О. Інформаційні технології та міжбібліотечний абонемент. За матеріалами засідання віртуального «круглого столу» «Сучасні технології при обслуговуванні користувачів бібліотеки : МБА та електронна доставка документів» // Бібліотечний форум України. 2005. № 2. С. 45.
6. Туркот Г. О. Роль МБА ХДНБ ім. В. Г. Короленка в удосконаленні інформаційних потреб харків’ян // Короленківські читання 2007 : матеріали наук.-практ. конф. Харків, 8 жовт. 2007 р. Харків, 2007. С. 66–71.
7. Шашкова А. І. Електронна доставка документів: нові сервісні можливості доступу до інформаційних ресурсів (за результатами локального дослідження) // Короленківські читання 2012 : матеріали наук.-практ. конф. Харків, 11 жовт. 2012 р. Харків, 2013. С. 153–158.

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:061.1(477)]"1906/1918"(091)

УКРАЇНСЬКА КОМІСІЯ ХАРКІВСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ (1906–1918 рр.)

Дмитрієва Олена Миколаївна,
головний бібліотекар відділу
«Україніка» ім. Т. Г. Шевченка

Анотація. *Йдеться про діяльність української комісії, що діяла в Харківській громадській бібліотеці протягом 1906–1918 рр. Висвітлено утворення і діяльність цього органу ХГБ, визначено його внесок у формування фонду книгозбірні та здобутки в галузі національної бібліографії. Висвітлено становлення та діяльність комісії, визначено її внесок у формування фонду книгозбірні та досягнення у галузі національної бібліографії.*

Ключові слова: *правління Харківської громадської бібліотеки, утворення української комісії, голова комісії М. Міхновський, відшукування коштів, поповнення книжкового фонду, каталог книжок українською мовою.*

Annotation. *It is about the activity of the Ukrainian commission, which operated in the Kharkiv Public Library during 1906–1918. The formation and activity of the commission are covered, its contribution to the formation of the book collection fund and achievements in the field of national bibliography are determined.*

Keywords: *board of the Kharkiv Public Library, formation of the Ukrainian commission, chairman of the commission M. Mikhnovsky, fundraising, replenishment of the book fund, catalog of books in the Ukrainian language.*

Дванадцятого лютого 1905 р.[1] на загальних зборах членів Харківської громадської бібліотеки (ХГБ, нині – ХДНБ) член правління Григорій Миколайович Абрамов виступив із пропозицією щодо організації в бібліотеці українського відділу – спеціалізованого підрозділу, завданням якого стане комплектування, упорядкування та каталогізація літератури українською мовою та літератури іншими мовами про Україну [1, с. XLIII–XLV]. Для керівництва відділом була створена українська комісія (за аналогією з комісією відділу «Hebraika et judaica»), яка протягом понад десяти років визначала його роботу.

Діяльність комісії вже була стисло окреслена у публікаціях з історії відділу «Україніка» ім. Т. Г. Шевченка [2; 3], побіжно згадується в

---

[1] Тут і далі дати вказано за старим стилем.

дослідженнях життя та діяльності М. Міхновського [4, с. 183–184], статтях з історії українського національно-культурного руху в Харкові на початку ХХ ст. [5; 6]. Упродовж 2019–2020 рр. у рамках локального дослідження «Історія ХДНБ ім. В. Г. Короленка» проводилося детальне вивчення теми, результати якого лягли в основу цієї публікації. Мета статті – висвітлити утворення і діяльність цього органу ХГБ, визначити його внесок у формування фонду книгозбірні та здобутки в галузі національної бібліографії.

Насамперед варто відзначити обмежену джерельну базу дослідження. Основним джерелом інформації є щорічні звіти про роботу Харківської громадської бібліотеки (звітний період – з 1 жовтня попереднього до 1 жовтня наступного року), що містили загальний огляд діяльності правління, звіти ревізійної комісії та структурних підрозділів, фінансовий звіт, протоколи загальних зборів, списки членів бібліотеки. На жаль, звіти українського відділу, де вказано склад комісії, робочі питання та фінансові показники, вперше з'являються лише у звіті бібліотеки за 24-й рік її існування (1909/10 звітний рік), тому початковий етап її історії довелося реконструювати за уривчастими відомостями та побіжними згадками.

Взагалі, у доповіді Г. Абрамова від 12 лютого 1905 р. про організацію окремої комісії не йшлося, а при обговоренні питання прозвучало, що займатися організацією українського відділу буде правління. Дуже обережно можна припустити, що спершу до цього були причетні той же Г. Абрамов, О. Габель, А. Шавернєва (дружина майбутнього члена комісії В. Розторгуєва), які пізніше неодноразово відстоювали інтереси українського відділу. Крім того, членами бібліотеки на той час були К. Базькевич, К. Бич-Лубенський, В. Галицький, П. Дідусенко, М. Румницька, які пізніше увійдуть до складу української комісії. Менше ніж за рік на загальних зборах членів ХГБ 1 лютого 1906 р. Г. Абрамов схарактеризував українську комісію як «вновь образованную» [7, с. XXV]. Безперечно, що слово «вновь» тут ужито в значенні «нещодавно», а не «ще раз, знову». Тоді ж він ознайомив присутніх із виробленими комісією правилами, що регулюватимуть її роботу та відносини з правлінням. Основними були такі:

- комісія доводить до відома правління про обрання нових членів і посадових осіб та їх вибуття;

– членами комісії можуть бути як члени бібліотеки, так і особи, які не є такими (для прикладу: в 1911/12 звітному році вісім із 19 членів української комісії – М. Біленький, В. Галицький, П. Дідусенко, М. Міхновський, О. Міхновський, М. Румницька, Є. Сердюк, С. Тимошенко – одночасно були й членами ХГБ [8, с. 17, 59–61]);

– комісія обирає з числа своїх членів бюро;

– голова комісії бере участь у засіданнях правління з правом дорадчого голосу при розгляді питань, що стосуються комісії;

– свої кошти комісія витрачає на власний розсуд;

– видання, що закуповує комісія, передаються у власність бібліотеки, і користування ними відбувається на загальних засадах;

– усі кошти на поповнення українського відділу надходять до каси бібліотеки спеціально на потреби відділу [7, с. XXV–XXVI].

Як голова новоутвореної комісії у звіті ревізійної комісії ХГБ за 1905/06 звітний рік згадується громадсько-політичний діяч і адвокат Микола Міхновський, щоправда, в дужках зазначено «ныне отказался» [7, с. 97]. Оскільки, як уже зазначалося, звіти українського відділу до 1909 р. відсутні, залишається невідомим, коли він змінив це рішення – одразу чи через кілька років.

Зі звітів ревізійної комісії можна отримати й деякі інші відомості про роботу української комісії в перші роки існування. Так, у доповіді ревізійної комісії за 1907/08 звітний рік йшлося про неприпустимо великі витрати на закупівлю запропонованих українською комісією книг: бібліотека витратила на це 250 рублів, на той час як у касі відділу було лише 50 [9, с. 84–85]. У доповіді за наступний 1908/09 звітний рік діяльність української комісії навіть ставиться в приклад комісії «Hebraika et judaica», проте зауважується, що її протоколи надані не за весь рік, *«на отдельных клочках. В самом же существе этой деятельности дефектов не замечено»* [10, с. XVIII]. Можливо, саме це зауваження й стало поштовхом до появи звітів українського відділу. Принаймні, на загальних зборах 13 грудня 1909 р. голова української комісії М. Міхновський (24 січня того року він став членом бібліотеки і на цих зборах секретарював) зауважив, що з червня протоколи комісії ведуться в загальній книзі і копії одразу передаються до правління [11, с. 63]. Характеризуючи етап становлення, йому вторить дописувач часопису «Сніп» під псевдонімом «Свій» (можливо, що той же М. Міхновський, який водночас був і видавцем часопису): *«Спочатку справа української*

комісії йшла досить мляво з причини властивої українцям несолідарності в громадських справах, а через те й брак грошей. Але з червня 1909 року комісія ступила до спокійної систематичної діяльності» [12]. Можна припустити, що в цей час Міхновський очолив комісію вдруге (або впритул зайнявся її справами), внаслідок чого її діяльність *«зробилась особливо інтензівною»* [13]. Наступні три роки найбільш плідної роботи пов'язані з його ім'ям.

Основними питаннями, які вирішувала комісія, були такі: відшукування коштів, поповнення фонду україномовними виданнями та літературою з питань українознавства, їх упорядкування та каталогізація. Завдяки діяльності комісії придбання таких видань у ХГБ стало систематичним, і за наступні п'ять років їх було придбано вп'ятеро більше, ніж за перші двадцять років існування бібліотеки [13]. Від року заснування комісії у списку періодичних видань, що отримувала книгозбірня, дедалі більше з'являється україномовних часописів, зокрема таких вагомих, як «Діло», «Дзвін», «Записки НТШ», «Ілюстрована Україна», «Літературно-науковий вісник», «Рада», «Рідний край», «Громадський голос», «Українська муза», «Українська хата».

Чи не найголовнішим у відносинах комісії та правління, як свідчать протоколи загальних зборів членів бібліотеки, було фінансове питання. Так, 1 лютого 1910 р. розгорілася дискусія з приводу того, чиїм коштом поповнювати фонд українського відділу. Комісію звинуватили в нераціональному використанні коштів, зокрема в купівлі підручників для середніх навчальних закладів, перекладів з російської мови (М. Костомаров, Л. Толстой), а також наукових і художніх книг українською мовою, переклади яких російською мовою вже були в бібліотечному фонді (Г. Ібсен). М. Міхновський запропонував зняти з комісії тягар здобування грошей і перекласти це на рахунок бібліотеки. При цьому комісія лише пропонувала би книги для закупівлі, а остаточне рішення залишалося за правлінням. Його підтримала А. Шавернєва, різні сумніви висловлювали М. Винокуров, В. Патоков, М. Маслов, М. Арефьєв. Більшістю голосів була прийнята пропозиція Міхновського: крім коштів, які надходять спеціально, українські книги мають виписуватися на розсуд правління та за загальний рахунок [11, с. 71–72].

Того ж звітного року комісія клопотала перед правлінням про видання каталогу книг українською мовою та видань з українознавства російською мовою. Визнаючи це клопотання абсолютно правильним,

правління тим не менш його відхилило, знову ж таки через відсутність коштів [11, с. 19–20]. Фінансування українського відділу і, як наслідок, відносини комісії з правлінням значно поліпшилися у 1911 р., коли у 50-ту річницю з дня смерті Т. Г. Шевченка рішенням Харківської міської думи відділу було присвоєне його ім'я з одноразовою виплатою на свої потреби 300 рублів та щорічною субсидією в розмірі 50 рублів. Варто зазначити, що серед гласних думи, які ініціювали серед інших заходів цю форму вшанування пам'яті Кобзаря, був і М. Міхновський [14]. Наприкінці 1910/11 звітного року правління відзначило успіхи та енергійність української комісії, яка за цей період провела 27 засідань, шукала кошти для відділу й поповнювала його книгами, а також підготувала до друку каталог книжок українською мовою [15, с. 63]. Цей каталог [16] був укладений студентом Харківського технологічного інституту П. Мокроусом [17] і виданий у 1912 р. власним коштом членів комісії: земле- і домовласника І. Бойка та інженера, гласного міської думи В. Галицького [18, с. 18]. Тут доречно відзначити пожертви членів української комісії на користь відділу та бібліотеки, які вдалося прослідкувати за звітами ХГБ. Традицію дарування книг підтримали Х. О. Алчевська, С. Тимошенко, В. Коряк, а П. Мокроус упродовж роботи над укладанням друкованого каталогу подарував 54 книги. Грошові пожертви зробили М. Міхновський, М. Біленький, І. Бойко, В. Галицький.

У 1912 р. робота комісії не залишилася й поза увагою правоохоронних органів. У донесенні начальника Харківського губернського жандармського управління по Південно-Східному району генерал-майора І. Риковського директору Департаменту поліції Н. Зуєву від 19 січня йшлося: *«Организацией, объединяющей местную украинскую интеллигенцию, является "украинская комиссия", заведывающая "украинским отделом" при Харьковской общественной библиотеке; число членов комиссии доходит до 60 человек, среди которых видная роль принадлежит тем же Михновскому (председателю комиссии) и Беленькому (один из помощников председателя)»* [19]. Вказана кількість членів не підтверджується звітами ХГБ, але можливим видається таке число прихильників і неофіційних помічників. Коли взяти до уваги, що Українське ім. Г. Квітки-Основ'яненка літературно-художнє етнографічне товариство в цей час перебувало на організаційній стадії, то дійсно культурним осередком гуртування національно свідомих харків'ян мала стати саме українська комісія ХГБ.

Наприкінці 1912 р. М. Міхновського на посаді голови комісії змінив один із найближчих його сподвижників Михайло Біленький. У лютому 1913 р., коли розглядався кошторис ХГБ на рік, знову постало питання фінансування фонду українського відділу, цього разу в плані скорочення передплати українськомовної періодики. До того витрати на неї ділилися порівну між бібліотекою та комісією. Деякі члени правління пропонували перекласти передплату цілком на рахунок останньої, а та (в особі заступника голови Олександра Міхновського) намагалася зробити протилежне, звинувативши опонентів в українофобстві. На боці української комісії виступив О. Габель, дивуючись, чому взагалі постало таке питання: адже українці – корінне населення Харкова, тому треба обслуговувати їхні інтереси. Ще одним аргументом, висунутим ним, був факт, що до кошторису бібліотеки внесено видань російської мовою на 2000 рублів, а українською – лише на 66. Прохання української комісії було задоволене [20, с. 67–68].

У наступному 1913/14 звітному році комісію очолював О. Міхновський – небіж М. Міхновського. Цей рік став одним із переломних у діяльності української комісії, оскільки її склад зазнав істотних змін. Майже відійшли від справ (можливо, у зв’язку з початком Першої світової війни) ключові особи з великим досвідом роботи: М. Міхновський, М. Біленький, К. Бич-Лубенський, І. Власенко, В. Галицький. Натомість з’явилося понад 10 нових членів, у т. ч. Гнат Хоткевич, який з вересня 1914 р. до 1918 р. (імовірно, з перервою на висилку до Бєлгорода та Воронежа) очолював комісію і, скоріше за все, став останнім її головою.

У 1914/15 звітному році комісія стикнулася ще з однією проблемою, обумовленою веденням бойових дій, – закриттям українськомовних періодичних видань у Росії та *«приостановлением всякой деятельности культурного центра Украины – Галичины»* [21, арк. 31] і, як наслідок, зменшенням нових надходжень. З метою поповнення фонду українського відділу комісія розповсюдила містом і губернією звернення українською, російською та польською мовами, яке закликало жертвувати до бібліотеки *«книги, ноты, гравюры и пр., относящееся к Украине»* [21, арк. 31]. Також були укладені та надруковані лише вісім примірників двох додаткових каталогів (книг і журналів, а також нотного), які досі знайти не вдалося. Наприкінці звіту за цей рік стоїть прізвище Хоткевича, проте списки членів у ньому відсутні.

Інформації про діяльність комісії з жовтня 1915 до жовтня 1917 р. також знайти поки що не вдалося (можливо, це пояснюється засланням Хоткевича до Воронежа), та відомо, що вона продовжила свою роботу й після обох революцій 1917 р. У 1917/18 звітному році її склад було переформатовано. З метою своєчасного придбання літератури було введено представників українських книгарень «Дзвін» (А. Зініченко), «Рух» (М. Різников і В. Коряк) і українського відділу книгарні «Союз-Банк» (І. Кравченко) – як осіб, *«близко стоящих к украинскому книжному рынку»* [22, арк. 34]. Також до участі в роботі комісії були залучені співробітниця бібліотеки О. Крайник і А. Сасницький (відомостей про останнього поки що не знайдено). Головою знову став Г. Хоткевич. Цього звітного року був укладений і надрукований – тепер у кількості чотирьох примірників – другий додатковий каталог книжок українською мовою, якого також знайти не вдалося. Кінець звітного року застав комісію за укладанням двох карткових каталогів – алфавітного та нумераційного. Правління ХГБ, однак, у звіті зазначило: *«Комиссия, заведовавшая Украинским отделом имени Т. Шевченко, работала в текущем году очень слабо»* [22, арк. 11]. Надалі у звітах бібліотеки інформація про її діяльність не простежується.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що, оскільки майже відсутня інформація за 1906–1909 рр. та 1915–1917 рр., скласти повну картину діяльності української комісії неможливо. Та, незважаючи на це, найбільш плідним періодом її роботи можна вважати 1910–1912 рр. До безперечних її надбань належать планомірне та активне комплектування фонду ХГБ українською літературою, привернення уваги міської думи та громадськості до українознавчого напряму діяльності книгозбірні, вшанування пам’яті Т. Г. Шевченка шляхом присвоєння його імені українському відділу, видання «Каталогу книжок українською мовою Харківської громадської бібліотеки» як значний внесок у розвиток національної бібліографії.

Список бібліографічних посилань

1. Отчет Харьковской общественной библиотеки за девятнадцатый год ее существования (с 1-го октября 1904 года по 1-е октября 1905 года). Харьков, 1905. 97, XLVIII с.

2. Полянська Н. І. Перший в країні: історія та сьогодення відділу «Україніка» / Н. І. Полянська, О. М. Дмитрієва // Зб. наук. пр. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2012. Вип. 7. С. 22–38.

3. Дмитрієва О. М. Українська комісія Харківської громадської бібліотеки // Бібліотечна енциклопедія Харківщини : регіон. корпорат. проєкт / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2020. URL: https://libenc.korolenko.kharkov.com/istoriia-bibliotechnoi-spravy-kharkivskoho-rehionu/ukrainska-komisija-harkivskoi-gromadskoi-biblioteki.

4. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський : життя і слово. Київ, 2006. 318 с.

5. Головченко В. Український національно-культурний рух у Харкові напередодні й під час Першої світової війни // Березіль. 1995. № 9/10. С. 154–159.

6. Чугуй Т. О. До питання про виникнення Харківської «Просвіти» // Харкову – 350 років: історичні аспекти та погляд на сучасні проблеми : матеріали наук.-практ. конф., 20 квіт. 2004 р. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Наук.-метод. пед. центр Упр. освіти Харків. міськ. ради. Харків, 2004. Ч. 2. С. 9–21.

7. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцатый год ее существования (с 1-го октября 1905 года по 1-е октября 1906 года). Харьков, 1906. 100, XXVI с.

8. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцать шестой год ее существования (с 1-го октября 1911 года по 1-е октября 1912 года). Харьков, 1913. 72, XLVI с.

9. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцать второй год ее существования (с 1-го октября 1907 года по 1-е октября 1908 года). Харьков, 1908. 86, 28, 3 с.

10. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцать третий год ее существования (с 1-го октября 1908 года по 1-е октября 1909 года). Харьков, 1909. 52, XX с.

11. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцать четвертый год ее существования (с 1-го октября 1909 года по 1-е октября 1910 года). Харьков, 1910. 74 с.

12. Український відділ імені Тараса Шевченка / Свій // Сніп. 1912. Число 9 (26 лют.). С. 7–8.

13. З нашого життя // Сніп. 1912. Число 22 (27 трав.). С. 5–6.

14. К юбилею Т. Г. Шевченко // Южный край. 1911. 2 февр.

15. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцать шестой год ее существования (с 1-го октября 1911 года по 1-е октября 1912 года). Харьков, 1913. 72, XLVI с.

16. Каталог книжок українською мовою Харківської громадської бібліотеки. Український відділ імені Тараса Шевченка. Т. 1 / вид. укр. коміс. ; [уклад. П. Мокроус]. Харків, 1912. [6], 98 с.

17. Дмитрієва О. М. Павло Мокроус – укладач друкованого каталогу української книги // Вісник Книжкової палати. 2019. № 8. С. 43–47. Бібліогр. наприкінці ст.

18. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцать шестой год ее существования (с 1-го октября 1911 года по 1-е октября 1912 года). Харьков, 1913. 72, XLVI с.

19. ЦДІАК України. Ф. 705. Оп. 2. Спр. 106. Арк. 5–6 зв. Цит. за: Орел Ю. В. Товариство імені Григорія Квітки-Основ'яненка в громадсько-політичному житті Харкова // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. Київ, 2018. Т. 1. С. 42–49.

20. Отчет Харьковской общественной библиотеки за двадцать седьмой год ее существования (с 1-го октября 1912 года по 1-е октября 1913 года). Харьков, 1914. 73 с.

21. Отчет Харьковской общественной библиотеки за 29-й год ее существования (с 1 октября 1914 года по 1 октября 1915 г.). 50 л. Рукопись.

22. Архів ХДНБ. Отчет Харьковской общественной библиотеки за 1917–1918 гг. Рукопись. 49 л.

УДК 023.4:001.894]:027.021(477.54-25)ХДНБ

ВНЕСОК КЕРІВНИКІВ ВІДДІЛУ НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У РОЗВИТОК ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ імені В. Г. КОРОЛЕНКА

Прохорова Віра Григорівна,
завідуюча відділом науково-інформаційного
забезпечення інноваційних процесів;
Кравченко Людмила Іванівна,
завідуюча сектором відділу науково-інформаційного
забезпечення інноваційних процесів

Анотація. *Висвітлюється діяльність дев'ятьох керівників відділу: особистий внесок завідуючих та робота колективу під їхнім керівництвом. Йдеться про людей, які вписали в історію відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів нові сторінки: формували фонди, залучали користувачів, несли в маси інформацію про нові досягнення науки і техніки. Відомостей про осіб, які керували відділом у 1920–1940-х роках, не знайдено.*

Ключові слова: *бібліотека, завідуючий відділом, відділ патентів, відділ технічної літератури, відділ науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів, Центр інформаційної підтримки винахідництва, фонд описів винаходів, фонд стандартів, популяризація фондів, масові заходи, просвітництво, партнери, користувачі, дослідження.*

Annotation. *The activities of the nine heads of the department are covered: the personal contribution of the managers and the work of the team under their management. These are people who have written new pages in the history of the department of scientific and information support of innovation processes: formed funds, attracted users, brought to the masses information about new achievements of science and technology. No information has been found about the people who ran the department during the 1920s and 1940s.*

Keywords: *Library, Head of Department, Patents Department, Technical Literature Department, Research and Information Support of Innovation Processes, Invention Information Support Center, Invention Description Fund, Standards Fund, Fund Promotion, public events, education, partners, users, research*.

Кінець XIX – початок XX століття в Україні позначився бурхливим розвитком просвітницької діяльності. Після скасування кріпосного права в Російській імперії прискорився розвиток промисловості; технічний переворот сприяв економічному зростанню міст. Відбувалися індустріалізація й урбанізація, що неабияк стосувалося й Харкова. Зростала потреба народу в читанні. Задля зменшення розгулу злочинності та пияцтва, «пом'якшення грубих нравів», підвищення розумового та морального розвитку робочого населення міста було дозволено влаштовувати народні читальні, які збирали багато слухачів. Значний внесок у справу просвітництва народу здійснювали бібліотеки. Харківська громадська бібліотека (ХГБ) у 1901 р. отримала нову двоповерхову будівлю з п'ятиярусним книгосховищем. Першого лютого цього року на заводській околиці міста (вул. Петінська, 44) у невеликому затишному чотирикімнатному приміщенні відкрилося перше Філіальне відділення. Це було великою перемогою на фронті народної просвіти, адже ідея відкриття філіальних відділень у різних частинах міста назрівала кілька років. Безпосереднім приводом для відкриття філіалу була заява робітників Паровозобудівного заводу. Відділення мало автономну організацію під управлінням Комітету, керівництво здійснювали загальні збори членів ХГБ.

Як свідчать матеріали рукописів, що зберігаються у фонді ХДНБ, особи, які створювали філіальні відділення, були активними революційними діячами, поверненими із заслання «політичними злочинцями» або тими, які співчували тогочасній революційній боротьбі. Їхньою метою було не лише розповсюдження книги, а й пробудження революційної свідомості пролетаріату та пропаганда революційних ідей.

Аделаїда Север'янівна Ястребова

У другій половині XIX ст. соціалісти завзято боролися за справедливість і демократію. Звісно, велику роль в цьому відігравали люди, яким було доручено завідування філіальним відділенням. Першою такою людиною була Аделаїда Север'янівна Ястребова, інтелігентна, віддана справі працівниця, палка ідеалістка-революціонерка. Вона була старою радикалкою есерівського (соціалістично-революційного) напрямку. Ця маленька на зріст, худенька, скромно одягнена жінка з живими очима і стриженим волоссям не лише створила тепле й привабливе середовище в філіалі, але й мала позитивний вплив на своїх добровільних помічниць – «безкоштовних» співробітниць. Їхня невеличка група створила дружний колектив, який мав у читачів велику довіру.

Фонд Першого філіального відділення на момент відкриття складався з 2000 томів пожертвуваних та придбаних книг. Книги жертвували члени філіального відділення, а також на їхнє прохання інші особи. У перший місяць філіал мав 56 передплатників. Водночас почав працювати кабінет для читання, який у лютому відвідали 359 осіб. У вересні 1901 р. кількість передплатників збільшилася до 218, а відвідування – до 827. На 1 жовтня фонд відділення становив 2821 примірник [19]. Сформувався постійний склад читачів, здебільшого це були робітники, які мешкали в заводському районі. Як свідчать архівні документи, Філіальне відділення ХГБ брало участь у Курській виставці з народної освіти та виставці Харківського повітового земства, на яких представляло матеріали про свою діяльність (звіти, бланки, картки, правила користування абонементом).

А. С. Ястребова працювала в філії протягом 1901–1904 рр. зі своєю незмінною «безкоштовною» помічницею А. І. Сицянко. Віддана справі заради ідеї, вона не обмежувалася формальною видачею книг, а керувала читанням: рекомендувала літературу дорослим відвідувачам та дітям, у спілкуванні з якими провела все життя.

До Комітету надходили грошові пожертвування від осіб, серед яких був і директор Харківського паровозобудівного заводу Павло Павлович Ріццоні, який в 1901 р. пожертвував Філіальному відділенню 100 рублів. Наскільки енергійно працювали члени Комітету і співробітниці, об'єднані любов'ю до дорогої їм справи, можна зроити висновок із відгуку ревізійної комісії, яка обстежувала роботу філії за період з 1 жовтня 1901 р. до

1 жовтня 1902 р.: *«Ревизионная Комиссия с особым удовольствием свидетельствует о постепенном развитии этого молодого отпрыска нашей Обществ. Библиотеки. Книжное имущество за отчетный год увеличилось на 400 руб. Денежные средства учреждения стоят очень хорошо, даже редко можно встретить учреждения с подобными целями, которые были бы поставлены в экономическом отношении также»* [14].

Цей відгук свідчить про енергійність працівників та симпатію, якою користувалася перша в Харкові бібліотека для робітників серед жителів міста.

До кінця третього року існування філія мала міцне і постійне коло читачів-робітників, які проживали в заводському районі і вважали читання нагальною необхідністю. Характеризує А. С. Ястребову такий випадок: навесні 1904 р. повернулася із заслання стара народоволка П. І. Чернишова. Вона дуже бідувала і шукала просвітницької роботи. Дізнавшись про це, А. С. Ястребова відмовилася від посади завідувачки і Філіальне відділення очолила П. І. Чернишова.

У 1905 р. відкрилося Друге філіальне відділення, де завідуючою стала А. С. Ястребова. За підсумками роботи цього відділення з 1 жовтня 1906 р. до 1 жовтня 1907 р. завідуюча одержала подяку від Комітету. Вона відмінно знала бібліотечну справу і народну літературу. Аделаїда Север'янівна була добре відомою в Харкові, адже багато років пропрацювала в харківському Товаристві грамотності, в другій безкоштовній народній читальні-бібліотеці. В останні роки життя служила на посаді бібліотекаря в «3-му розряді» Харківської громадської бібліотеки, часто хворіла, але це не заважало їй бути чудовою й невтомною працівницею.

Матеріали тогочасної преси надають змогу екстраполювати на сьогоднішній день історичні події. Харківська щоденна політична, громадська, літературна й економічна газета «Утро» 27 листопада 1913 р. повідомила про самогубство А. С. Ястребової [20]. 30 листопада газета писала про похорон Аделаїди Север'янівни: *«Въ часовнѣ при анатомическом театрѣ къ этому времени собрались члены правления харьковской общественной библіотеки, прив.-доцентъ В. И. Таліевъ, прив.-доцентъ В. И. Сливицкій, В. А Фаусекъ и много других, пришедшие отдать последний долгъ памяти усопшей»* [22].

У цьому ж часописі містився витяг з некрологу із висновком *«А. С. Ястребова была добрымъ, безкорыстнымъ, незаметнымъ,*

«сѣренькимъ» существом, но силу въ ней харьковское общество потеряло очень цѣнную. Такіе культурные работники, какою была Аделаида Северьяновна Ястребова, встрѣчаются не часто, и хоронить ихъ преждевременно очень горько. В. Ф – къ» [20].

Пелагея Іванівна Чернишова

Навесні 1904 р. перше філіальне відділення очолила Пелагея Іванівна Чернишова. Дворянка, революціонерка, за політичними уподобаннями належала до соціалістів-революціонерів (есери). У 1880–1882 рр. зустрічалася з Вірою Миколаївною Фігнер (есерівка, письменниця) та іншими народовольцями «і надала їм цінні послуги». Робота в бібліотеці цілком підходила до її пропагандистської діяльності, в якій вона вбачала своє покликання. Особливо широко ця діяльність розгорнулася в період революції 1905 року. В архівних документах знайдено такий факт: під час загального страйку Чернишова запитала робітників, як їй бути з бібліотекою, на що отримала відповідь: *«Бастуй, старуха, во время забастовки все должно быть закрыто»* [14]. Чернишова налагодила тісний зв’язок з робітничими організаціями. Встановлені прізвища робітників – Портнов і Золочевський, які брали участь у роботі Філіального відділення. Багато інших залишилося невідомими, адже в умовах конспірації імена робітників ховалися під прізвиськами.

Філія продовжувала працювати, кількість передплатників збільшувалася: у 1904–1905 рр. було 349, у 1905–1906 рр. досягла 591. Водночас зріс попит на наукову та науково-популярну літературу (з суспільно-політичних та юридичних питань), хоча перше місце залишалося за белетристикою. У 1905–1906 рр., коли матеріальне становище бібліотеки і філії погіршилося, Комітет був змушений підвищити плату за користування книгами до 20 копійок на місяць усім передплатникам, окрім робітників, котрі користувалися літературою безкоштовно.

На користь філіальних відділень у ХГБ 10 лютого 1906 р. відбувся спектакль за оперою П. Чайковського «Пікова дама». Директор Харківського паровозобудівного заводу П. П. Ріццоні того року передплатив книг з техніки на 300 рублів. Ці книги стали першоосновою фонду технічної літератури, на примірниках проставляли спеціальну позначку «для робітників». Згідно з волею благодійника книги видавалися

додому тільки робітникам, а решта читачів могли користуватися ними лише в кабінеті для читання. Щороку П. П. Ріццоні надавав грошові субсидії та пожертвування для розвитку відділу, тому у 1906 р. правління ХГБ вирішило відділу дати назву «Технічний відділ імені П. П. Ріццоні 1 філіального відділення». Завдання, що стояло перед філіальним відділенням «охватить рабочих заводского и железнодорожного районов», було вирішене.

Попит на книги та періодичні видання зростав, але задовольнявся тільки частково завдяки підтримці приватних осіб, як, наприклад, П. П. Ріццоні, І. О. Степанова, Б. І. Тіщенко та ін. Робітники-передплатники в 1907–1908 рр. складали 64,7%, а в кабінеті для читання понад 40%. Інші читачі – жінки та учні з сімей робітників. Доброзичлива атмосфера, увага працівниць до інтересів відвідувачів, намагання найбільш повно задовольнити читацькі запити привертала користувачів. За звітний сьомий рік роботи Першого філіального відділення завідуюча П. І. Чернишова одержала подяку від Комітету ХГБ за невтомну, завжди уважну роботу «с полным знанием дела и любовью к нему».

У ході боротьби тогочасного уряду з опозицією й народниками бібліотеки зазнавали різних утисків, їх закривали, вилучали літературу, звільняли з роботи, іноді доходило до арешту працівників. На завідувачку Першого філіального відділення ХГБ П. І. Чернишову було зроблено донос: «*Эта Чернышова Самая заклята революціонерка которую Следовало бы давно уничтожить ананее никто необращает внимание она эти книги сама приобретает она матка уничтожить таковую то пчелки разлетятся»*[2] [7].

У ніч на 27 лютого 1908 р. за розпорядженням начальника Харківського охоронного відділення був проведений фронтальний обшук у філіалі та квартирі П. І. Чернишової, внаслідок якого було знайдено велику кількість заборонених, нелегальних та «підозрілих» книжок і брошур, встановлено зв’язок П. І. Чернишової з есерами. У доносі йшлося, що «дворянка Чернишова», забувши свої обов’язки як підданої представниці шляхетного стану, листується з «державною злочинницею» Вірою Фігнер. За розпорядженням генерал-губернатора на всі наявні бібліотечні книги у філіальному відділенні було накладено арешт, 200 книг було вилучено.

[2] Збережно орфографію оригіналу.

28 лютого 1908 р. генерал-губернатор підписав постанову про закриття філій Харківської громадської бібліотеки.

Після закриття Технічного відділу ім. Ріццоні Першого філіального відділення фонди були передані до читальні при Народному Будинку, побудованому неподалік заводу (нині Будинок культури «Металіст»). Бібліотека продовжувала формувати фонд науково-технічної літератури. На початку XX ст. саме завдяки дарункам від читачів фонд ХГБ збагатився цінними виданнями, якими і зараз пишається книгозбірня (праці з автографами І. І. Мечникова, Д. І. Менделеєва, І. В. Цветаєва, І. Ю. Крачковського, О. М. Аксакова, М. О. Лосського та інших діячів науки).

У 1922 р. ХГБ здобула право на отримання безкоштовного обов’язкового примірника всієї друкованої продукції, що видавалася на території СРСР. З 1924 р. розпочалося надходження описів винаходів до авторських свідоцтв та патентів. Зростання попиту на технічну літературу спостерігалося в післявоєнні роки, адже в країні відновлювалося і розвивалося промислове виробництво.

У другій половині 1950-х років активізувалася робота винахідників і раціоналізаторів, що пов’язано з відновленням у 1956 р. Комітету в справах винаходів та відкриттів та організацією Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів (ВТВР). У бібліотеці на той час був сформований великий фонд патентних документів (понад 72 тис. прим.) та стандартів (майже 40 тис. прим.).

Інна Сергіївна Гончарова

У листопаді 1956 р. за наказом Міністерства культури УРСР № 849 у ХДНБ ім. В. Г. Короленка було створено відділ патентів. Його завідувачкою призначили Інну Сергіївну Гончарову, яка відіграла значну роль в становленні підрозділу. Ім’я Інни Сергіївни добре відоме в колективі, адже вона пропрацювала тут майже 30 років.

Її трудовий шлях розпочався 1947 року на посаді бібліографа у філії для дітей та юнацтва. Відповідальність, освіченість, самовідданість, творчі нахили молодого фахівця не залишилися непоміченими, і в 1953 р. вона була переведена на посаду вченого секретаря. Згодом перед нею було поставлено завдання – створення відділу патентів. Це була зовсім нова справа, новий напрям у бібліотечній роботі, з яким І. С. Гончарова

відмінно впоралася. Це підтверджували не тільки показники роботи відділу, які стрімко зростали з року в рік, але й той факт, що за досвідом роботи та методичною допомогою до ХДНБ зверталися колеги з різних міст та республік Радянського Союзу, а саме: Всесоюзної патентно-технічної бібліотеки (ВПТБ, нині Всеросійська патентно-технічна бібліотека), Інституту патентної експертизи (Москва), Республіканської бібліотеки ім. КПРС (нині Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого, Київ), Республіканської бібліотеки Узбецької РСР (нині Національна бібліотека Узбекистану ім. А. Навої, Ташкент), Публічної бібліотеки Академії наук УРСР, Республіканського патентного фонду Казахської РСР (Республіканський патентний фонд, Алма-Ата), Московського державного інституту культури, Одеської наукової бібліотеки ім. М. Горького (нині Одеська національна наукова бібліотека), фахівці з Бєлгородської, Донецької, Луганської, Черкаської, Полтавської, Хмельницької, Миколаївської та інших обласних бібліотек.

Людина творча, енергійна, Інна Сергіївна вивчала і впроваджувала кращий досвід з організації та ведення фонду патентів і стандартів. Спрощення процесів обробки та ведення каталогів, організації розстановки патентного фонду дозволили звільнити час для основної роботи відділу патентів – пропаганди літератури і задоволення читацького попиту. Якщо у 1956 р., до створення відділу, читачам видавалося не більше 1000 примірників описів винаходів на рік, то після створення відділу в 1959 р. видача досягла 18 тис. примірників на рік.

І. С. Гончарова вважала, що комплектування – один із найважливіших напрямків роботи бібліотеки, опікувалася питаннями повноти патентного фонду. Свої думки про недоліки в комплектуванні описів винаходів у наукових бібліотеках та шляхи їх подолання вона виклала у статті «Про патентну літературу» [5].

Інна Сергіївна згуртувала у відділі читацький актив. Без його допомоги трьом працівникам було неможливо організувати широку масову пропаганду патентних документів, виконувати довідки, вести інформаційну роботу. Тримаючи руку на пульсі індустріального Харкова, Інна Сергіївна ввела у практику роботи систематичні виїзди на промислові підприємства з описами винаходів, підібраними на замовлення. Трудові колективи відгукувалися на заклик і записувалися до бібліотеки, у цехах провідних харківських підприємств відкрилися пункти видачі. Упродовж кількох років патентними документами обслуговувалися заводи «Серп і

молот», турбінний, електромеханічний, «Електроверстат». Це сприяло активізації технічної творчості, давало позитивні результати в удосконаленні технології виробництва та підвищенні продуктивності праці. А в бібліотеці зростала кількість читачів-робітників.

Масовою пропагандою та інформацією була охоплена значна частина промислових підприємств, науково-дослідних інститутів та закладів вищої освіти міста. Особливе значення надавалося інформації про нові патентні документи. Інформування здійснювалося усно та письмово, індивідуально, у групах і масово.

З ініціативи Інни Сергіївни щомісяця складалися списки нових надходжень описів винаходів. У такий спосіб здійснювалося письмове інформування, яке надавалося у читальному залі та міжбібліотечному абонементі. Для розкриття фондів і пропаганди патентної літератури щороку для видання готувалися тематичні бібліографічні списки описів винаходів (три випуски). І. С. Гончарова особисто уклала 25 таких випусків з різних питань науки і техніки. Про ефективність інформування свідчить значна кількість замовлень на ці видання, які надходили з різних міст України, Радянського Союзу і навіть з Бібліотеки Конгресу США.

Інна Сергіївна, як завідувачка відділу патентів, налагоджувала та підтримувала постійний зв'язок з обласною радою Товариства винахідників та раціоналізаторів, Будинком техніки та іншими установами, пов'язаними із винахідницькою діяльністю. У нарадах, пленумах, семінарах, які проводили зазначені організації, вона завжди брала активну участь, вважаючи, що тісний контакт допоможе у виконанні спільних завдань.

У центрі її уваги також було питання розвитку професійної майстерності бібліотекарів, патентознавців. Інна Сергіївна та провідні фахівці відділу читали лекції в Харківському державному інституті культури (ХДІК, нині ХДАК) для студентів зі спеціалізації «Технічні бібліотеки», Харківського філіалу Всесоюзного інституту патентознавства та на Центральних курсах підвищення кваліфікації керівних та інженерно-технічних робітників з питань патентознавства та винахідництва. Для студентів і курсантів організовувалися практичні заняття та навчально-виробнича практика. Вона виступала з доповідями на науково-методичних конференціях та семінарах, які організовувалися спільно з Харківським центром науково-технічної та економічної інформації (ХЦНТЕІ), обласною радою ВТВР.

Добре налагоджена робота з обслуговування читачів та пропаганди патентних документів дозволили очолюваному І. С. Гончаровою відділу досягти високих показників. Видача літератури читачам зросла з 18 000 примірників у 1959 р. до 51 326 – у 1968 р., відвідування читачів – до 5000, майже в шість разів зросла кількість наданих довідок. Запорукою успіхів відділу патентів був його колектив, який виховала І. С. Гончарова, – професіонал високого класу, справжній наставник і педагог [6].

17 жовтня 1968 р. Інна Сергіївна звільнилася у зв'язку з переїздом чоловіка, фізика-експериментатора, до Донецька, а через рік, повернувшись до Харкова, була призначена на посаду заступника директора з наукової роботи. І. С. Гончарова не мала високих особистих нагород. Відзнакою їй стала діяльність відділу, що вона створила, який вистояв у 1980–90-х роках, коли патентні фонди були ліквідовані в багатьох бібліотеках країни. Ім'я І. С. Гончарової назавжди ввійшло в історію бібліотеки як засновниці патентного відділу.

Віра Миколаївна Созонова

З 17 жовтня 1968 р. після звільнення І. С. Гончарової обов'язки завідуючої відділом патентів виконувала Віра Миколаївна Созонова, яка працювала поряд з Інною Сергіївною з 1962 р. У неї навчалася, дуже поважала та вважала її авторитетним фахівцем.

На момент призначення завідувачкою відділу Віра Миколаївна очолювала сектор патентної документації. Фонд знала досконало, займалась його формуванням, організовувала раціональне розміщення для оперативного обслуговування користувачів в умовах постійної нестачі площі, адже фонд описів винаходів стрімко зростав: якщо у 1957 р. налічувалося 72 тис. примірників, то у 1968 р. – 500 тисяч. З 1968 р. відділ перестав одержувати безкоштовний примірник описів винаходів Ради економічної взаємодопомоги з Всесоюзної патентно-технічної бібліотеки (ВПТБ). Саме Віра Миколаївна керувала процесом передання цього фонду (113 тис. мікрофільмів) до ХЦНТЕІ. Того ж року було законсервовано алфавітний каталог описів винаходів СРСР та розпочато роботу зі створення систематичного каталогу описів винаходів. 17 тис. каталожних карток підібрані за класами Національної класифікації винаходів, а перші 12 класів повністю за всіма діленнями класифікації. Такі важливі рішення з

формування фонду та його довідково-пошукового апарату приймала Віра Миколаївна на посаді керівника відділу.

Завдяки масовій інформації та пропаганді патентних документів зростала популярність, а точніше затребуваність патентного фонду. Серед читачів відділу було багато фахівців та науковців, які приїжджали з інших міст. Географія іногородніх користувачів 1968–1969 рр.: Москва, Ленінград, Львів, Тбілісі, Рига, Кривий Ріг, Київ, Новочеркаськ, Конотоп, Полтава, Ізюм, Кременчук та ін. (33 міста). Актуальною й ефективною формою масової пропаганди в той час були тематичні перегляди. Частіше вони готувалися за вузькими темами на замовлення. Розкриття теми досягалося комплексним представленням літератури – книги, журнали, збірники наукових праць, інформаційні і бібліографічні видання та спецвиди технічної документації. Перегляди завжди ретроспективні (3–5 років). У 1969 р. до Всесоюзної науково-практичної конференції «Остаточні напруги та деформації» було підготовлено перегляд за темою заходу. Спільно з провідними фахівцями Заводу транспортного машинобудування ім. В. О. Малишева підібрано 1100 примірників книг, журнальних статей та спецвидів технічної літератури. У перегляді взяли участь 400 осіб із 57 міст СРСР. Серед них було 19 академіків і докторів наук, 110 кандидатів наук, 50 аспірантів, 42 викладачі закладів вищої освіти (ЗВО), 185 наукових та інженерних працівників. Про користь та ефективність перегляду свідчать численні відгуки співробітників Білоруського та Одеського політехнічних інститутів, інженерів з Краснодара та ін. Бібліографічний покажчик [18] за темою конференції був виданий тиражем 750 примірників за сприянням адміністрації заводу.

Слід відзначити, що бібліографічні покажчики, які укладали співробітники відділу, користувалися великим попитом, видавалися тиражами 300–500 примірників. Віра Миколаївна, як провідний фахівець відділу, готувала і методичні рекомендації, організовувала семінари для фахівців аналогічних відділів книгозбірень, керувала практикою студентів ХДІК зі спеціальності «Технічні бібліотеки», виступала з методичними лекціями в бібліотеках, на підприємствах, у науково-дослідних інститутах та ЗВО, пропагуючи патентні документи та навчаючи методиці роботи з ними. Невтомна трудівниця, віддана своїй професії, Віра Миколаївна завжди була відкритою для людей, допомагати яким вважала справою своєї особистої честі, честі закладу, в якому працювала.

Комплектування фондів, їх організація, відображення в довідково-пошуковому апараті, нормування, первинний облік, планування, звітність, основні показники роботи, за все це відповідала В. М. Созонова. Під час її керівництва відділом міцнішими стали зв'язки з Харківською обласною радою Товариства винахідників і раціоналізаторів (ХОРТВР). Ця громадська організація була центром, куди надходила вся інформація стосовно винахідництва на Харківщині. Віра Миколаївна в 1975 р. уклала бібліографічний покажчик «Харьковчане – заслуженные изобретатели Украинской ССР» [39] – це було даниною поваги творчій праці представників науково-технічної еліти рідного міста. Видання за замовленнями було надіслане на 43 адреси Радянського Союзу. Вона також була співукладачем покажчика про фонди патентної документації ХЦНТІ [39]. На підготовлений Вірою Миколаївною в 1974 р. покажчик «Пирометры» [21] були отримані замовлення з Ростовської наукової бібліотеки, Полтавської ЦБС, Одеської наукової бібліотеки, Київської науково-технічної бібліотеки, Литовської республіканської бібліотеки, Каунаського науково-дослідного інституту (НДІ) радіовимірювань та ін. У 1975 р. у відділі технічної літератури почав роботу консультативний пункт Харківської обласної ради ВТВР. Разом із представниками ВТВР Віра Миколаївна виступала з лекціями на нарадах раціоналізаторів та винахідників у Куп'янську, Лозовій, Первомайську, на промислових підприємствах Харківської області. У 1975 р. була запроваджена нова форма пропаганди науково-технічних знань – дні науки. Такі заходи організовувались спільно з Обласним правлінням Науково-технічного товариства харчової промисловості, було зроблено п'ять доповідей та відкритий перегляд літератури. Наступний день науки проводився спільно з Міським комітетом молодих учених ЛКСМУ та Науково-технічним товариством енерго- та електротехнічної промисловості.

Віра Миколаївна щедро ділилася своїми знаннями не тільки з читачами, але й з колегами. Штат відділу наполовину складався з молоді. Віра Миколаївна, як відповідальна за підвищення кваліфікації працівників, організовувала Конкурси на кращого бібліотекаря відділу, від участі в яких отримували задоволення всі, а не тільки переможці. І в цьому була заслуга Віри Миколаївни, яка ставила за мету навчити співробітників, підготувати їх до різноманітних і складних читацьких запитів [4]. За це дуже вдячні своїй наставниці і вчительці Л. Д. Гонтаренко, М. В. Козиряцька та В. Г. Прохорова, які ще понад 40 років працювали у відділі.

Ася Григорівна Дубовіс

За наказом № 86 від 26.08.1969 р. з першого вересня Ася Григорівна Дубовіс переведена на посаду завідувачки відділу технічної літератури (ВТЛ), щойно перейменованого з відділу патентів. А. Г. Дубовіс працювала головним бібліотекарем відділу фондів і обслуговування з 1952 р., відповідала за роботу з пропаганди літератури в бібліотеці та за її межами (на промислових підприємствах, у НДІ), була членом Харківської обласної науково-методичної ради відділення Всесоюзного товариства «Знання». Неодноразово нагороджувалася грамотами обласного та республіканського відділень цього товариства, а масовому сектору, яким вона керувала, було присуджено звання підрозділу відмінної роботи. Усе це сприяло призначенню А. Г. Дубовіс завідувачкою ВТЛ. Пріоритетним напрямком діяльності відділу стало методичне забезпечення роботи бібліотек з популяризації науково-технічних та економічних знань задля сприяння розвитку науки та виробництва. У 1968 р. був опублікований збірник статей «Книгу – трудящимся. Библиотека В. Г. Короленко за 50 лет Советской власти», в якому Ася Григорівна поділилася цікавим досвідом інформаційно-масової роботи бібліотеки [8].

А. Г. Дубовіс була вимогливим, відповідальним керівником із неабиякими організаторськими здібностями, адже з 1939 року працювала на відповідальних посадах (завідувала відділом, сектором, філіалом для дітей та юнацтва). Це допомогло їй стати відмінним керівником ВТЛ, хоча знань зі специфіки роботи з фондом патентів та стандартів у неї було недостатньо. Велику увагу Ася Григорівна приділяла інформаційно-бібліографічній роботі, була укладачем щоквартального видання «Новая литература по энергетике, радиоэлектронике, машиностроению и организации промышленного производства» [17], яке розповсюджувалося не тільки по бібліотеках УРСР, але й надсилалося до бібліотек інших республік країни.

У цей час було започатковано проведення днів інформації та днів спеціаліста для науковців і фахівців народного господарства. Поступово відкриті тематичні перегляди замінювалися на нові форми пропаганди літератури. У 1971 р. було проведено 20 днів інформації, де експонувалося 6293 прим. книг і журналів, їх відвідали 1316 осіб. Активну участь у цих заходах брали працівники відділів довідково-бібліографічного й іноземної літератури. Дні фахівця організовувалися спільно з обласною організацією

товариства «Знання». Стало традицією проводити дні фахівця-економіста спільно з Київським райкомом Компартії УРСР для пропагандистів теоретичних семінарів, а також дні лектора з питань теорії та практики управління науково-технічним прогресом для лекторів області, що проводилися в Центральному лекторії Харківської обласної організації товариства «Знання»).

Усе більшу популярність завойовували читацькі конференції з питань науково-технічної інформації (НТІ). У 1974 р. відбулися три конференції за темою «Роль науково-технічної інформації в поліпшенні якості продукції» (на Швейній фабриці ім. Тінякова, у НДІ «Гідропривід» та НДІ медичної радіології). Для популяризації бібліотечно-бібліографічних знань читалися лекції з патентної інформації на допомогу винахідникам, раціоналізаторам та бібліотечним працівникам про роботу зі спецвидами технічної документації (у 1970 р. – 15 лекцій, 1974 р. – 20 лекцій).

Під керівництвом Асі Григорівни працівники відділу активно залучалися до науково-дослідної та науково-методичної роботи: брали участь у всесоюзних дослідженнях та проводили самостійні (локальні). У 1970–1972 рр. досліджувалася тема «Використання читачами бібліотеки спецвидів технічної літератури», збиралися статистичні дані, проводилося анкетування. Методична допомога надавалася не тільки бібліотекам УРСР. Наприклад, у 1971 р. на консультацію до відділу приїжджали заступник директора з наукової роботи, методист та завідувач відділу обслуговування ВПТБ.

До обласних бібліотек надсилалися посібники, укладені працівниками ВТЛ, а також методичні рекомендації та зауваження до планів та звітів їх технічних відділів. Розширювалася географія та збільшувалася кількість відвідувань обласних бібліотек з метою надання практичної допомоги з питань організації роботи технічних відділів. Велика увага приділялася науковій організації праці (НОП). У звіті ХДНБ вперше з’явився розділ «Наукова організація праці в бібліотеці». Ася Григорівна та співробітники відділу взяли участь у масштабному дослідженні «НОП в бібліотеці». Щороку удосконалювалися технологічні процеси та впроваджувалися нові, що дало можливість заощадити сотні, а іноді й тисячі годин робочого часу. У ВТЛ була запроваджена прошивка перфокарт, що не тільки забезпечило постійний порядок у зберіганні цих документів, але й зекономило 200 годин, які були потрібні для перевірки

правильності розстановки. Організація відкритого доступу до фонду вітчизняних та зарубіжних патентних бюлетенів звільнила працівників від процесу розстановки, дала щорічну економію в 850 годин. Участь читацького активу в проведенні масових заходів дозволила заощадити 450 годин робочого часу.

Значну економію робочого часу дало друкування інформаційних покажчиків безпосередньо з друкованих карток. У результаті за рік друкарка звільнялася від роботи над 12 покажчиками, загальним обсягом 48,1 друкованих аркушів, або понад 1000 сторінок друкованого тексту. Вивчення і впровадження в практику досвіду Кримської ЦНТБ зі спрощення бібліографічного опису стандартів дало щорічну економію близько 100 годин. Стандарти почали надходити до відділу безпосередньо з відділу комплектування. Це дало можливість оперативніше обслуговувати читачів нормативно-технічною документацією, не відображати матеріали, що мають обмежений строк користування, в загальному читацькому та генеральному каталогах. На той час, коли надходження стандартів сягало понад 2–3 тис. одиниць, це було виправдано.

Ася Григорівна очолювала відділ протягом п’яти років та доклала великих зусиль для зміцнення творчих зв’язків з профільними установами. Вона координувала роботу з товариствами книголюбів, науково-технічними товариствами, ХОРТВР, Будинком техніки, ХЦНТЕІ, Харківським громадським університетом винахідництва та патентознавства, Центральним лекторієм Всесоюзного товариства «Знання», науковими установами і промисловими підприємствами, що було важливим внеском у розвиток ХДНБ та бібліотечної справи.

Лідія Григорівна Котляр

Лідія Григорівна Котляр завідувала відділом протягом 1975–1985 рр. Цей період характеризується найбільш інтенсивним розвитком патентного фонду. З року в рік зростали обсяги комплектування. Щомісячні надходження описів винаходів складали 75–100 тис. примірників. За час її керівництва фонд зріс удвічі. У серпні 1975 р. відділ отримав нове приміщення. Кількість посадочних місць у читальному залі збільшилася з 18 до 40. Ретельно обмірковувалася система раціональної розстановки фонду. Організовано відкритий доступ не тільки до описів винаходів, а й

до патентних бюлетенів. Це дало економію часу при видачі документів (приблизно 1300 годин та розстановці після видачі – 1017 годин). Навантаження на чергових бібліотекарів було дуже великим. Основний контингент читачів відділу (80–82%) складали науковці та інженерно-технічні працівники, серед яких – дослідники, викладачі, винахідники і раціоналізатори, патентознавці, експерти Всесоюзного центру патентних послуг. Останні працювали в читальному залі повний робочий день, здійснювали всі види патентного пошуку. Неймовірним було навантаження на чергових бібліотекарів, які одночасно обслуговували і користувачів, і абонентів МБА. А враховуючи специфіку роботи з патентним фондом, обслуговування користувачів ускладнювалося тому, що це не тільки видача документів, але й постійне консультування.

Неможна не оцінити величезну роль колективу відділу, очолюваного Л. Г. Котляр, у забезпеченні інформаційних потреб під час закриття ХЦНТЕІ для передислокації в 1976–1977 рр. Щодня обслуговувалося в середньому 150 читачів. Саме в цей час відбувся стрибкоподібний приріст основних показників обслуговування. Високі показники обслуговування зберігалися і надалі, коли ХЦНТЕІ розгорнув функціонування в нових покращених умовах.

За ті десять років, коли відділ очолювала Лідія Григорівна, кількість читачів збільшилася майже вдвічі, кількість відвідувань – у три рази, книговидача – в 4,5 раза. Активізації використання фонду відділу сприяла підготовка бібліографічних покажчиків описів винаходів актуальної тематики, зведеного покажчика фондів ХЦНТЕІ та ХДНБ, інформаційного бюлетеня «Новая литература по энергетике, радиоэлектронике, машиностроению и организации промышленного производства» [17], який укладала Л. Г. Котляр з 1975 р. Науково-бібліографічній роботі в цей період (1970–1985 рр.) приділялася велика увага – кожний третій бібліографічний покажчик з техніки, виданий в УРСР, був підготовлений фахівцями ХДНБ.

Значну допомогу в пропаганді нових науково-технічних документів надавав читацький актив. Більшість зі 120 представників організацій, які одержували згаданий бюлетень, були активними його пропагандистами. Активісти рецензували та редагували бібліографічні покажчики, які укладали працівники відділу, виступали з доповідями та лекціями на масових заходах, надавали консультації з патентного права винахідникам і раціоналізаторам, консультували бібліографів з питань систематизації

літератури. Великий обсяг роботи з організації фондів виконувався активом: комплектування – поповнення зарубіжними інформаційними бюлетенями та вітчизняними описами винаходів; оправлення книг, розстановки та оформлення описів винаходів (допомагали також студенти ХДІК). Робота, виконана активом у 1975 р., склала 2375 годин. Підрахунок часу, витраченого активом на допомогу, дав змогу Лідії Григорівні обґрунтувати необхідність збільшення штату відділу.

Л. Г. Котляр мобілізовувала співробітників на надання методичної допомоги бібліотекам, добре знала цю справу, адже мала досвід роботи в методичному відділі (1969–1973 рр.), тому часто виїжджала у відрядження і не тільки до обласних бібліотек, що підпорядкувалися ХДНБ як зональному методичному центру, а й до книгозбірень усієї України. Вона доклала чималих зусиль до зміцнення координації зі структурними підрозділами книгозбірні, а також з патентними службами і науково-технічними бібліотеками (НТБ) міста та області, обласною радою ВТВР, територіальним патентним фондом, посилення взаємодії з Харківською обласною універсальною науковою бібліотекою та ЦБС. Завдяки співробітництву з ЦБС до технічної інформації долучалися підприємства та установи, що не мали в своїй структурі служб інформації та технічних бібліотек.

На початку 1980-х років ВТЛ мав 350 міських колективних абонентів. Представники 78 патентних служб підприємств і установ міста щомісяця відвідували читальний зал відділу, добирали за відповідними темами нові надходження вітчизняних описів винаходів для впровадження у виробництво або формування патентних фондів своїх установ для проведення наукових досліджень. ВНДІДЧОРМЕТ, наприклад, запровадив у виробництво 10 винаходів, які дали економічний ефект 850 тис. рублів. Завод «Серп і молот» отримав 223 450 крб від впровадження описів винаходів, які були відібрані з нових надходжень у ВТЛ, а інститут «Укргідропроект» від впровадження в 1982 р. винаходів, отриманих під час колективної інформації у відділі, одержав 2 млн 73 тис. крб прибутку.

Діяльність відділу в 1970–1980 рр. характеризується зростанням інформаційно-масового обслуговування та популяризації здобутків науки і техніки. Науково-інформаційна діяльність стала дійсно масовою, охопила широкі верстви населення: науковців, фахівців, студентів, робітників. Серед читачів збільшилася кількість винахідників і раціоналізаторів. У 1979 р. у русі винахідників і раціоналізаторів брали участь понад 70 тис.

осіб. Співробітники відділу – постійні помічники ХОРТВР також вступали до цієї організації. Багато читачів того часу стали лауреатами Виставки досягнень народного господарства, Державних премій, отримали звання заслужених винахідників СРСР. Дехто з них залишається користувачем ХДНБ і нині.

Новим напрямком у діяльності відділу на допомогу прискоренню науково-технічного прогресу в 1980-х роках стало бібліографічно-інформаційне забезпечення цільових комплексних програм – республіканських, регіональних, обласних. Зростала кількість виїзних заходів на промислові підприємства. У просвітницьку діяльність впроваджувалися такі заходи, як тиждень спецвидів технічної літератури, вечір-зустріч із заслуженими винахідниками, ярмарок технічних ідей, день якості.

Значний ефект у патентно-інформаційному забезпеченні винахідницької діяльності мали тижні винахідника, що були впроваджені на багатьох підприємствах Харкова. Для робітників та інженерів, винахідників і раціоналізаторів щодня протягом тижня проводилися великі тематичні перегляди описів винаходів, бібліографічні огляди літератури, читалися лекції з питань винахідництва. Наприклад, директор ЦНТБ автомобільної промисловості СРСР К. О. Афоніна в статті «Научно-технические библиотеки объединений и предприятий автомобильной промышленности в помощь изобретателям и рационализаторам» [1] розповіла, що впровадження винаходів, які фахівці відібрали лише на одному комплексному заході «Тиждень винахідника і раціоналізатора», проведеному працівниками ВТЛ спільно із заводською НТБ на 8-му Державному підшипниковому заводі у 1982 р., дали економічний ефект у 144 тис. крб.

Незважаючи на зростання показників обслуговування користувачів, успіхи в інформаційно-масовій роботі відділу, на засіданнях вченої ради обговорювалося питання передачі патентного фонду до ХЦНТЕІ. Це був державний підхід і тоді багато обласних бібліотек передали патентні фонди Центрам науково-технічної та економічної інформації. З доповіддю «Обслуговування читачів патентно-технічною літературою. Стан та перспективи роботи» виступила на засіданні вченої ради 11 серпня 1983 р. завідуюча сектором патентної документації В. Г. Прохорова, наполягаючи на необхідності існування патентного фонду в ХДНБ паралельно з територіальним патентним фондом ХЦНТЕІ. У її доповіді наведено

об'єктивні та суб'єктивні причини існування двох патентних фондів, переваги обслуговування користувачів у ХДНБ, ефективність інформаційно-масової роботи ВТЛ, яка підтверджувалася публікаціями користувачів у періодичних виданнях. Доведено, що існування патентного фонду в бібліотеці стимулює приплив користувачів до інших відділів і, відповідно, збільшується видача науково-технічної, інформаційно-бібліографічної та інших видів літератури. Не всі завідуючі підтримали пропозицію залишити патентні фонди, але час довів правильність цього рішення.

У 1984 р. було проведене наукове дослідження «Вивчення потреб підприємств та організацій м. Харкова у забезпеченні патентною інформацією». Результати дослідження свідчать, що розширилося коло підприємств і установ міста – споживачів патентної інформації, спричинивши збільшення обсягів інформаційно-масової роботи.

Друга складова спеціалізованого фонду відділу – нормативно-технічна документація (НТД): вітчизняні і міжнародні стандарти, технічні умови, інструкції та інші техніко-економічні нормативи і норми. Їх обсяг на 1 січня 1984 р. становив понад 44 тис. примірників. Велика увага приділялася комплектуванню та актуалізації фонду НТД. Здійснювався постійний контроль за поточним комплектуванням, оформленням бланків замовлень. У різні роки того періоду надходило від 500 до 2000 примірників НТД. Систематично здійснювалося вилучення з інформаційних покажчиків стандартів, що втратили чинність (пасивна частина фонду). ХДНБ була єдиним у регіоні зберігачем депозитарного фонду НТД із перевищенням термінів зберігання 3–5 років (у ХДНБ 15–20 років). Була створена інформаційна картотека Системи стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи (СИБИД), яка активно використовувалась читачами та співробітниками бібліотеки, а також започатковано інформування завідуючих відділами про нові надходження стандартів з бібліотечної та видавничої справи.

Підсумовуючи десятиріччя перебування Л. Г. Котляр на посаді завідуючої відділом, слід зазначити, що це були часи інтенсивного розвитку ВТЛ і бібліотеки загалом. Роки напруженої праці колективу відділу: активна участь у будівництві нового книгосховища (вантаження та розвантаження цегли, фарбування металевих стелажів та інші підсобні роботи), переміщення фондів із допоміжних книгосховищ, їх санітарна обробка від цвілі, а ще двічі переміщення мільйонного фонду відділу

(великих коробок з патентами та стандартами) у нові приміщення. При всіх цих навантаженнях продовжувалося обслуговування користувачів, а їх було дуже багато. Працівники відділу самостійно виконували обробку патентної та нормативно-технічної документації (60–80 тис. описів винаходів та 2–3 тис. стандартів). Та завдяки досвідченому керівництву Лідії Григорівни і великій самовіддачі колективу відділ успішно працював, застосовуючи змагання, наукову організацію праці, був правофланговим у пропаганді досягнень науково-технічного прогресу.

Тамара Олексіївна Кисельова

У 1986 р. ВТЛ очолила Тамара Олексіївна Кисельова – молода, енергійна, амбітна. Як секретар комсомольської організації ХДНБ ще до призначення на цю посаду вона добре знала молодь відділу, яка становила більшість. Цей рік був складним, оскільки протягом шести місяців у відділі тривав ремонт. Усвідомлюючи відповідальність за виконання основних планових показників, Тамара Олексіївна намагалася вжити всіх заходів, щоб виконати їх в обсязі, близькому до планового (середній показник виконання показників становив 97,9%).

У Харківському філіалі Всесоюзного центру патентних послуг (ВЦПП) було відкрито бібліотечний пункт, який за шість з половиною місяців роботи забезпечив, з одного боку, оперативне задоволення потреб користувачів, з іншого – виконання планових показників (16900 прим. видачі інформаційно-бібліографічних видань та 520 відвідувань). За попередніми замовленнями з нового книгосховища було виконано 815 замовлень, видача за якими перебільшила 8500 прим. Для покращення обслуговування користувачів і абонентів МБА вперше у практику роботи відділу впроваджені дні якості, які допомогли знайти шляхи усунення вузьких місць на ділянках роботи з відмовленнями та виконання попередніх замовлень.

Уперше в 1986 р. співробітники відділу взяли участь у проведенні ярмарку технічних ідей на заводі «Поршень». Мета заходу – пошук нових дієвих форм співпраці з різними установами з метою прискорення науково-технічного оновлення виробництва. Організатори ярмарку – Бюро винахідників і раціоналізаторів заводу, ХЦНТІ, ВТЛ ХДНБ та Харківська обласна наукова бібліотека. Завдяки налагодженим контактам із правліннями обласних науково-технічних товариств (НТТ) харчової, легкої

промисловості, міжгалузевим відділом Будинку техніки підвищився якісний рівень та оперативність масово-інформаційних заходів, підготовлених ВТЛ до семінарів, нарад фахівців, що проводилися в Будинку техніки. Зміцнювалася взаємодія з бібліотеками Комінтернівської та Орджонікідзевської ЦБС. Налагоджена співпраця з ЦМБ ім. В. Г. Бєлінського з питань пропаганди літератури на допомогу розвитку винахідницької діяльності.

Також уперше в 1986 р. були встановлені зв'язки ВТЛ з відділами науки та промисловості Харківського обкому Компартії УРСР, обласною і районною радами сприяння НТП, були одержані необхідні додаткові відомості з цільових комплексних програм (ЦКП), які виконувалися в Харківському регіоні, виявлені інформаційні потреби організацій – виконавців програм. Т. О. Кисельова брала участь у засіданні районної ради сприяння НТП з питань розвитку творчої співдружності науки і виробництва. З метою подальшого вдосконалення роботи відділу завідуюча сектором нормативно-технічної документації Л. Д. Гонтаренко підготувала доповідь на засідання секції вченої ради на тему «Комплектування фонду ХДНБ окремими видами нормативно-технічної і технічної документації: перспективи координації». Головний бібліотекар Ф. Д. Елькіна доповіла на засіданні завідуючих при директорі «Про роботу ВТЛ на допомогу прискоренню науково-технічного прогресу». Т. О. Кисельова брала участь у роботі двох комісій з питань вдосконалення шляху книги в процесі комплектування й обробки та забезпечення збереження фонду основного зберігання.

Відповідальна за методичну роботу відділу Л. Д. Гонтаренко залучалася до надання методичної і практичної допомоги з бібліотечно-інформаційного забезпечення промислових ланок агропромислового комплексу. З цією метою здійснено відрядження до Сумської області, де були відвідані п'ять бібліотек. Одержані матеріали увійшли до видання «ЦБС Сумской и Черкасской областей в системе библиотечно-информационного обеспечения промышленных звеньев АПК» [40], підготовленого спільно з колегою з науково-методичного відділу.

Тамара Олексіївна наполягала на персональній відповідальності кожного співробітника за виконання планових показників роботи. Успішній діяльності відділу сприяли участь колективу в соціалістичному змаганні, особистий приклад наставників молоді. Переможцями змагання за підсумками року стали В. Г. Прохорова та О. В. Головченко. До 100-

річчя бібліотеки група співробітників ВТЛ була нагороджена Почесними грамотами, подяками, цінними подарунками. Почесні грамоти Міністерства культури Української РСР отримали Л. Д. Гонтаренко і Ф. Д. Елькіна. Як керівник відділу, вона спрямовувала його роботу на пошук нових та вдосконалення дієвих форм в обслуговуванні користувачів. У читальному залі було проведено місячник вивчення інформаційних потреб читачів у виданнях органів НТІ. Продовжувалося пріоритетне обслуговування 30 організацій-учасниць Цільової комплексної програми (ЦКП) «Якість» на підставі договорів з творчої співдружності. Інформаційне забезпечення трудових колективів здійснювалося також через МБА відділу. Кількість міських абонентів МБА в 1987 р. збільшилася до 383 (на 9,4% від запланованого). Стабільною залишалася кількість іногородніх абонентів – здебільшого це бібліотеки Харківського регіону. Активно використовували фонди патентної документації також НТБ Бєлгорода. Книговидача абонентам МБА в 1987 р. досягла 36330 прим. (132% від запланованого). Підвищенню якості і культури обслуговування сприяли щоденний технологічний контроль, проведення днів якості, виявлення та ліквідація браку, індивідуальна робота зі співробітниками, яка проводилася керівниками секторів і відділу. У 1987 р. чергові читального залу одержали 13 письмових подяк за якісне та оперативне обслуговування та кваліфіковані консультації.

Цього року у ВТЛ було запроваджено індивідуальне інформування. У координації з інформаційно-бібліографічним відділом завідувачам кабінетів якості при райкомах Компартії України та обласному Будинку якості (загалом 10 абонентам) щоквартально надавалася інформація з питань стандартизації, метрології, управління якістю продукції, патентно-ліцензійної роботи. Інформування було організовано з метою сприяння реалізації обласної ЦКП «Якість». Для цього було налагоджено співпрацю з обласним методичним Центром якості. На регіональному засіданні в Будинку техніки було зроблено огляд бібліографічних джерел з питань комплексно-системних методів управління якістю на підприємствах машинобудівного комплексу. Бібліографічний огляд «Новини технічної та нормативно-технічної документації з питань стандартизації, метрології, управління якістю продукції» (для працівників держприймання) і тематична виставка «Якість продукції – на рівень кращих світових зразків» також були представлені на семінарах у Будинку техніки. Два дні якості

були проведені для робітників відділів технічного контролю та держприймання на заводах «Поршень» і «Харпластмас».

Багато різноманітних заходів було проведено в рамках ЦКП «Агрокомплекс», «Транспорт та зв'язок», «Ресурси», «Продовольча програма». Уперше у відділі було організовано вечір-зустріч «До нових рубежів науково-технічного прогресу в медицині» з винахідником, академіком Академії медичних наук України Л. Т. Малою. Зустріч відбулася в актовому залі й зібрала понад 120 учасників.

У 1987 р. ВТВР і НТТ були реорганізовані в Товариство науково-технічної творчості трудящих (ТНТТ). Керівництво відділу встановило контакти з низкою товариств НТТТ: легкої промисловості, сільського господарства, відділом винахідництва, раціоналізації та права. Це сприяло проведенню тижня новатора на Швейній фабриці ім. Тінякова та в Харківському відділенні Південної залізниці, Ярмарку технічних ідей на виробничому швацькому об'єднанні «Червона нитка», участі в Школі передового досвіду в Валківському районі та інших заходів.

Велику увагу Тамара Олексіївна приділяла науковій роботі. З метою вивчення досвіду провідних бібліотек Ленінграда з питань діяльності бібліотек на допомогу НТП вона разом із завідуючою сектором патентної документації В. Г. Прохоровою відвідала Державну публічну бібліотеку ім. М. Є. Салтикова-Щедріна, Центральну міську бібліотеку ім. В. В. Маяковського та Ленінградський центр науково-технічної інформації. А з метою вивчення досвіду роботи ВТЛ до ХДНБ зверталася завідуюча відділом технічної літератури Одеської державної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького Е. К. Моісеєнко.

Т. О. Кисельова підготувала доповіді до науково-практичної конференції «Сприяння ХДНБ ім. В. Г. Короленка реалізації стратегічного курсу КПРС на прискорення науково-технічного прогресу», В. Г. Прохорова взяла участь у перевірці виконання вимог ГОСТів Системи стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи у відділах ХДНБ для ради з наукової організації праці і управління; Л. Д. Гонтаренко підготувала питання до засідань завідуючих відділами при директорі: «Про порядок виявлення дублетних примірників у нових надходженнях» та «Про хід виконання відділами плану робіт ХДНБ на допомогу НТП»; Т. О. Кисельова на замовлення дирекції зробила доповідь «Забезпечення збереження книжкового фонду в ВЗФ».

Під час керівництва відділом Т. О. Кисельовою розширилися та зміцнилися зв'язки з кафедрою фондів і каталогів ХДІК. Вперше на базі ВТЛ була проведена розгорнута практика чотирьох груп студентів четвертого курсу бібліотечного факультету за темою «Патентна і нормативно-технічна документація». У роботі зі студентами був задіяний весь керівний склад відділу. За вичерпну консультацію з методики підготовки лекції про роботу з нормативно-технічними документами керівник практики від ХДІК висловила письмову подяку завідуючій сектором НТД Л. Д. Гонтаренко. У цей час були підготовлені два науково-бібліографічні покажчики з питань виконання Продовольчої програми «Изобретатели – перерабатывающим отраслям Агропрома» [12] та «Библиографический указатель фондов патентной документации ХЦНТИ и ХГНБ им. В. Г. Короленко» [2] для поліпшення бібліотечно-бібліографічної орієнтації користувачів, які займаються патентними дослідженнями. У зв'язку зі зауваженнями комісії Міністерства культури УРСР (МКУ) з комплексної перевірки бібліотеки очікувалося рішення з докорінної реорганізації роботи. Відповідно до рекомендації МКУ для покращення якісних характеристик фонду було проведено вивчення фонду на предмет маловикористовуваних, дублетних, нечинних і застарілих видань та виявлено масив документів для списання. У 1988 р. були покращені умови обслуговування користувачів: збільшилася кількість місць до 62, час роботи у вихідні дні подовжений до 19 години, покращено інтер'єр та інформаційний потенціал читального залу.

Людмила Костянтинівна Байда (Мінко)

У 1989 р. наступним керівником відділу стала Людмила Костянтинівна Байда. Після закінчення ХДІК у 1974 р. вона за розподілом працювала в Запорізькій обласній науковій бібліотеці. У 1986 р. звільнилася з посади головного бібліотекаря з міжвідомчої координації діяльності бібліотек Запорізької ОУНБ, повернулася до Харкова і з листопада 1986 р. була зарахована на посаду завідуючої сектором науково-методичного відділу. У 1988 р. Людмила Костянтинівна переведена до ВТЛ на посаду завідуючої сектором інформаційно-бібліографічної роботи, а з 24 червня 1989 р. очолила відділ. Половину свого трудового життя вона віддала організації роботи підрозділу, велику увагу приділяючи інформаційно-масовій роботі. Із задоволенням займалася інформуванням

користувачів та популяризацією фондів відділу, налагоджувала координацію з бібліотеками різних систем і відомств. Менш насиченою в цей період стала науково-методична діяльність, зменшувалася кількість відвідувань обласних бібліотек Східного регіону, підпорядкованих ХДНБ. У 1989 р. замість трьох запланованих відряджень було здійснено тільки одне, до Полтавської ОУНБ. Методична діяльність у цей період характеризується наданням консультативної допомоги обласним універсальним науковим бібліотекам республіки, науково-технічним бібліотекам Харкова, ЦБС області. Людмила Костянтинівна спільно з працівниками відділів науково-методичної та масової роботи підготувала для обласних універсальних наукових бібліотек, ЦМБ, ЦБС, бібліотек вишів та інших книгозбірень методичні рекомендації «Науково-технічній творчості – новий рівень інтелектуального розвитку» [16].

Дев'яності роки – це часи економічної нестабільності, дефіциту бюджетних асигнувань, труднощів у комплектуванні науковими виданнями, патентами, стандартами. Проте на базі сформованого фонду можна було здійснювати всі основні види пошуку патентної і нормативно-технічної документації. Щоб належним чином поповнити фонд відділу новими виданнями, не допустити прогалин, у 1992 р. у відділі були запроваджені комерційні форми обслуговування виробничих колективів. Це певною мірою компенсувало дефіцит коштів на придбання профільних видань. З березня 1992 р. установам Харкова було запропоновано нову послугу – платний оперативний абонемент з бібліотечно-інформаційного обслуговування, який укладала Л. К. Байда. Цього року на допомогу винахідникам та патентознавцям у читальному залі ВТЛ було організовано консультативний пункт з проблемно-правових питань раціоналізаторської і винахідницької діяльності на громадських засадах, який очолив компетентний фахівець провідної патентно-інноваційної фірми Є. С. Стогній. Також було відновлено практику організації нестаціонарних форм обслуговування: відкриті пункти видачі патентної документації в патентно-інноваційній фірмі та в проєктному інституті «Гіпрококс», що дало змогу не втратити потенційних і залучити нових користувачів.

У 1993 р. патентний повірений Є. С. Стогній став співробітником сектору інформаційно-бібліографічної роботи (за сумісництвом). Це було дуже доцільне кадрове рішення. Євген Степанович у читальному залі відділу почав проводити дні патентознавства, які збирали науковців, винахідників, патентознавців, викладачів, усіх, хто займається науковими

дослідженнями, творчістю та цікавиться питаннями інтелектуальної власності. Співробітники сектору проводили бібліографічні огляди нових надходжень, а на завершення заходу відбувався обмін думками з обраної теми та консультації патентного повіреного.

Серед заходів, що одержали позитивну оцінку виробничників, можна назвати день якості «Пристрої, технології з поліпшення якості переробки і зберігання сільськогосподарської продукції», підготовлений для Союзу підприємців, день бібліографії «Нове в технології текстильної промисловості» для фабрики «Червона нитка» та концерну «Епос», круглий стіл, проведений спільно з НТБ Гіпрококсу за темою «Охорона довкілля», бібліографічний огляд «Автоматизація в управлінні підприємством. Локальні мережі на персональних ЕВМ» на швейній фабриці ім. Тінякова та ін.

У трудових колективах проводилися масові заходи на допомогу з вирішення конкретних завдань замовників з питань екології, сертифікації, якості продукції, способів очищення води та повітряного басейну, організації маркетингової діяльності, нового в патентному законодавстві тощо. Більшість заходів, що організовувалися на виробництві, було проведено спільними зусиллями кількох відділів (ВТЛ, інформаційного, літератури іноземними мовами та масової роботи). Масштабними та яскравими були заходи Благодійного фонду ім. М. А. Куцина для винахідників Харкова та Харківської області, які проводилися у бібліотеці. У рамках цих заходів проходив щорічний конкурс на кращий винахід або ноу-хау. Лауреати конкурсу нагороджувалися нагрудними знаками, дипломами та грошовими преміями; талановитим студентам присвоювалося звання «Стипендіат фонду» з виплатою щорічної підвищеної стипендії.

У культурно-просвітницькій діяльності відділу, якою опікувалася Людмила Костянтинівна, набули популярності круглі столи для фахівців, винахідників, науковців, студентської молоді з метою пропаганди новітніх технологій в різних галузях науки і виробництва. Ці заходи завжди збирали велику аудиторію та отримували схвальні відгуки учасників. Цикл круглих столів «Наука на сторожі здоров’я нації» мали постійного ведучого В. В. Россіхіна, професора кафедри урології Харківської медичної академії післядипломної освіти (ХМАПО) та кафедри біотехнології, біофізики та аналітичної хімії Національного технічного університету «ХПІ» (НТУ «ХПІ»), доктора медичних наук, винахідника. За

домовленістю Людмили Костянтинівни з Центром зайнятості та Міжгалузевим інститутом підвищення кваліфікації кадрів з нових напрямків розвитку техніки і технологій НТУ «ХПІ» в читальному залі відділу проводилися заняття зі спеціальності «Інтелектуальна власність».

Початок 1990-х років – період значних перетворень і в бібліотеці, і у відділі, пов'язаних із розвитком інформатизації. Л. К. Байда приділяла новому напрямку роботи пильну увагу. У 1992 р. впроваджено в діяльність відділу автоматизовані технології обліку читачів, відвідувань читального залу, видачі документів, сповіщень абонентів патентної інформації, абонентів МБА ВТЛ. Здійснення цих операцій на персональних комп'ютерах дозволило своєчасно виявляти абонентів-боржників і значно скоротити працевитрати, потрібні для ведення статистичного обліку. Це була гарна робота фахівців відділу автоматизації та значна допомога працівникам ВТЛ. З 1997 р. почалося комплектування патентними документами на електронних носіях – це БД «Патенти Росії». Описи винаходів на патенти України надходили на паперових носіях до березня 2003 року. Відтоді відділ одержує БД «Патенти СНГ», з 2005 р. – БД «Винаходи в Україні», з 2006 р. – «Товарные знаки России» та кумулятивну БД «Промышленные образцы России» (з 1993 до 2004 р.). Це було дуже доречно, оскільки в читальному залі відділу не вистачало вільних площ для розміщення документів на паперових носіях, а кожен диск містив повнотекстову інформацію близько 3000 патентних документів.

У секторі НТД у 1999 р. розпочалося створення БД «Стандарти» та БД «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи», у секторі патентної документації – БД «Швидка довідка» з бібліографічною та фактографічною інформацією з питань патентознавства, винахідництва, інноваційного розвитку та стандартизації, що міститься в періодичних виданнях. Але на початку 2000-х років вони були законсервовані і почали створюватися в системі IRBIS для подальшого розміщення на сайті ХДНБ. У 2004 р. працівники ВТЛ та відділу «Україніка» підготували методичні поради бібліотекарям з використання інтернет-ресурсів «Науково-технічні досягнення українських вчених та винахідників на сторінках Інтернету» [33].

Процеси комп'ютеризації мали багато плюсів, проте створювали і нові проблеми. Усе більше користувачів, особливо молоді, шукали

інформацію в інтернеті й не приходили до бібліотеки. І цю проблему вирішувати довелося наступному керівнику відділу – В. Г. Прохоровій.

Віра Григорівна Прохорова

З 2005 р. відділ очолює Віра Григорівна Прохорова, яка на час призначення мала стаж роботи у відділі понад 30 років. У 1974 р., після закінчення ХДІК, вона отримала розподіл до ХДНБ і почала працювати у ВТЛ. Віра Григорівна ніколи не була лише виконавцем, вона людина творча, ініціативна, відповідальна [13]. Тому, ще працюючи на посаді бібліографа, займалася науковою популяризацією фонду патентів і стандартів, виступала на конференціях, семінарах, днях інформації та бібліографії, укладала бібліографічні покажчики, брала активну участь у складанні планів та звітів відділу. З 1978 р. на посаді головного бібліотекаря, а з 1980 р. – завідуючої сектором патентної документації Віра Григорівна відповідала за обслуговування користувачів і абонентів МБА відділу та формування й організацію фонду патентної документації. Очолюючи два важливі напрямки роботи протягом трьох десятиліть, вона досконало вивчила не тільки роботу відділу, але і користувачів, які за цей час стали і партнерами, і друзями. На початку 2005 р. започаткувала проєкт соціального партнерства «Взаємодія», який розвивається і діє сьогодні. Щороку в січні організовується презентація цього проєкту з метою налагодження корпоративної співпраці з питань реклами інформаційних послуг, укладання взаємовигідних договорів на бібліотечно-інформаційне обслуговування та подальше інтегрування ХДНБ в науковий, економічний і освітній простір Харкова.

Партнерами відділу, з якими Віра Григорівна укладає договори з фінансовою підтримкою, у різні роки були УкрНДІ природних газів, Гіпрококс, ХМАПО, НДІ транспорту газу, ТОВ «Інмайстерс», ПАТ «Укрзалізстандарт», ХНУРЕ, Гідротехпроект та ін. Згодом договори стали укладатися і без фінансової підтримки, в основному для залучення користувачів, збільшення відвідувань, книговидачі та організації просвітницьких заходів. Завдяки міжвідомчій взаємодії з науковими установами, закладами освіти та громадськими організаціями урізноманітнюється просвітницька діяльність, а ініційоване обговорення актуальних проблем на конференціях, круглих столах зумовлює

ефективність соціального партнерства, викликає вдячність читачів, прихильність громади, відданість партнерів.

За роки керівництва відділом Віра Григорівна встановила міцні зв'язки із засобами масової інформації. Постійними медіапартнерами просвітницьких заходів стали журналісти обласного радіо І. Яворський (програма «Інновації. Технології. Рішення»), Ф. Нищета (програма «Агросектор»), В. Кульчицька (програми «Акценти Слобожанщини», «На жорнах війни», «Полотно долі»), а також журналісти обласного телебачення (ОТБ) Г. Прокаєва («Фабрика ідей»), Н. Столярова («Дзеркало науки», «Європоступ»). Віра Григорівна вважає, що позиціонування бібліотеки, просування її послуг, реклама просвітницьких заходів – одне з основних завдань діяльності відділу, тому неодноразово виступала на телебаченні, давала інтерв'ю обласному радіо.

З ініціативи В. Г. Прохорової створені сторінки відділу інформаційного забезпечення інноваційних процесів (ВІП, назву змінено в 2009 р. згідно з головними завданнями роботи) у соціальних мережах, зокрема у фейсбуці відкрита група «Бібліотеки: Схід – Захід», де є друзі і партнери. Завдяки дружнім партнерським стосункам журналістка Г. Прокаєва зняла фільм про перший Фестиваль науки, запросила до студії Віру Григорівну і присвятила свою програму «Фабрика ідей» 110-річчю ВІП та 125-річчю ХДНБ. Про другий Фестиваль науки йшлося в програмі Н. Столярової «Європоступ», а про конкурс «Молоді винахідники Харківщини» та роботу Центру інформаційної підтримки винахідництва Віра Григорівна розповіла в студії ОТБ у програмі «Дзеркало науки».

В. Г. Прохоровій належить значна роль у формуванні та організації патентних фондів, що відповідають запитам науковців, винахідників, фахівців, творчої молоді та сприяють інноваційному розвитку Харкова. Вона опікується удосконаленням системи відкритого доступу до фонду та його повнотою, вперше за час існування фонду описів винаходів Віра Григорівна запровадила його перевірку на наявність. Розробила методику, склала перелік основних процесів звіряння з річними бюлетенями та з нумераційними покажчиками описів винаходів, розшуку відсутніх описів винаходів та їх відновлення, провела нормування процесів. Велику увагу вона надає створенню та перегляду регламентуючої документації, особливо на ділянці організації патентного фонду та обслуговування користувачів. Під керівництвом Віри Григорівни розвивалась система управління, зроблено чимало кадрових та структурних змін. У 2006 р.

створений Центр інформаційної підтримки винахідництва (ЦІПВ), у 2008 р. – сектор організації доступу до документних ресурсів. Завідуюча відділом розуміє, що для успішної роботи необхідне перезавантаження, пошук нових форм. З її ініціативи та при безпосередній участі співробітники центру почали створювати віртуальні виставки. Наприклад, інформаційний проєкт «Винахідники Харкова – читачі ХДНБ ім. В. Г. Короленка» [35] щороку поповнюється новими відомостями, як і віртуальна виставка «З історії винахідництва: видатні вчені та винахідники Харківщини» [10]. Одна з перших віртуальних виставок, яку готувала Віра Григорівна, «Час розкручувати бренди» (на жаль, з технічних причин ресурс не зберігся), була дуже популярною серед студентів, менеджерів, маркетологів, патентознавців і щомісяця набирала 160–190 переглядів. У 2008 р. завідуюча відділом підготувала віртуальну виставку «З історії патентних фондів» [11], яка лягла в основу проведення спеціалізованих екскурсій для слухачів Школи молодого винахідника.

Того ж року було започатковано проведення презентацій винаходів харків'ян, головне завдання яких – сприяння просуванню на інтелектуальний ринок перспективних винаходів та інших об'єктів промислової власності, пошук потенційних інвесторів. Усім винахідникам, які презентували свої винаходи, надавалась інформаційна підтримка на сайті бібліотеки, у читальному залі ВІП розміщувались плакати; інтерв'ю з винахідниками виходили на обласному і національному радіо, обласному телебаченні у програмах «Актуальні технології», «Дзеркало науки», «Фабрика ідей», на національному телебаченні на каналі «1+1»; публікувалися у фаховому виданні «Інтелектуальна власність в Україні». Презентація винаходів, а також підготовка біобібліографічних покажчиків серії «Винахідники Харківщини» були запропоновані Вірою Григорівною в рамках проведення самостійного дослідження «Галузеві патентні фонди на допомогу інноваційній діяльності», здійснюваного нею в 2006–2007 рр. У згаданій серії вийшло 12 покажчиків, присвячених Є. М. Бантюкову, В. Д. Єрьомці, В. П. Лавріненку та багатьом іншим винахідникам.

У 2009 р. під гаслом «Креативність – це рушій інновацій» у ЦІПВ вперше організовано майстер-класи з теорії рішення винахідницьких завдань (ТРВЗ) та творчі зустрічі з видатними вченими і винахідниками. Ведучим майстер-класів із ТРВЗ багато років поспіль був винахідник, у минулому викладач основ технічної творчості, неперевершений спікер П. П. Мороз. Його справу з розвитку творчого потенціалу особистості

продовжила кандидат економічних наук Т. О. Мамаєва. Сьогодні майстер-класи для студентів та школярів до дня дитячих винаходів проводить патентний повірений Є. С. Стогній. Творчі зустрічі з науковцями, заслуженими винахідниками, які розповідають про свій шлях до успіху та досвід, є дуже корисними для молодих користувачів. Такі заходи, що є відновленням багаторічних традицій відділу, формують ціннісні орієнтири, підвищують професійні компетенції, створюють особливе інтелектуальне середовище.

Справжньою подією для винахідників і науковців була творча зустріч з директором Центру вивчення винаходів і інновацій ім. Лемельсона Смітсонівського інституту у Вашингтоні (США) доктором А. Молело. Харківська молодь була приємно вражена тим, що фонд Лемельсона надає підтримку також і молодим винахідникам Європи. Інформація про цей захід опублікована в журналі «Інтелектуальна власність» [27], на обласному радіо пройшло інтерв'ю з завідуючою відділом, в якому була проведена паралель між роботою ЦІПВ, який має такі самі цілі, як і американський центр, але не має фінансової підтримки.

Спільно з ХОРТВР та науково-виробничим підприємством «Лавр» у 2008 р. був започаткований конкурс «Молоді винахідники Харківщини», що діє донині. Щороку з нагоди Міжнародного дня інтелектуальної власності підбиваються підсумки конкурсу, виявляються нові молоді творчі користувачі. Конкурс надихнув Віру Григорівну на створення нового проєкту «Школа молодого винахідника», спрямованого на сприяння навчанню, самоосвіті, творчому вдосконаленню особистості. Школа об'єднала заходи з розвитку інтелектуального потенціалу, науково-технічної творчості та послуги, спрямовані на набуття знань, умінь і навичок патентного пошуку. Заняття школи починаються з оглядових екскурсій бібліотекою та спеціалізованих – фондами ВІП, під час яких докладно розповідається про патентні фонди ХДНБ – від давньогрецьких клейм та царських привілеїв на винаходи до сучасних баз даних патентів. Викладачі закладів вищої освіти замовляють патентному повіреному тренінги з інтелектуальної власності. Перша година заняття є теоретичною, друга – практичною, на цих тренінгах студенти здобувають корисні знання та уміння і навички.

Цикл заходів «Видатні події та постаті в історії науки і техніки» був започаткований також для студентів. У межах циклу працює інтелектуальний лекторій, який веде Е. І. Городецька – користувач відділу,

патентознавець у минулому, а нині популяризатор науки і техніки. Майбутні фахівці із задоволенням відвідують круглі столи цього циклу. Постійним їх ведучим є професор, доктор медичних наук В. В. Россіхін. Стало традицією проводити в читальному залі відділу школу-семінар «Актуальні питання інтелектуальної власності», які організовуються спільно з НТУ «ХПІ» в рамках Всеукраїнської олімпіади зі спеціальності «Інтелектуальна власність». У заході беруть участь студенти та викладачі з різних навчальних закладів України. Віра Григорівна неодноразово виступала на цих семінарах із повідомленнями про патентні фонди ХДНБ.

У 2012 р. В. Г. Прохорова запропонувала ще один проєкт для молоді, який також сприяє формуванню інтелекту, стимулює інтерес до науки, викликає повагу до неї – Фестиваль науки. Це масштабний захід тематичного спрямування, що проходить раз на два роки. Під час проведення фестивалю двері ХДНБ відчинені для всіх. Протягом тижня безкоштовно оформляються читацькі квитки та влаштовуються екскурсії бібліотекою. Щодня проводяться різноманітні просвітницькі заходи для користувачів усіх категорій: від наукових конференцій, круглих столів, трибун вченого до майстер-класів, інтелектуальних шоу, вікторин, квестів, творчих зустрічей, тематичних виставок, музейних експозицій, демонстрацій фільмів тощо. Кожний фестиваль залучає на свої заходи близько 900 відвідувачів. На сайті ХДНБ створений блог «Фестиваль науки», де висвітлюються програма заходу, матеріали наукової конференції, якою завжди розпочинається Фестиваль науки, відеозвіти, відеоролики, вікторини тощо.

Забезпечуючи якісний рівень популяризації інформаційних ресурсів, Віра Григорівна стимулює співробітників відділу на використання сучасних технологій в бібліотечних процесах. З її ініціативи у відділі організовуються інтерактивні заходи. Вдалими були науково-практичні конференції «Космонавтика: історія досягнень та крок у майбутнє», в якій активну участь взяли користувачі патентно-технічного відділу Дніпропетровської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Первоучителів слов’янських Кирила і Мефодія, та Всеукраїнська науково-практична конференція «Екологічна безпека: проблеми та пропозиції», у якій взяли участь за допомогою скайп-зв’язку науковці зі Львова. Цей науковий захід організований за допомогою директора громадської організації (ГО) «Регіональний центр науково-технічного

розвитку» І. В. Бондаренка, за його сприяння опубліковані матеріали конференції в двох книгах [9].

Свою невичерпну енергію та творчу ініціативу Віра Григорівна спрямовує також на роботу з популяризації матеріалів з екології довкілля. Систематично в читальному залі відділу із залученням наукових і громадських організацій проводяться круглі столи для обговорення актуальних екологічних питань, наприклад, «Екологія мегаполісу: проблеми та шляхи рішення», «Екологічна якість життя», «Туристично-рекреаційний потенціал Слобожанщини та перспективи розвитку місцевого туризму». На закінчення екологічної декади в 2013 р. була проведена науково-практична конференція «Екосистемні підходи у сталому розвитку регіонів» за підтримки громадських організацій «Центр розвитку екосфери» та Регіонального центру розвитку науки, освіти, виробництва. У 2014 р. Фестиваль науки був присвячений екологічній тематиці. У 2016 р. відділ приєднався до участі у Всеукраїнській кампанії «Тиждень клімату». У читальному залі відділу для представників ЗМІ проводилася прес-конференція. Організатори розповіли журналістам про проведення кампанії в Україні (Львові, Одесі, Дніпропетровську) та в деяких зарубіжних країнах, а також про конкретні заходи, що будуть організовуватися в Харкові та, зокрема, про проведення в ХДНБ круглого столу «Кліматичні зміни: факти і міфи», в якому взяли участь фахівці Науково-дослідного центру екологічних проблем (Київ). Інформація про тиждень клімату та круглий стіл висвітлювалась на телебаченні в новинах АТН.

Під керівництвом В. Г. Прохорової співробітники відділу беруть участь у Всеукраїнських екологічних акціях: тижні клімату, «Прихисти пакет», «Зробимо Україну чистою», «Година Землі», «Батарейкам утилізацію» та ін. У 2016 р. при ВІП спільно з громадською організацією (ГО) «Енергія миру» та Національним природним парком (НПП) «Слобожанський» створено клуб «Екологія та енергетика». У межах роботи клубу проводяться майстер-класи зі сортування та утилізації сміття, виготовлення сонячного колектора власноруч тощо. Спільно з НПП «Слобожанський» два роки поспіль (2017–2018) до Всеукраїнського дня туризму підготовлені науково-практичні семінари «Харків туристичний: інновації, бренди та перспективи розвитку».

Створений у 2018 р. клуб «Громадські ініціативи» також опікується екологічними проблемами. З ініціативи членів клубу, які об’єдналися з

науковцями, винахідниками і створили ГО «Науково-промисловий союз територіальних громад Харківщини», проведено науково-практичну конференцію «Інноваційні технології альтернативних автономних енергосистем». У читальному залі відділу для бібліотекарів міста у співпраці з Всеукраїнською екологічною лігою (ВЕЛ) було проведено науково-практичний семінар, всі учасники якого отримали в подарунок від ВЕЛ пакет документів (журнали, книги, брошури, рекламні буклети). Для популяризації питань з екології в читальному залі ВІП проводяться науково-практичні конференції «Проблеми винахідницької та раціоналізаторської діяльності в Харківській області» [23]. Цей науковий захід організовується спільно з ХОРТВР та за підтримки Харківської обласної державної адміністрації (ХОДА). Завідуюча ВІП звітує широкому загалу винахідників, науковців, патентознавців про роботу з інформаційного забезпечення та підтримки винахідників. Співробітники відділу поряд із кращими винахідниками підприємств, дослідних інститутів, ЗВО також отримують грамоти та подяки від ХОРТВР, Департаменту освіти і науки ХОДА і навіть Державної служби інтелектуальної власності України за активну участь в інноваційному процесі в Харківському регіоні та сприяння розвитку винахідницькій діяльності. Це є свідченням високої оцінки роботи працівників відділу і В. Г. Прохорової зокрема.

Велику увагу Віра Григорівна приділяє науково-дослідній роботі, вважаючи, що вона сприяє удосконаленню діяльності відділу, дає поштовх до формування дієвих механізмів в інформаційному забезпеченні користувачів. Віра Григорівна була ініціатором усіх самостійних досліджень та брала безпосередню участь у їх проведенні. Теми досліджень: «Галузеві патентні фонди на допомогу інноваційній діяльності», «Фонди НТД зі стандартизації підприємств та установ Харкова», «Моніторинг винахідницької діяльності медичних установ Харкова» «Внесок Харківщини в інноваційний розвиток воєнно-промислового комплексу України».

Плани впровадження самостійних досліджень містили конкретні заходи з підвищення інформаційної культури користувачів, нові креативні форми роботи зі збагачення знань з інтелектуальної власності для молоді, використання інформаційно-комунікативних технологій для популяризації фондів відділу. Найбільшу увагу Віра Григорівна приділила локальному дослідженню з вивчення історії ХДНБ, відтворенню історії відділу та

патентних фондів. За результатами досліджень підготувала кілька публікацій до збірника наукових праць ХДНБ, фахового журналу «Бібліотечний форум: історія, теорія і практика», Бібліотечної енциклопедії Харківщини, збірників матеріалів Короленківських читань, взяла участь у написанні нарисів «Бібліотека в історичному просторі трьох епох», опублікованих з нагоди 125-річчя книгозбірні [24–37].

Питання взаємодії та механізмів співпраці сьогодні – це інноваційні стратегії розвитку бібліотек. У 2013 р. партнер відділу Харківстандартметрологія з повагою до роботи відділу запропонували взяти участь у Всеукраїнському конкурсі якості продукції (товарів, робіт, послуг). Віра Григорівна підготувала необхідну документацію, написала звіт учасника конкурсу «100 кращих товарів України». І за його результатами ХДНБ стала безпрецедентним переможцем у номінації «Надання послуг з інформації, освіти, культури».

Під керівництвом В. Г. Прохорової за активну участь у популяризації науки і техніки, здорового способу життя, професіоналізм, інноваційний підхід до вирішення актуальних питань, високий рівень організації та проведення заходів, за внесок у справу винахідництва та раціоналізаторства в Харківському регіоні колектив відділу неодноразово нагороджувався грамотами Департаменту науки і освіти ХОДА, ХОРТВР та багатьма партнерами відділу За плідну роботу й особистий внесок у розвиток і зміцнення відділу Віра Григорівна також неодноразово відзначалася грамотами різного рівня: за вагомий особистий внесок у створення духовних цінностей та високу професійну майстерність нагороджена Почесною грамотою ХОДА; вона є лауреатом творчої премії Харківського міськвиконкому в галузі культурно-освітньої роботи (2009). Визначанням заслуг перед Україною є присвоєння Вірі Григорівні почесного звання «Заслужений працівник культури України» (2012).

Ретроспективний погляд на діяльність керівників відділу висвітлює успіхи та досягнення його співробітників, висловлюючи вдячність усім, хто створював відділ, працював у тяжкі післявоєнні роки і нестабільні 1990-ті, популяризував інформацію про нові досягнення науки і техніки, продовжуючи високо нести честь і гідність професії бібліотекаря.

Список бібліографічних посилань

1. Афонина К. А. Научно-технические библиотеки объединений и предприятий автомобильной промышленности в помощь изобретателям и рационализаторам // Научные и технические библиотеки СССР. 1983. № 6. С. 8–16.
2. Библиографический указатель фондов патентной документации ХЦНТИ и ХГНБ им. В. Г. Короленко / М-во культуры УССР, Харьков. гос. науч. б-ка им. В. Г. Короленко, УкрНИИНТИ ГОСПЛАНА УССР, Харьк. Межотрасл. территор. центр науч.-техн. информ. и пропаганды ; [сост. Ф. Д. Элькина, Э. И. Шклярова]. Харьков, 1987. 65 с.
3. Винахідники Харкова – читачі Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка : інформ. проєкт. URL: https://korolenko.kharkov.com/v-proekty.html.
4. Гонтаренко Л. Д. Главный библиотекарь – главный наставник. Славные имена славной библиотеки // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2016. № 3. С. 59–63.
5. Гончарова І. С. Про патентну літературу : [робота від. пат. ХДНБ ім. В. Г. Короленка] // Бібліотекознавство та бібліографія. 1964. Вип. 1. С. 79–86.
6. Гончарова И. С. Пропаганда патентной литературы и стандартов // Книгу – трудящимся. Б-ка им. В. Г. Короленко за 50 лет Советской власти : сб. ст. Харьков, 1968. С. 88–102.
7. ДАХО. Ф. 3. Оп. 287. Спр. 2326. Арк. 9.
8. Дубовис А. Г. Массовые формы пропаганды литературы // Книгу – трудящимся. Б-ка им. В. Г. Короленко за 50 лет Советской власти : сб. ст. Харьков, 1968. С. 131–144.
9. Екологічна безпека: сучасні проблеми та пропозиції : зб. наук пр. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 квіт. 2017 р.). / ГО «Регіон. центр наук.-техн. розвитку», Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад. І. В. Бондаренко]. Київ, 2017. Т. 1, 2.
10. З історії винахідництва: видатні вчені та винахідники Харківщини : вірт. вист. URL: https://korolenko.kharkov.com/v-vystavky/93.html.
11. З історії патентних фондів : вірт. вист. URL: https://korolenko.kharkov.com/v-vystavky/93.html.
12. Изобретатели – перерабатывающим отраслям агропрома : указ. описаний изобрет. к авт. свидетельствам и пат. СССР, выд. в 1984–1988 гг. / Харьк. гос. науч. б-ка им. В. Г. Короленко ; сост. В. Г. Прохорова. Харьков, 1988. 99 с.
13. Левченко Н. Справа усього життя // Бібл. форум: історія, теорія і практика. 2019. № 1. С. 59–63.
14. Материалы по истории Харьковской государственной научной библиотеки им. В. Г. Короленко, 1910–1940 гг. // Личные архивные фонды. Личный архив М. О. Габель. Ф. 4. Ед. хр. К4 83/44. 228 л.
15. Науково-технічні досягнення українських вчених та винахідників на сторінках Інтернету : метод. поради бібліотекарям з використання інтернет-ресурсів /

Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад.: Т. Крестініна, Л. Литвякова, В. Мірошнікова. Харків, 2004. 43 с.

16. Науково-технічній творчості – новий рівень інтелектуального розвитку : метод. рек. б-кам по пропаганді «ТРИЗ» і інших методів розв'язання винахідниц. завдань / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; [уклад.: К. О. Ткач, Л. К. Байда, В. В. Клименко]. Харків, 1994. 93 с.

17. Новости технической литературы / Харьк. гос. науч. б-ка им. В. Г. Короленко. 1970. № 1–12; 1975. № 1–12. 1976, № 1–4. 1980, № 1–4. Загл. 1976–1980: Новая литература по энергетике, радиоэлектронике, машиностроению, экономике и организации промышленного производства; подзаг. 1970: Энергетика. Радиоэлектроника. Машиностроение; подзаглавие 1971–1976: Энергетика. Радиоэлектроника. Машиностроение. Экономика и организация промішленного производства. Сост. : А. Г. Дубовис. 1970–1975. № 1–3; В. Н. Созонова. 1975. № 4; Л. Г. Котляр. 1975. № 5. 1978; В. В. Клименко. 1979–1980.

18. Остаточные напряжения и деформации : библиогр. указ. / Харьк. гос. науч. б-ка им. В. Г. Короленко, Харьк. межотрасл. террит. центр науч.-техн. информ. и пропаганды ; [сост.: М. Л. Туровский, В. Е. Свечников, А. Г. Дубовис]. Харьков, 1969. 92 с.

19. Отчет Харьковской Общественной библиотеки за двадцать первый год ее существования. Электрон. аналог: URL: https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=722

20. Памяти А. С. Ястребовой (Некролог) // Утро. 1913. 27 нояб. (2152). С. 5. Электрон. аналог: URL: http://www.escriptorium.univer.kharkov.ua /handle/1237075002/4080.

21. Пирометры : указ. описаний изобрет. к авт. свидетельствам и пат., выд. в СССР в 1959–1973 гг. / Харьк. гос. науч. б-ка им. В. Г. Короленко, Харьк. гос. НИИ метрологии ; сост. В. Н. Созонова. Харьков, 1974. 37 с.

22. Похороны А. С. Ястребовой // Утро. 1913. 30 нояб. (2155). С. 6. Электрон. аналог: URL: http://www.escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/4080.

23. Проблеми винахідницької та раціоналізаторської діяльності в Харківській області: матеріали наук.-практ. конф. 24 верес. 2013 р. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Харків. обл. рада Т-ва винахідників і раціоналізаторів, Харків. центр наук.-техн. та екон. інформації. Харків, 2013. 78 с. URL: http://ru.calameo.com/read/000632945fa8a4eaee54c.

24. Прохорова В. Від винаходів Леонардо да Вінчі до інноваційних розробок сьогодення. Просвітницькі заходи Центру інформаційної підтримки винахідництва ХДНБ ім. В. Г. Короленка / В. Прохорова, В. Кривошей, Є. Стогній // Винахідник і раціоналізатор. 2012. № 4. С. 5–8.

25. Прохорова В. Г. Десять років діяльності Центру інформаційної підтримки винахідництва Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка // Збірник наукових праць / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2016. Вип. 8. С. 176–186.

26. Прохорова В. Г. Засновник патентного відділу ХДНБ ім. В. Г. Короленка : (до 110-річчя від дня народж. І. С. Гончарової) // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2020. № 1(19). С. 60–63.

27. Прохорова В. Г. Заходи та зустрічі працівників патентної галузі у Харкові / В. Г. Прохорова, В. О. Кривошей // Інтелектуальна власність, 2011. № 1. С. 74–75.

28. Прохорова В. Інформаційна підтримка науковців, винахідників, студентства / В. Прохорова, В. Кривошей // Інтелектуальна власність, 2011. № 10. С.13–14.

29. Прохорова В. Г. Історія фонду патентів ХДНБ ім. В. Г. Короленка та його популяризація в електронному середовищі / В. Г. Прохорова, Г. В. Прохорова // Короленківські читання 2017. У 2 ч. Харків, 2018. Ч. 2. С. 39–48. Бібліогр. наприкінці ст. Електрон. аналог: URL: https://ru.calameo.com/read/0006329451fff17e48fd7.

30. Прохорова В. Г. Міжвідомча взаємодія як фактор ефективної діяльності бібліотек (з досвіду роботи відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів) // Короленківські читання 2012. Харків, 2013. С. 130–135.

31. Прохорова В. Незмінні орієнтири: до 125-річчя Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2012. № 1. С. 47–49.

32. Прохорова В. Г. Неформальна освіта – важливий напрямок діяльності Центру інформаційної підтримки винахідництва ХДНБ ім. В. Г. Короленка // Короленківські читання 2015. У 2 ч. Харків, 2016. Ч. 1. С. 133–139.

33. Прохорова В. Г. Провідник науково-технічного прогресу (1943–1990 рр.) // Бібліотека в історичному просторі трьох епох : до 125-річчя Харків. держ. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка : нариси. Харків, 2011. С. 182–189.

34. Прохорова В. Г. Просвітницька та іміджева діяльність відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів у дзеркалі медіа-простору регіону // Короленківські читання 2013. [У 2 ч.] Харків, 2014. Ч. 1. С. 136–146.

35. Прохорова В. Фестиваль науки – свято людських талантів та наукових досягнень // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2013. № 2. С. 18–21.

36. Прохорова В. Г. Шлях у 110 років відділу технічної літератури Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (1901–2012 рр.) // Збірник наукових праць / ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Харків, 2012. Вип. 7. С. 38–64.

37. Прохорова В. Шляхи активізації технічної творчості сучасної молоді // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Філософія і художня література в хронотопі технічного вузу» (8 листоп., м. Київ). Київ, 2018. С. 107–109.

38. Указатель фондов патентной документации, имеющихся в территориальном патентном фонде ХЦНТИ и ХГНБК / Харьк. межотрасл. территор. центр науч.-техн. информ. и пропаганды, УкрНИИНТИ ГОСПЛАНА УССР, отд. техн. лит. Харьк. гос. науч. б-ки им. В. Г. Короленко ; [сост. Б. Д. Ермолаева, В. Н. Созонова]. Харьков, 1973. 131 с.

39. Харьковчане – заслуженные изобретатели Украинской ССР : указ. лит. / Харьк. обл. совет ВОИР, ХГНБ им. В. Г. Короленко ; сост. В. Н. Созонова. Харьков, 1973. 47 с.

40. ЦБС Сумской и Черкасской областей в системе библиотечно-информационного обеспечения промышленных звеньев : (справка) / сост.: Н. Г. Кинская, Л. Д. Гонтаренко. Харьков, 1986. 10 с.

УДК 021.4:001.891](091)

МЕТОДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД БІБЛІОТЕЧНОЇ РОБОТИ

Ковальчук Галина Дмитрівна,
методист відділу науково-методичної роботи

Анотація. *Викладено погляд методиста-практика на методичну діяльність у бібліотеках. Розглянуто її історію, термінологію, основні функції.*

Ключові слова: *бібліотечна робота, методична діяльність, підвищення кваліфікації бібліотекарів, організаційно-управлінська складова методичної діяльності, науково-аналітична складова методичної допомоги.*

Annotation. *The view of a methodologist-practitioner on methodical activity in libraries is stated. Its history, terminology, main functions are considered.*

Keywords: *library work, methodical activity, advanced training of librarians, organizational and managerial component of methodical activity, scientific and analytical component of methodical help.*

Методична діяльність – це виявлення та впровадження найбільш ефективних форм та методів бібліотечної роботи. Поняття «методична діяльність» походить від терміну «метод» (грец. metodos – шлях дослідження, спосіб пізнання) – шлях досягнення мети, шлях вирішення завдання, проблеми. А методика – впорядкована сукупність методів.

Як явище методична діяльність виникла поза бібліотечною сферою, у системі освіти, і звідти була запозичена бібліотечними працівниками. Окремі її елементи в бібліотечній роботі з'явилися наприкінці XIX – на початку XX ст., але як особливий вид вона сформувалася за роки радянської влади. Бібліотечна справа з перших років існування радянської держави була підпорядкована позашкільному відділу Наркомосу, який здійснював керівництво всіма бібліотеками протягом майже трьох

десятиліть. Тому не дивно, що бібліотечна діяльність запозичила термінологію просвітницького закладу. Поступово це поняття у бібліотечній справі наповнювалося власним змістом.

На початкових етапах головною функцією методичного впливу була навчальна. Це пов’язане з тим, що в країні була відсутня система професійної підготовки фахівців для бібліотек. На початку 1920-х років формувалася система підвищення кваліфікації бібліотекарів: семінари, практикуми, курси, гуртки тощо. Згодом функції методичної діяльності розширилися за рахунок управлінських. У радянському бібліотекознавстві з’явився термін «організаційно-методичне керівництво». Тривалий час у методичній діяльності переважала контрольно-регламентуюча складова, що була додатком до механізмів управління бібліотеками. Будучи складовою досить жорсткої централізованої системи управління, методична діяльність навіть у таких умовах відігравала виняткову роль у функціонуванні бібліотек. Методична допомога мала системний характер, розповсюджувалася на всі типи і види бібліотек, була доступною і безкоштовною. Вона була каталізатором, тобто підсилювачем розвитку бібліотечної справи, але в заданих зверху й однакових для всіх параметрах. Хоча уніфікація бібліотечної роботи, яка впроваджувалася методистами за допомогою єдиних правил, норм, стандартів, була інколи надмірною, вона забезпечувала узгоджене ефективне функціонування бібліотечної системи країни.

За радянських часів методичний супровід був головним інструментом професійної комунікації бібліотекарів, тому що їхній професійний простір не мав достатньої кількості комунікаційних інститутів. В Україні протягом 1964 – 1992 рр. єдиним фаховим журналом, в якому могли обговорюватися проблеми бібліотечної діяльності, у т. ч. і методичної, був збірник «Бібліотекознавство і бібліографія». Водночас надмірна регламентація, ідеологізація майже виключали можливість творчих підходів у роботі бібліотек, призводили до стагнації.

У роки перебудови після численних дебатів припинилося використання поняття «методичне керівництво», яке у бібліотекарів асоціювалося з ідеологічним диктатом. Натомість для визначення функціонування методичних центрів почали використовувати такі поняття, як «методична допомога», «методичне забезпечення», «методичний супровід», «методична підтримка», «методичний вплив» тощо.

На кожному історичному етапі розвитку бібліотечної справи виникала необхідність осмислення процесів, що здійснювалися в напрямку методичного супроводу, визначення його теоретичних основ. Питаннями розробки теоретичних засад методичної підтримки займалися О. С. Чубар'ян [6], А. М. Ванєєв [1], Л. П. Одинока [3], І. В. Шажко [7], С. В. Шалімова [8] та інші.

Наприкінці 1990 – на початку 2000-х років з'явилася необхідність у пошуку нових смислів методичного забезпечення, уточненні термінології, визначенні її нового змісту. Деякі бібліотекознавці притримуються думки, що визначальною на сучасному етапі у методичній діяльності є інноваційна. На наш погляд, це не зовсім так. Інновації – тільки одна зі складових методичної допомоги. Не всі процеси і явища, які вона регулює, є інноваційними. Так, інновації найбільш повно присутні саме у методичній діяльності. Як правило, методисти опікуються всіма новими напрямами бібліотечної роботи: впровадженням цифрових технологій, PR-діяльністю, позиціонуванням бібліотек у соціальних мережах, використанням інтерактивних методик у професійному розвитку бібліотекарів тощо. Завданням методистів було і залишається вдосконалення існуючих методик, впровадження нових, відмова від застарілих (наприклад, методів, пов'язаних з ідеологічною діяльністю бібліотек). Зараз методисти сприяють вибору кожною бібліотекою специфічних саме для неї варіантів існування, а не продиктованих зверху.

Методична допомога також спрямована і на підтримку традиційних технологічних процесів (облік, каталогізація, обробка книг зберігання фондів тощо), причому за чіткими існуючими правилами. В той же час зрозуміло, що бібліотека – це складна система, яка постійно розвивається, швидко змінюється. Тому методистам потрібно швидко реагувати на ці зміни і постійно здійснювати пошук відповідності існуючої методики тій, яка потрібна оновленій бібліотечній практиці.

Наразі однозначного розуміння змісту методичної діяльності серед вітчизняних бібліотекознавців не існує. Наведене на початку тексту визначення дозволяє окреслити деякі межі цієї діяльності, але не відміняє подальшої розробки цього поняття.

Основними складовими методичної діяльності є:

– організаційно-управлінська: сприяння в реалізації основних принципів і напрямів державної політики в бібліотечній галузі; розробка і адаптація нормативних і регламентуючих документів. Управлінська

функція також присутня, але адміністративних повноважень у методичних служб зараз немає. Є право впливати на методи роботи з метою просування найбільш ефективних із них;

- науково-аналітична: забезпечення органів управління, бібліотечних закладів синтезованою інформацією про стан діяльності бібліотек шляхом збору, аналізу та узагальнення для вироблення стратегії розвитку галузі;
- виявлення та впровадження в практику найбільш ефективних форм і методів роботи бібліотек;
- розробка методик і допомога в опануванні ними (підготовка методичних матеріалів);
- інформаційно-педагогічна: інформаційно-аналітичне обслуговування бібліотечної галузі, забезпечення формування системи професійного розвитку бібліотечних працівників.

Методична діяльність здійснюється різними формами та методами. Протягом всього періоду існування методичних служб форми створювалися і відшліфовувалися. На різних історичних етапах ті чи інші з них домінували. Найбільш усталеними були такі: виявлення передового досвіду, узагальнення, апробація і впровадження кращих його зразків, використання різноманітних заходів з підвищення кваліфікації.

Для того щоб надавати методичну допомогу бібліотекам, слід володіти інформацією про їх діяльність. Основним методом, що дозволяє її отримати й проаналізувати, є безпосереднє знайомство з роботою бібліотек (виїзд до бібліотеки, фронтальне або тематичне обстеження, вивчення документації, спілкування з бібліотекарями). Це дозволяє виявити проблемні місця у роботі конкретної бібліотеки і надати практичну допомогу.

Важливою формою методичної допомоги є підготовка методичних видань. Їх жанрова-видова структура різноманітна: методичні посібники, інструктивно-методичні посібники, навчально-методичні посібники, методико-бібліографічні посібники, бібліотечні бюлетені тощо. У цих виданнях надаються рекомендації щодо організації і методики роботи бібліотек за різними напрямами їх діяльності, консультації з окремих питань бібліотечної роботи, допомога з впровадження регламентуючих документів у практику тощо. Методисти використовують різні форми професійних заходів: конференції, наради, круглі столи, на яких обговорюються актуальні питання бібліотечної галузі.

Винятковим завжди був і залишається методичний вплив на професійний розвиток бібліотекарів. Сформувалася значна кількість випробуваних часом навчальних форм, які активно використовуються методистами: курси, семінари, практикуми, стажування тощо.

Суттєво вплинули на методичну діяльність інформаційні технології. Електронне середовище відкрило нові можливості для її ефективного здійснення. Основними майданчиками стали вебсайти, блоги, методичні модулі, соціальні мережі. Активно впроваджуються сучасні навчальні дистанційні форми: вебінари, відеоконференції. В електронному середовищі здійснюється методичне консультування засобами скайп-зв'язку, соціальних мереж, електронної пошти.

Віртуальне методичне середовище сформувало нові ролі методиста, серед яких – куратор контенту, редактор вебсайту, експерт з візуального контенту, навігатор мережевих ресурсів та ін. Існування бібліотек в електронному середовищі породжує певні проблеми, вирішення яких також вимагає методичної допомоги, як то: створення електронних інформаційних продуктів і послуг, використання мультимедійних технологій, позиціонування бібліотек в інтернет-просторі тощо.

Активне використання методистами сучасного інструментарію робить методичну діяльність більш динамічною, доступною для великої кількості бібліотек, відкриває можливості для подальшої трансформації методичних служб у сучасні дистанційні консалтингові центри. В різних історичних реаліях методична діяльність демонструвала гнучкість, уміння відмовлятися від застарілих стереотипів, шукати і знаходити шляхи осучаснення. Завданням методичної діяльності було і залишилося допомагати бібліотекам адекватно реагувати на виклики часу, шукати нешаблонні підходи до роботи, виховувати самостійність та відповідальність.

Список бібліографічних посилань

1. Ванеев А. Н. Методическое обеспечение библиотечной деятельности. Москва, 2007. 642 с.
2. Виноградова О. Б. Науково-методична діяльність бібліотек України (70–90-ті роки) : автореф. дис. … канд. іст. наук. 07.00.08. Київ, 1998. 16 с.
3. Одинока Л. П. Деякі проблеми організації науково-методичної роботи в УРСР (1917–1924) // Бібліотекознавство і бібліографія. Харків, 1979. Вип. 19. С. 101–110.

4. Перепеча А. М. Окремі аспекти науково-методичної діяльності ХДНБ ім. В. Г. Короленка // Історія ХДНБ ім. В. Г. Короленка: пошуки дослідження, відкриття. : зб. наук. ст. Харків, 1996. Вип. 1. С. 58–67.

5. Цуріна І. О. Впровадження інформаційно-комунікативних технологій: методичний аспект // Українське бібліотекознавство в історичному вимірі: до 140-річчя від дня народж. Л. Б. Хавкіної (за матеріалами Міжнар. наук. читань з нагоди 105 річниці відділу бібліотекознавства) / Держ. закл. «Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка». Харків, 2011. С. 70–75.

6. Чубарьян О. С. Проблемы теории и практики библиотечного дела в СССР : избр. тр. Москва, 1979. 264 с.

7. Шажко І. В. Основні тенденції розвитку системи науково-методичного керівництва бібліотеками республіки // Розвиток бібліотечної справи в УРСР за роки радянської влади : наук. зб. Київ, 1979. С. 42–60.

8. Шалімова С. В. Методична діяльність: деякі проблеми термінології і правового статусу // Бібліотекознавство і бібліографія : респ. міжвідом. наук.-метод. зб. Харків, 1985. Вип. 25. С. 94–100.

Наукове видання

Збірник наукових праць

Випуск 9

Редактор С. М. Миценко

Формат 60x90/8. Ум.-друк. арк. 5,6. Тираж пр.
Видавець і виготовлювач
Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка
пров. Короленка, 18, м. Харків, 61003, Україна